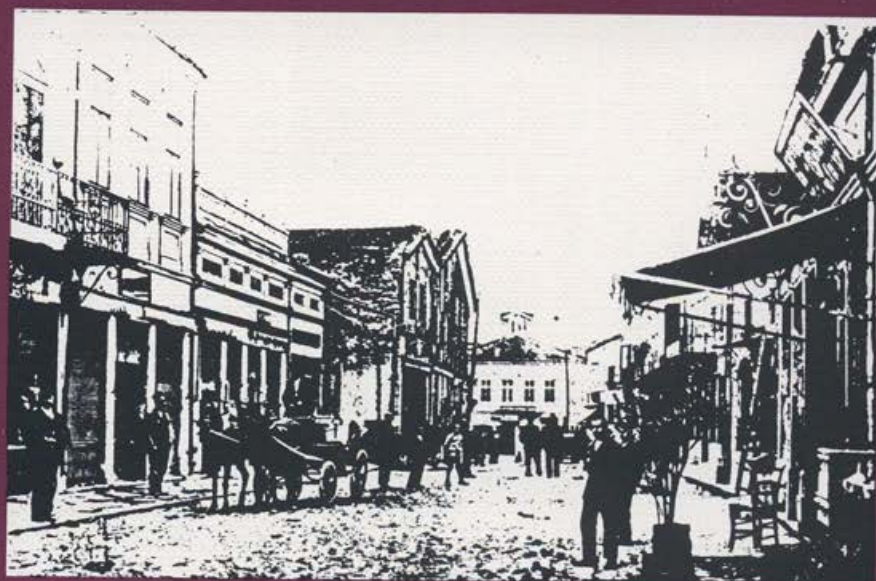

Х • 1995

ИЗВЕСТИЯ

ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ
ВЕЛИКО ТЪРНОВО

- СРЕДНОВЕКОВНИЯТ ПРОЧЕЛНИК
- АНТИЧНА НУМИЗМАТИКА
- АРБАНАШКИ ИКОНИ

ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ - ВЕЛИКО ТЪРНОВО

ИЗВЕСТИЯ

X/1995

BULLETIN

MUZEUM OF HISTORY - VELIKO TURNOVO

ВЕЛИКО ТЪРНОВО

1995

Том X/1995 на Известия на Историческия музей - Велико Търново е продължение на Известия на Окръжния исторически музей - Велико Търново, том I-V /1962-1972/, том VI/1991/, том VII /1992/, том VIII /1993/, том IX /1994/. През периода 1976-1990 г. Историческият музей участва в Годишник на музеите в Северна България, том I-XVI, съвместно издание на музеите във Велико Търново, Шумен, Русе, Габрово, Ловеч, Търговище и Разград.

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ: ст.н.с. к.и.н. Кинка Панайотова, н.с. Павлина Владкова, н.с. к.и.н. Васил Мутафов, н.с. Невяна Бъчварова, н.с. Иван Църов, н.с. Хитко Вачев, Елена Чакърва

АВТОРИ: Кинка Панайотова, Тянка Минчева, Петър Станев, Иван Църов, Павлина Владкова, Марко Цочев, Иван Бъчваров, Константин Тотев, Иван Чокоев, Лазар Нинов, Вълка Илчева, Диана Косева, Невяна Бъчварова, Йордан Алексиев

Излязоха от печат през 1994 г. от научна серия "Наследство", приложение на Известия

№ 1 Сб. Ряховец

№ 2 Иван Бъчваров, Монети от Ряховец

№ 3 Нумизматика

№ 4 Сб. Възрожденска Оряховица

ISSN 0861-5888

СЪДЪРЖАНИЕ - CONTENT

ИСТОРИЯ - HISTORY

Кинка Панайотова	Стопанската структура на Велико Търново от средата на XIX в. до 1944 г.	7
Kinka Panayotova	The economic structure of Veliko Turnovo from the middle of XIXth c. till 1944	43
Тянка Минчева	Още за просветната и революционна дейност в Капиновския манастир "Св. Никола" и село Капиново през Възраждането	45
Tyanka Mincheva	Some more about the enlightenment and revolutionary activity carried out in Kapinovo monastery "St. Nikola" and the village of Kapinovo in the Renaissance	55

АРХЕОЛОГИЯ - ARCHAEOLOGY

Петър Станев	Топография и стратиграфия на неолитен комплекс Орловец. Жилищна архитекту ра на раннеолитното селище /Принос към проучването на първите фази на ранния керамичен неолит на Югоизточна Европа/	57
Petar Stanev	Topography and stratigraphy of neolithic complex Orlovets. Housing architecture of the early-neolithic settlement	66
Иван Църов	Ара със сакрален надпис от Никополис ад Иструм	67
Ivan Tsurov	Arch with sacral inscription from Nicopolis ad Istrum	73
Павлина Владкова	Графити върху глинени изделия от античните керамични центрове на територията на Никополис ад Иструм	75

Pavlina Vladkova	Graphites on ceramic articles from the ancient ceramic centres on the area of Nicopolis ad Istrum	86
Марко Цочев	Колективна находка от бронзови монети от с.Родина, Великотърновско	87
Marko Tsochev	Collective find of bronze coins from the village of Rodina, the region of Veliko Turnovo	100
Иван Бъчваров	Географска и типологична характеристика на разпространението на средновековния накит прочелник	101
Ivan Buchvarov	Geografic and typological characteristics of the medieval adornment heddresses spreading	108
Конст. Тотев, Иван Чокоев	Еврейският квартал в столич. Търнов	109
Konst. Totev, Ivan Chokoev	The jewish necrop in the capital Turnov	115

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Лазар Нинов, Вълка Илчева	Домашните и диви животни от праисторическото селище Хотница-Водопада	117
Lazar Ninov, Vulka Ilcheva	Domestic and wild animals from the prehistorical settlement Hotnitsa-The falls in the period of transition from eneolith to the bronze age	144
Диана Косева-Тотева	Икони от манастира "Св. Богородица" в Арбанаси /XVII-XVIII в./	145
Diana Koseva-Toteva	Icons from Virgin Mary monastery in Arbanassi	145

ЛЕТОПИСИ

Невяна Бъчварова	Летопис на Общинския народен съвет в град Велико Търново /1944-1989 г./	151
Nevjana Butchvarova	Annals of the townhall in Veliko Turnovo /1944-1989/	151

КОНСЕРВАЦИЯ И РЕСТАВРАЦИЯ

Иван Чокоев	За консервацията на съдовете, покрити с калай	199
Ivan Chokoev	On the conservation of copper utensils coated with tin	199

IM MEMORIAM

Йордан Алексиев	Въло Цанков Вълов	205
-----------------	-------------------	-----

СТОПАНСКАТА СТРУКТУРА НА ВЕЛИКО ТЪРНОВО ОТ СРЕДАТА НА XIX В. ДО 1944 Г.

КИНКА ПАНАЙОТОВА

Стопанската структура и произтичащата от нея социална структура на обществото съставляват същността и определят дълбочината на историческия процес. Ето защо през последните десетилетия значително нараснаха изследванията в тази насока не само в глобален, но и в национален и регионален план. Те дават обяснение на настоящето като приемственост от миналото и съдействат за програмиране на бъдещето. Стопанската история добива актуален политически и практически смисъл.

Велико Търново е един неголям български град. Част от стопанските процеси от средата на XIX в. до 1944 г. имат своите паралели и в останалите градове на страната. В същото време В. Търново се отличава от тях по активната политическа роля, която играе в историческата съдба на нашия народ и държава. Стремехът ни е да посочим онези страни и особености на стопанската структура на В. Търново, които определят неговия облик, неговата физиономия като част от общонационалната стопанска структура, развитие и перспективи.

Досега темата не е разглеждана. Правили сме проучвания за историята на отделни предприятия и отрасли на територията на града и окръга.¹ Публикации за икономическото развитие на В. Търново през Възраждането има Тодорка Драганова.² Най-общ икономически обзор за периода след Освобождението е направен от Игнат Пенков и Иван Велчев в научнопопулярно географско четиво.³ В по-общите работи за развитието на революционното работническо профсъюзно и младежко движение стопанската структура не е предмет, но икономическото развитие на града е разглеждано и са допуснати много неточности.⁴ По-пълно то е разработено от Иван Стоянов в "Страници от новата история на Велико Търново".⁵

В настоящата работа си поставяме за цел да очертаем развитието и характерните особености на стопанската структура на В. Търново през последните десетилетия преди Освобождението, до края на XIX в., до войните и между двете световни войни. За целта са използвани направените досега изследвания на историята на отделните предприятия, документи, статистики, данни от местната и централна преса, теренни проучвания, спомени, анкети и други.

За развитието на възрожденската стопанска структура определено са оказали влияние възможностите и традициите на българите в предходните векове. След големия удар на завоюването и разрухата започнало да се съвзема най-напред занаятчийството. То било свързано с повсеместното строителство на крепостни съоръжения, пътища, обществени сгради, богати сараи, къщи на новите заселници. За етнически пъстрото население се развивало производството на облекло, хранителни продукти, селскостопански инвентар, хладно оръжие, мунициии за армията и транспорта, медни и грънчарски съдове, украшения и други предмети на бита. През XV-XVI в. В. Търново бил известен с тъкането на скиавини /груби вълнени платове/ за еничарския корпус на Турската империя и за населението. Необходимите суровини били доставяни от добре развитото скотовъдство в района. Градските занаятчии били обединени в корпорации /еснафи/, чрез които било контролирано производството от кадиите /представители на административно-съдебната власт/. Еснафите се ползвали от правото на известно самоуправление, но кадията участвал пряко в утвърждаването на ръководствата им и на вътрешноцеховата организация.⁶

Към края на XV и началото на XVI в. В. Търново постепенно се оформил като средище на оживена търговия. Запазени са търговски разпоредби за регулиране на търговията в града Търново от втората половина на XVI в. По това време в края на града, отвътре Дервентските порти, била уредена митница/баждарница/, в която се събирали пазарните такси за внесените стоки. Стопанското оживление привлякло чуждестранни търговци. Още в края на XV в. във В. Търново възникнала една от най-големите в Българско дубровнишка колония. Тя съществувала до средата на XVII в. Намирала се вдясно след изхода от Царевец по днешната ул. "Н. Пиколо". Като потвърждение за значението на колонията е личното участие на кардинал Бандино в 1615 г. в обзавеждането на дървената католическа църква на дубровнишките колонисти във В. Търново. Дубровнишката колония в града се ползвала от специален статут, имала добра организация и осъществявала посредническа търговия. Още от самото начало дубровнишките търговци влезли в постоянни и тесни делови контакти с основните производители. Това дало възможност на много българи да избегнат икономическата принуда за промяна на вярата си. През XVI-XVII в. със съдействието на дубровнишките търговци се оформила прослойка от български търговци. От В. Търново дубровнишките търговци изнасяли кожарска стока - муселини и лимони, известни на италианския пазар.⁷

Приемници на дубровнишката колония станали арменските търговци. Те се заселили във В. Търново по-компактно през 1640-1650 г. През 1692 г. преустроили католическата църква в арменогрегорианска. Арменските търговци се заели с износ не само на кожарска, но и на кожухарска стока. Те първи обърнали внимание

на коприната, която се произвеждала в града и района. В арменската колония живеели и изкусни майстори по изработка и украса на метални изделия, които също били предмет на износ. Арменците били в много добри отношения с българските занаятчии и търговци, стимулирали производството и подпомагали българската търговия.⁸

В югозападния склон на Трапезица, вън от напречната крепостна стена и града, продължила да съществува от средновековието еврейската махала, наричана от турците Чифутлука. Еврейските търговци се оказали много устойчиви. След 1571 г. тук пристигнали и някои прогонени от Венеция евреи, които имали големи връзки с Изтока, с Централна и Западна Европа. Чрез тях българската коприна от Търновско станала известна на пазарите в Италия и Франция. По същото време дошли и някои евреи от Германия, Чехия и Унгария. Те отворили пътя на българските търговци от В. Търново към тези страни. Така през 1639 г. в Брашовската компания участвал българинът Евстати Плачков от Арбанаси. Според документи на митническия пункт в Турну Рошу при Сибиу от 1614-1617 г. са преминавали със стоки по няколко пъти в годината търновските търговци Лазар, Димо, Иста, Никола Станчул, Илия, Димитро, Зота, Стефан и Георге. През 1685 г. през този пункт за Австрия преминали 126 търговци, от които 37 от българските земи повечето от В. Търново и Арбанаси. От Турну Рошу през 1673-1692 година за Полша преминали 37 търговци от В. Търново и 2 от Арбанаси. Еврейските и българските търговци изнасяли от В. Търново аба /вълнен плат/, обработени кожи и коприна. Към края на XVII и началото на XVIII в. евреите започнали да губят позициите си в търговския обмен. Към това време се отнася и обезлюдяването на търновската еврейска махала.⁹

През XVI-XVII в. след въстанието на Скендер бег /Георги Кастриоти/ в Арбанаси, Горна и Долна Оряховица и Лясковец се установила голяма група преселници от Арбанашките земи /днешна Албания/. Те били предимно гърчеещи се българи, гърци, власи и други. В различно време някои от тях се установили и във В. Търново, предимно в Долната махала в съседство с еврейската махала. Те бързо влезли в делови контакти с българските производители и търговци на кожарски изделия /кожи за обувки/. Тъкмо по това време се оформя българското кожарство /табачество/ възприето от турските табакхани в източната част под хълма Царевец. До земетресението в 1913 г. в Долната махала били запазени три големи къщи с маази /складове/. Проучванията показват, че до Освобождението те били повече. Според някои изследователи имали средновековен произход, а според други, както и по събраните спомени, те се отнасят към XVI-XVII в. Така че възстановяването и повторното изписване на средновековната църква "Св. Георги" от кир Параскева и съпругата му Ирина в 1612 година не е изолирано явление. Въз основа само на някои анотации от непреведения, но твърде внушителния по обем документален

материал в Ориенталския отдел на Националната библиотека, можем да предположим, че военни поръчки на кожи за обуца на турската армия са дали тласък на табачеството във В. Търново и са предизвикали интереса на търговците българи и преселници от арбанашките земи. През 1822 г. в Долната махала се настанил Михал Нико, също потомък на преселени арбанашки търговци. Той развил оживена търговия с кожи, коприна и платове през 1823-1829 г. във връзка с големите поръчки, които турското правителство направило на В. Търново за нуждите на армията. От изрязаните надписи върху дървената врата от маазата на Михал Нико се четат градовете Истанбул, Бруса, Пиза, до които той е ходил, и вида на стоките - сахтяни /вид кожи за обуца/, налива /избелена коприна/ сатен /вид плат/ и др. През пролетта и есента на 1822 г. излизал 4 пъти, 1823 г. - 5 пъти, през 1824 г. - 3 пъти и т.н.¹⁰

Може определено да се каже, че вече в края на XVII в. и началото на XVIII в. пътят на българските търговци бил проправен. По време на настъпилия стопански подем търновските търговци от Горната и Долната махала пътували по цялата Турска империя, европейските страни и Русия. Някои от тях имали кантори в Брашов, където живеели с гърци и власи /преселници от арбанашките земи/ в квартала "Болгарсег" и се ползвали от привилегиите, дадени от Леополд Хабсбургски в 1701 г. Други се ползвали с правата на османски поданици в Унгария. Според един унгарски регистър от 1754-1755 г. българинът Павел Стефанович от Търново бил самостоятелен търговец в Ершекувер. В 1710 г. Петър I дал привилегии на балканските търговци в гр. Нежин. Броят на членовете на "Нежинското братство" се увеличил през втората половина на XVIII в. В една ведомост за жителите гърци в гр. Нежин от 1765 г. по времето на Екатерина II имало трима търговци от Търново: Иван Косяновски - прекупвач, Роза Иванов Турновит - бакалин, и Христофор Иванов - търговец на водка, мед и други напитки.¹¹

През XVII в. се разраства търговията със сурови пашкули, бубено семе и коприна. Износът от В. Търново бил за Виена, Бергамо и Париж. Градът станал обект на внимание от много италиански, френски и австрийски търговци. Някои от тях организирали на място точенето на коприната. Коприната от Търновско била фина, източена на три нишки от японски тип бубени пашкули. От нея се тъчели най-фините европейски копринени платове. Запазен е един документ от 1775 г., в който се говори за големите сделки с коприна и бубено семе на Матю Маргарит и чичо му Пандю Георгиев от Търново. Коприна се изнасяла още за Брашов и Москва, откъдето през 1805-1812 г. вземали най-висока цена. През XVII-XIX в. хълмовете около В. Търново били залесени с черничеви дървета. Черниците влизали в сватбения дар "за да носи булката копринена риза". Разсаждането и отглеждането на черници също станало вид поминък.¹²

Търновските търговци изнасяли стоките си с кERVани по сухо и през Свищовското пристанище по Дунава. Развитието на търговията било съпътствано и от разрастване на кираджийството, както и на производството на каруци и конски муниции.

До средата на XIX в. В. Търново се утвърждава като стопански и културен център на обширен район в северобългарските земи, отначало седалище на околия /каза/, а от 1864 г. и на едноименен санджак /окръг/ в Туна вилает. Според официалното преброяване на населението от 1865 г. градът има 12884 жители, от които 8241 българи, 4114 мохамедани /турци и помюсюлманчени българи/, 219 цигани и 310 от други народности. Те живеят в 3070 къщи, обособени в 10 махали според тяхната верска и национална принадлежност. Извън тях са Долната и Маринополската махала. Стопанските сгради са: 1059 магазини и работилници /дюкяни/, 125 складове за стоки /мази/, 26 хана /стоварища на стоки, място за работа и хотели/, 6 воденици, 32 фурни 3 месокланици /салхани/ 57 кожарски работилници /табахани/, 9 фабрики, една керемедчийница и една сапунджийница.¹³

В хоризонтален ред стопанската структура на В. Търново до Освобождението се определя от занаятите и търговията, а заедно и неотделимо от нея, но в значително по-малка степен, се развива обмяната и пазенето на валута /сарафлък/, кредитът и лихварството. Слага се началото на индустриалното производство. Като важен шосеен транспортен възел, кръстовище на кERVанни пътища към Истанбул, Черно море, Дунав и на запад в града се развива кираджийството /транспорт с каруци/. Точката, в която се пресичат четирите посоки на търговските пътища, е новият стопански център на града "Баждарлък" /по името на баждарницата - митницата, недалече от него/. Главната и по-важните улици на В. Търново са част от основния шосеен път. Това засилва пулса на стопанския живот, прави го по-динамичен и интересен.

Погледната във вертикален разрез, стопанската структура на В. Търново показва развитието на занаяти и фабрично производство, свързани с облеклото, производството на оръдия на труда, на хранителни продукти и предмети на домашния бит. Най-голям брой занаятчийски работилници са свързани с облеклото: кожухари, кожари, обуцари /кундурджии, папукчии, цървулджии/, шивачи - абаджии, терзии, панталонджии и чохаджии /за украса на горни дрехи/, платнари /астарджии/, щамповане на платове /басмаджии/ гайтанджии, халачи /разбиване на памук/ и други.¹⁴

До Освобождението В. Търново е известен на европейския и блискоизточния пазар със своята кожарска и кожухарска стока. През 70-те г. на XIX в. се преработват и изнасят през свищовското пристанище ежегодно по около 200000 кожи /400 волски коли/.¹⁵ Търновските кожари и кожухари постепенно изпадат под финансова зависимост на хаджи Славчо хаджи Паскалев - крупен търговец, манифактурист и лихвар, излязъл от средата на занаятчийството.

На основата на високото развитие на бубарството и копринарството се слага началото на фабричното производство в този отрасъл. Възникват три свилоточни фабрики: на Стефан Карагьозов /1861/, на Стефан Сарафов-Сарафиди /1868/ и на хаджи Никола Станев-Пашкуля. В града съществуват и десетки пещи за изпичане на пашкули. Производството и търговията с коприна и бубено семе са стар търновски отрасъл, за който има великолепни природни условия и евтина работна ръка. Към този отрасъл се насочват чужди капитали - италиански и френски. Той е един от първите в града, в който бързо се развиват производствените мощности. Копринената индустрия запада след Освобождението поради загуба на големите външни пазари и разпространените болести по бубите.¹⁶ Ударът върху нея е много по-силен от този, който е нанесен върху кожарството и кожухарството.

Производството на оръдия на труда задоволява предимно нуждите на Търновския край. В града работят казанджии, налбанти, самарджии, бъчвари, железари, тенекеджии, кантарджии, казаси и други.

Производството на хранителни продукти има значение само за града и малко за окръга. Тук работят хлебари, месари, колбасари, готвачи, сладкари, произвеждат се пиво и цигари. Облик на дребни предприятия имат две спиртни, една пивоварна и три тютюневи фабрики, едната от които произвежда цигари. Тяхната продукция намира пласмент в северобългарските земи.

Нуждите на домашния бит задоволяват грънчари, свещари, златари и други. За бита, транспорта и армията /чулове, дисаги, черги и други козиняви тъкани/ работят десетки мутафчии. в сапунджийницата се произвежда тоалетен сапун и вакса за обуца. Правят се неуспешни опити за производство на хартия. Произведенията на търновските златари са известни по българските земи. Те владеели еднакво добре лятата и филигранна техника, както и апликацията. Мутафчиите често изпълняват поръчки на армията и полицията. Сред грънчарите също има изкусни майстори, но до създаване на определен стил не се стига.¹⁷

Развитие получават и занаятите, свързани със строителството: зидарство, производство на вар, керемиди, тухли и кирпичи, каменоделство, дограмаджийство, резбарство и др. Арабаджиите произвеждат каруци, кабриолети и файтони. От занаятите за услуги е развито само бръснарството.

Занаятчийските работилници, търговски магазини, хановете, складовете, банковите къщи оформят в навечерието на Освобождението четирите стопански центъра на града: "Кая баш" /площада пред Царевец/, "Растата" /днес района на училище "Кирил и Методий"/, "Баждарлък" /днес "Велчова завера"/ и Казанджийския мегдан /днес района на градските хали/. Те са разположени около оста на централната градска улица.

Търновските търговци са едни от големите износители за Германия, Австро-Унгария, Италия, Франция и други страни. Затова до създаването на Туна вилает Русия, Австро-Унгария и Франция отварят консулства във В. Търново, в Горната, наричана още Болярската махала, където по-компактно живеели търговците износители. Основните износни артикули са от двата структуроопределящи за града отрасли – кожи и коприна и техните производни: гъон, юфт, сахтяни, мешини, кожи за кожуси в различни модификации и от различен произход, сурови пашкули, сурова и избелена коприна на гранчета, бубено семе от жълта и бяла раса и др. От Европа се внасят медни листове, желязо, калай, златни кюлчета и други метали за нуждите на търновските занаятчии, инструменти, някои машини, селскостопански оръдия на труда, копринени, памучни и вълнени тъкани, които стимулират модерното шивачество /франктерзийство/, за дома – майсенски и пражки порцелан, венециански огледала и абажури, виенски мебели, бижута, готови модни облекла и обувки, музикални инструменти и други. Известни са имената на десетки едри търговци и фамилии, които по това време имат кантори в Цариград, Смирна, Брус, Букурещ, Гюргево, Брашов, Одеса, Измаил, Москва, Киев, Виена, Лайпциг, Берлин, Париж, Антверпен /Анверс/, Лондон и Манчестер.¹⁸ През 1860 г. е основана търговската къща Димитър Ангелов и Сие, а през 1872 г. – на Илия Петров /зет на Никола п. В. Златарски/, Стефан Георгиев и Сие, които играят не малка роля в стопанския живот на града дори след Първата световна война. Повече от 50-60 години те имат стабилни финансови и търговски връзки в Англия, Франция, Германия и други страни. Преди Освобождението е създадена и търговско-банкерската къща на братя П. Ковачеви, която фалира през 1898 г.¹⁹

Постепенното овладяване на търговията с европейските страни увеличава твърде много икономическите възможности и политическо влияние на търновските търговци. Главно от техните среди са избирани представители на българското население за казата и санджака, както и за градската църковно-просветна община. До Освобождението управлението на града е в ръцете на едни и същи търговски фамилии.²⁰ Несигурните условия в Турската империя определят линията на поведение на търновските търговци – влагане на капитали в посредническа търговия, откупуване на данъци, покупка на поземлена и друга недвижима собственост, лихварство, обмяна и пазене на валута и ценности. Трайното влагане на големи суми в производство обикновено се избягвало. Всички едри търновски търговци притежават по 2-3 къщи в града и околността, по няколко магазина /дюкяна/, складове, ниви, ливади и лозя, понякога финансират група занаятчии срещу правото върху готовата им продукция. Едрите търновски търговци са типични представители на българската национална буржоазия.

След Освобождението на България от турско робство настъпват резки промени в структурата на В. Търново. Дължи се на няколко фактора. Още по време на икономическата криза 1873-1876 г. високите данъци разоряват част от едрите търновски търговци /х. Никола х. Димов, х. Никола Станев, братя Камбурови и др./ Априлското въстание и Руско-турската освободителна война принуждава други да останат в европейските си кантори /Евстати х. Николов Селвели, братя Евстатијеви Паница, Никола Н. Киселов/ Трети се разоряват от промяната на конюнктурата на европейския пазар - наситен с китайска коприна и кожи от Египет. Силно влияние върху стопанската структура оказва стесненият вътрешен пазар, което засяга еднакво и търговията, и производството преди това на стоки, специфични за етнически пьстрата Турска империя. Това води до разоряването и на търговци, и на занаятчии. Търновските кожари и кожухари вече работят само за местни нужди. С фалита на трите копринени фабрики копринарството добива почти домашен характер. Силно запада медникарството, свързано в голямата си част с турския бит. В дълбока криза са обущарството, шивачеството, златарството, грънчарството, конкурирани от евтините и по-красиви европейски индустриални стоки.

Възрожденската българска еснафска организация колкото защитава, толкова и пречи за бързото ориентиране и трансформиране на занаятчийското производство съобразно новите нужди на пазара. Едри търговци, запазили в една или друга степен капиталите си, постепенно до края на XIX в. напускат В. Търново главно поради промяна на търговските пътища. Те се заселват в новите стопански центрове София, Русе, Варна и Пловдив /братя Бъклови и др./, където продължават да се занимават с търговия или влагат капитали в производство и предприемачество.²¹

Изтичането на капитали и опитни стопански дейци от В. Търново се отразява крайно неблагоприятно върху неговото бъдещо икономическо развитие. Поради това мъчително бавно се оформя новата стопанска структура на града. Към това трябва да прибавим и факта, че голяма част от образованите, завършилите европейски висши учебни заведения потомци на някои търновски търговци, остават в столицата или като се завърнат в родния си град, обръщат бащините капитали в парични спестявания. Занимават се главно с интелектуален труд, а не със стопанска дейност. Те увеличават интелектуалния, културния елит на града в ущърб на стопанския му просперитет.²² Само една малка част от търговските капитали остават, но и те по стара предосвобожденска традиция много предпазливо се влагат в производствена дейност. Повечето едри търговци предпочитат да уредят взаимоотношенията си с производителите на основата на икономическото им подчиняване чрез заеми в разпръснато манифактурно производство или влагат само част от капиталите си в производство чрез съдружия, а търговската им дейност остава основна. Като се прибави към всичко

това недалновидната политика на Великотърновската община, става ясно защо градът пропуска най-удобното време на усилено натрупване на капитали за промяна на стопанската структура, която да му осигури в началото на XX в. ускорени темпове. Оказва се, че старите му исторически лаври, които го превръщат в център на големи общонационални политически събития в новата ни история, не са достатъчни за неговото бъдещо развитие.

През 1883 г. Народното събрание приема закон за развитието на народната ни промишленост. Това е първият закон, с който държавата стимулира откриването на индустриални предприятия. Благодарение на него във В. Търново най-голямо развитие получава производството на фини бели брашна. През този период вносните хранителни продукти имат минимален дял на вътрешния пазар. Търсенето на брашно на нашия и европейския пазар е голямо. Ето защо в града като център на богат зърнопроизводителен район притокът на част от търговските капитали в мелничарството е ясно изразен. Производството на брашна има краткотраен цикъл и бърза възвращаемост на капиталите с печалба. Освен това то създава стока, която винаги може да намери добри пазари. За кратко време се стабилизират фабриките за брашно "Янтра", "Белянка" и "Дервент", в които са вложени общо 180000 зл. лв. и работят 41 работници.²³ С променени собственици те произвеждат фини бели брашна до национализацията на индустрията /23 дек. 1947 г./. Въпреки някои усъвършенствания и модернизация на производството, разнообразяване на асортимента и високото качество на продукцията недостатъчните им капитали не позволяват съществено разширение. Те имат почти еднообразен темп на развитие и не се издигат над нивото на сравнително дребни предприятия. Освен за града брашно се изнася за окръга, страната, Румъния, Турция, Египет и други страни.²⁴

През 1892-1894 г. на базата на производството на фини бели брашна търновският търговец и фабрикант Ангел Попов поставя началото на българската индустрия за тестени изделия. Първата българска фабрика за тестени изделия в Килифаревско землище с 25-30 работници произвежда разни видове фидета, макарони и юфка. Продукцията и е наградена на изложенията в Русе/1899/ Париж /1900/ и Лиеж /1905/. Предприятието на А. Попов пласира продукцията си в цялата страна. По решение на Народното събрание фабриката е освободена от данъци и бери и за срок от 10 години и се ползва от предпочитанието на държавата при изкупуване или износ. През 1897 г. Министерството на търговията и земеделието и дава нови привилегии.²⁵ Фабриката има успех, докато е жив нейният основател. Предадена на ефория "А. Попов" през 30-те г., тя постепенно замира.

Търсенето на спирт и малките производствени разходи съдействат за увеличаване броя на спиртните фабрики, които след Освобождението са шест с 3 до 5 хил. зл. лв. и работят по 2-6 работници.

До края на XIX в. продължават производствената си дейност трите тютюневи фабрики на Самоводската чаршия и 1-2 работилници за преработка на тютюн. Благоприятните условия за развитието на тютюнопроизводството в града са до 1897 г., но след това конкуренцията на южнобългарските фабрики и най-вече острата икономическа криза довежда до фалит на една от търновските фабрики и до силно намаляване на производството в другите две.²⁶

В края на 80-те г. и през 90-те г. се създават три фабрики за производство на пиво - на чехите Артур Вилзер /1887/ и Алоиз Дейрингер /1890/ и на братя Хаджиславчеви и Иван Халачев и Сие /1892/. Последната е най-голямата от предприятията на хранителната индустрия в окръга. В нея е вложен капитал от 550000 зл. лв. и работят 28 германски и чешки пивовари и общи работници българи.²⁷ Фабриката съществува и днес.

Първата българска бояджийска фабрика е открита във В. Търново /в Долната, преименувана на Асенова махала/ през 1891 г. от Константин Коев и Сие. Тя използвала инсталации, технологии и бои от Германия. В нея е вложен капитал от 30000 зл. лв. Работят 12 души мъже.²⁸

Плетачната фабрика на търговците манифактуристи братя К. Малиеви е създадена през 1897 г. Тя произвежда разни трика, фланели, панталони, чорапи и други от местен и вносен памук и вълна. Продукцията и е наградена с бронзов медал на изложението в Лиеж през 1905 г.²⁹ Фабриката намира добър пласмент в цялата страна. Съществува до 1947 г.

В началото на 1899 г. във В. Търново работят общо 18 фабрики: 5 за брашна /и още 6 воденици/, една за тестени изделия, 2 пивоварни, 5 спиртни, 2 бояджийски, 2 тютюневи и една плетачна. Нови производства са фините бели брашна, пивото, тестените и трикотажни изделия. Постепенно замира индустриалното свилоточене. Фабриката на Сарафиди работи до 1886 г. От 1893 г. е наета от две фирми - на Д. Ангелов и Сие и на Ил. Петров, Ст. Георгиев и Сие, които пекат в нея пашкули за износ.

Първите индустриални предприятия във В. Търново се строят въвн от града, на запад по шосето за Севлиево, на юг по шосето за Килифарево, на изток и север в Долната махала в района на местностите Дервента и Ксилифор. Тази традиция продължава и до днес. По този начин градът се запазва чист от индустриално замърсяване.

Към края на XIX в. вложените капитали в индустрията на града са в размер над един милион зл. лева, натрупани главно преди и по-малко след Освобождението. Ето защо не можем да се съгласим с категоричното твърдение, че новата буржоазия у нас малко се базирала на натрупаните капитали отпреди Освобождението. Проследяването поименно дейността на старите търновски търговски фамилии - едри, средни и дребни - показва, че натрупването на капитали във В. Търново след Освобождението до

края на XIX в. върви много бавно и става главно чрез търговията, и то от нейните стари представители. Не случайно преселилите се в града младежи от балканските и околни села от среден произход се насочват към търговия, независимо каква, а по-бедните – главно към занаяти. На производствено-индустриалната дейност не се гледа като на стабилен източник за натрупване на капитали. И ако заможните търговци влагат една малка част от капиталите си в индустриално производство, то е по силата на повика на времето, на стимулиране от страна на държавата, на възможността за осигуряване на по-евтина стока за търговия, както и проява на предприемчивост. До войните това е съществен момент от психологическата нагласа на търновските търговци, което има като последствие изоставането на града в сравнение със средните темпове за страната. По-голяма решителност проявяват отделни занаятчи, но те не притежават достатъчно капитали.

Нарастването на капиталовложенията в индустрията на В. Търново след икономическата криза до войните се изразява главно в закупуване на по-съвършени машини, инсталации и инструменти от Австро-Унгария, Германия и Италия. Ръчната и водна двигателна сила се заменя с парната и газмоторната. Правят се опити за производство и въвеждане на електроенергията.³⁰ Отварят се нови дребни промишлени предприятия, които внасят промяна в утвърдилата се до края на XIX в. структура в индустриалното производство на града.

Ускореното индустриално развитие през първото десетилетие на XX в. е резултат от стабилизирането и активизирането на вътрешния национален пазар. То се дължи до голяма степен и на политиката на държавата за насърчение на местната индустрия. До войните 11 фабрики в града ползват облагите на насърчителния закон или 3,29% от общия брой. Това са 7 предприятия за храна и питиета, три от текстилната индустрия и една фабрика за метални изделия. Съгласно новия закон от 1909 г., който разделя покровителстваните предприятия на групи и класове, най-голямата фабрика от хранителната индустрия на града на Никола Хаджиславчев и Сие с 32 работници е причислена към първи клас.³¹

Първата българска фабрика за шевни конци "Трапезица" е основана на 12 август 1910 г. от Тодор Ив. Кърджиев /от фамилия на абаджии и търговци/. До Балканската война със занаятчийски и търговски капитали са основани една кожухарска и две кожарски фабрики. Запада спиртоварството.

През 1912 г. във В. Търново има общо 22 фабрики: 4 за брашна и 4 обикновени воденици с около 60 работници, една за тестени изделия с 25 работници, 2 пивоварни с 42 работници, 2 содолимонадени с 8 работници, една бонбонена с 10 работници, 4 за месо и месни изделия с над 20 работници, 2 кожарски и 1 кожухарска фабрика с около 100 работници, 1 плетачна с 20 работнички, 1 за шевни конци с 38 работнички и 11 работници, 2 бояджийски с 26 работници и 1

металолеярна фабрика с 50 работници. В някои от фабриките собствениците продължават да участват непосредствено в производството, а други да гледат на търговията като на главно занятие. Все още тясно се преплитат търговската с производствената дейност. Въпреки ускорените темпове на индустриално развитие промишленото производство в града не достига средното равнище за страната.³²

Балканската и Междусъюзническата войни задържат темповете на индустриално развитие, но непосредствено след тях промишлеността бързо се нормализира. Макар довоенният обем на производство да не е достигнат, годините 1913 и 1914 се характеризират с едно временно оживление в стопанския живот. То се изразява предимно в увеличаване на капиталовложенията в размер над довоенния. Основават се няколко нови индустриални предприятия, между които и Първата българска фабрика за филц и кече на занаятчията общар Злати Ив. Златев, открита на 22 март 1914 г. Развива се производството на растителни масла и памучен текстил. Прави се неуспешен опит за производство на огледала.³³

До края на Първата световна война в индустрията на В. Търново се наблюдава едно лутане на капитали от различен произход, при което търговските капитали са преобладаващи. Обединяват се и се прегрупират предприемчиви търговци, индустриалци и занаятчий. Търси се ту едно, ту друго производство, издигайки го от занаятчийско в индустриално, при което с по-малко капитали се печели повече без особени рискове. Евтиният труд и местни селскостопански суровини носят годишно по 6000-7000 зл. лв. чиста печалба, но те не се влагат за по-мощно разширение на производството, а се насочват главно в търговията. По тази причина във В. Търново не се създават по-едри предприятия.

След Освобождението до Балканската война постепенно западат почти всички стари търновски занаяти. Най-напред са засегнати и постепенно изчезват онези, които са тясно свързани с обширния пазар на Турската империя, с нуждите на мохамеданското население и стария български бит и облекло: чохаджийство, папукчийство, астарджийство, казанджийство, сарачество, самарджийство, златарство, гайтанджийство, абаджийство и други. Така например през 1882 г. в града работят 20 казанджии /половината от периода на Възраждането/, 1900 г. те са 9, а в 1911 г. - 5. Златарите в 1871 г. са 31, в 1900 г. - 7, в 1911 г. - 3³⁴. "Златарството и мутафчийството са на изчезване - се казва в изложението на търновския окръжен управител. - Първото поради своята примитивност и простота в изделията, които се заместват от европейските като по-люксови и изкусно направени, а второто понеже козените чулове се заместват със зебло."³⁵ Пропадат поради примитивните си технологии на производство още кожухарство, кожарство, бояджийство и други. Често се цитира фактът, че след Освобождението търновски кожари участват на изложенията в Лайпциг, Анверс, Париж,

където получават медали, дипломи и грамоти за високо качество на обработените кожи. Но тези изложения показват, както се казва, и другата страна на медала. Редица занаятчии, получили медали и грамоти, се налага с хитрост да се измъкват от конфузното положение, когато западни фирми им възложат изпълнението на големи поръчки. Многобройните факти подчертават примитивността, изостаналостта, ограничените производствени възможности на търновските кожари. Още по-тежко се отразява закостенялостта на разбиранията, скъперническата пестеливост на търновските занаятчии, ниската им обща и професионална култура. С горчивина търновският окръжен управител отбелязва: "Преди години табаклъкът в Търново е бил развит силно и много семейства са изкарвали препитанието си, но поради първобитността си пропадането му е било доведено до изчезване. Европейците събират оттук суровите кожи по съвършено ниски цени, а след обработката им ни ги връщат и продават двойно и тройно по-скъпо."³⁶ Така от известен и търсен износител на обработени кожи и коприна В. Търново се превръща в износител на сурови кожи и пашкули. Ето какво коства на града консерватизмът на еснафите, изостаналостта на занаятите и бягството на капиталите на едрите търговци от производствена дейност, страхът и неправилното разбиране на по-заможните занаятчии да направят крачка към индустриално производство.

Голям удар върху занаятите нанасят вносните европейски стоки. Това се чувства твърде силно във В. Търново, тъй като до края на XIX в. той все още макар и в по-малка степен запазва значението си на търговско кръстовище в Северна България на пътищата от и към Дунава, откъдето главно пристигат тези стоки. Към всичко това се прибавя и острата стопанска и финансова криза от 1897-1903 г. Разоряват се много търновски занаятчии. Както отбелязва окръжният управител, "занаятчиите имат нужда за разширение и подобрене на производството си от евтин и леснодостъпен кредит"³⁷. Онези от занаятите, които успяват да се приспособят към нуждите на новото време, понасят по-леко ударите на конкуренцията на европейските стоки и финансовата криза. Това са шивачеството, обущарството и плетачеството. Единствено те са в по-добро положение, което се дължи на стремежа към модернизирани и усъвършенстване, макар то да се осъществява с много бавни темпове. Оцеляват железарството, ножарството, тенекеджийството. Стругарството е нов и модерен занаят за времето си и бързо напредва. След 1910 г. се появява електричарството. Увеличава се броят на часовникарите. По време на войните във В. Търново работи часовникарят Тодор Хаджиянков, който специализирал часовникарство в Швейцария и притежавал собствен патент за производство на часовници. Говори се за три негови златни образци шедьоври, единият от които по всяка вероятност е в Пловдив.³⁸

Непосредствено след Освобождението в града има 18 еснафски организации, т.е. с 4 по-малко от предходното десетилетие. Подробно на организацията на еснафите във В. Търново през Възраждането се спират Тодор Николов и Тодорка Драганова.³⁹ До 1897 г. броят им намалява на осем. Съгласно изискванията на новия закон за еснафите са регистрирани само сдруженията на шивачи, общари, кожухари, панталонджии, кожари, медникари, хлебари и едно общо сдружение на каменари, каменоделци, зидари и дюлгери.⁴⁰

Промените в занаятчийското производство заставят една малка част от дребните занаятчии да се установят в селата, където земеделието допълва техния доход. Други стават наемни работници, прислуга, преносвачи и товарачи. Само една неголяма част успяват да се приспособят към новите условия, да се закрепят и разширят производството си. Останалите влачат тежко съществуване. Те попадат под зависимостта на по-едрите занаятчии и търговци. Във В. Търново, както в София, Самоков, Видин, Русе и други, възникват по една голяма работилница от даден бранш, собственост на едно лице, на което работят другите майстори, калфи и чираци като наемни работници или на парче по домовете си. В някои случаи дори няколко работилници работят за една. Такъв тип занаятчийски работилници в града са общарската "Братска обич" АД, основана в края на 1893 г. с капитал 31000 зл. лв., общарското командитно дружество на Злати Ив. Златев, основано на 26 февруари 1907 г., модните шивашки работилници на Д. Карагенов, на Н. П. Михалски, в които при много тежки условия работят по 11-15 шивачи и работници, на братя Николови и на Н. Хр. Райнов с по 7-8 работници, също търговските депа за общарски и кожарски стоки на братя К. Бъклови, Костадин Кочев, Николи Шишков, И. П. Балтов, Хр. Баев и други.⁴¹ Чрез тези работилници и търговски депа капиталът експлоатира дребните занаятчии, а косвено и техните калфи и чираци, подложени на двойна експлоатация. Дребният занаятчия, който непрекъснато се страхува от конкуренцията, увеличава нормата на печалбата, като принуждава своите работници да се трудят при удължен работен ден, намалява надниците или им заплаща на парче, без да спазва никакви правила за хигиена и безопасност на труда.

През 1899 г. е основан Промислено-занаятчийският съюз, който си поставя за цел да изработи една разумна и точно определена покровителствена политика по отношение на занаятите. В този съюз търновските занаятчии вземат дейно участие. Неговият трети конгрес се провежда във В. Търново през 1903 г. в салона на читалище "Надежда". В точка трета от резолюцията на конгреса се разглежда отношението на Промислено-занаятчийския съюз към БЗНС, което в този момент е насочено към взаимно сътрудничество. Като изхождат от своите стари разбирания и традиции, търновските занаятчии искат нов закон за Търговско-индустриалните камари, нов еснафски закон /макар че такъв скоро е приет/, да се обуздае

конкуренцията, да се забрани пътуващи агенти да вземат поръчки и т.н.⁴² До войните приетият от правителството закон за еснафските сдружения не оказва никакво съществено влияние върху занаятите. Много от занаятчиите дори не са запознати с него или го посрещат с недоверие, защото накърнява старата еснафска организация. Единствено добре в занаятчийското производство се прилага законът за женския и детския труд за разлика от индустриалните предприятия, където поради ограниченията в закона собствениците или заменят жените и децата с по-възрастни работници, или намаляват надниците им.⁴³

Въз основа на документи за собствеността на гражданите успяхме да уточним имената, професиите, имотното състояние на повече от 5000 търновци. От тях 366 са самостоятелни занаятчии. Тази цифра явно не е пълна, но тя подпомага изводите относно занаятчиите в града като самостоятелна социална група и конкретизира в голяма степен данните на официалната статистика за 1900 г.

Жителите на В. Търново в 1900 г. са 12665 души. Най-голям брой от тях са заети в производството на дрехи и обувки - 1329 /занаятчии, калфи и чираци, индустриалци и наемни работници/ или 10,5%. В различните махали работят общо 55 самостоятелни майстори обучари. Най-големите и модни шивачници и обучарници са в махалите "Св. Константин" и около стопанския център Баждарлък.

На второ място са заетите в производството на хранителни продукти - 681 /хлебари, сладкари, шекерджии, бозаджии, месари и колбасари/. Повечето от тях са съсредоточени в махалите "Св. Богородица" и "Св. Константин", т.е. в централната градска част.

С металообработване се занимават 525 души /челингири, же лезари, налбанти, кантарджии, медникари, казанджии и други/. По решение на градската община много от тези работилници са изнесени в крайните махали "Св. Троица", Асенова и "Св. Марина".⁴⁴

С обработката на кожи са ангажирани 430 души кожари в Асенова махала, кожухари и калпакчии в махалата "Св. Богородица". Голяма група хора са заети с обработката на вълна /овча и козя/ - 421. В строителните занаяти работят 142, в каменоделството - 21, обработка на дърво - 12, производство на мебели - 6, рударство - 5, в керамичното производство - 27, в химическото - 34, с производството на механизми за транспорта се занимават 54 души, с производство на електрическа и топлинна енергия - 8. Занаятите за услуги са представени от 11 бръснари. В града се развиват и някои занаяти за наука, литература, изкуство и разкош. Към тази група се числят 88 издатели, печатари, подвързачи, художници, златари, фотографи, часовникари, резбари и други. С обща работа като индустриални работници, в комуналното стопанство, товарачи, носачи и други се занимават 916 граждани. Като домашна прислуга работят 737 души.⁴⁵

Близо 2% /1,89%/ от общия брой на населението или около 7% от работоспособното население на В. Търново е заето със земеделие, скотовъдство, лозарство и градинарство. Според статистиката от 1900 г. това са 239 души. Досега земеделието в града не е проучвано поради което неговият дял в стопанската структура на В. Търново е почти неизвестен.

В началото на XX в. В. Търново има общо 33081,3 дка обработваема земя, мери, пасища и гори, пръснати в 3424 парчета. Те са собственост на 1665 души, от които 1109 местни жители /66,6%/ с 8628,2 дка земя /26%/ в 2227 парчета. Следователно от 1109 великотърновци, притежатели на земя, 239 имат като основен поминък земеделието. Останалите са занаятчии и търговци, които имат ниви, лозя и градини в търновското землище. Много търновци притежават паракендетни имоти в съседни землища, но за тях засега нямаме издирени данни. Жители на други общини или изселени търновци общо 552 души /33%/ владеят паракендета от 5423,8 дка /16%/ в 1127 парчета. Църквата "Св. Богородица" и двата манастира "Св. Преображение" и "Св. Троица" владеят в търновско землище общо 1385,7 дка /4%/ в 16 парчета. Повече от половината /53%/ от обработваемата земя, мери, пасища, ливади и гори владее градската община - 17643,6 дка в 54 парчета.⁴⁶

Данните показват, че земеделието във В. Търново е дребно. Само един от местните граждани притежава 170,2 дка в 8 парчета, 4 от 100 до 150 дка в 20 парчета /469, 1 дка/, 6 от 75 до 100 дка /522,9 дка/ в 42 парчета, 10 от 50 до 75 дка /589 дка/ в 57 парчета, 9 от 40 до 50 дка /398,7 дка/ в 52 парчета, 15 от 30 до 40 дка /528,8 дка/ в 75 парчета. Повечето притежания са до 30 дка: 39 от 20 до 30 дка /954,1 дка/ в 174 парчета, 117 от 10 до 20 дка /1648 дка/ в 392 парчета, 238 от 5 до 10 дка /1708,9 дка/ в 544 парчета, 670 до 5 дка /1638,5 дка/ в 863 парчета.⁴⁷ Болшинството от парчетата са с големина до 5 дка - 1059 на местни жители и 533 паракендета. Паракендетните парчета са дребни. Срещат се в данните до 10 дка - 19 парчета. Парчетата на местните жители от 5 до 10 дка са 45 на брой, от 10-15 дка - 4 и от 15 до 20 дка - 1.⁴⁸

Държавната статистика дава възможност да се задълбочи още повече вертикалният анализ на земеделието във В. Търново в края на XIX и началото на XX в. В околностите на града има 162 ниви на местни жители и 144 паракендетни ниви, повечето от които се обработват на изполица. Големината на нивите се вижда от следните данни: 175 ниви са до 5 дка, 56 от 5 до 10 дка, 27 от 10 до 20 дка, 9 от 20 до 30 дка, 5 от 30 до 40 дка и по една от 40 до 50, от 50 до 75, от 75 до 100 и от 100 до 150 дка. Трябва да имаме предвид, че нивите с големина над 20 дка са притежание на градската община, които са включени в броя на нивите на непаракендетните имоти.⁴⁹ През 1903 г. са засети със зърнени храни 1357, 7 дка, от които са произведени 184029 кг зърно и 265018 кг слама. Най-голям дял от засятата площ се пада на пшеницата /44 %/, царевича /36%/, ечемик /13%/ и

малко ръж, смес, овес, лимец и просо.⁵⁰ С варива и бостани са засети 142,9 дка. Ливадите заемат 363 дка. Младите насаждения с американски лозя са едва 75,6 дка. От старите лозя, които заемат площ 535,4 дка, през 1903 г. са получени 34801 кг грозде, което е нисък резултат. В околностите на В. Търново има 570 лозя на местни граждани и 78 паракендета. Най-голям брой са лозята от 1-2 дка - 208/32%/, от 2-3 дка - 126/19%/, и от 3-4 дка - 80/12%/. Над 10 дка има само 11 лозя.⁵¹ В края на века филоксерата унищожаваше най-хубавите лозя в местностите Саламата, Камбурите, Чобаните, Мармарлия, Катуните, Пишмана, Дюлгерските лозя и Тахта бент.⁵² Сега всички са в чертите на новия град.

През 1898-1903 г. земеделците във В. Търново понасят големи загуби от суша, наводнение, пожари, филоксера и други бедствия. Поради това общинският съвет учредява депозит от храни в общинските хамбари в Чолакова махала, които в случаи на нужда да се раздават на пострадалите. За образуване на този депозит всеки земеделец е длъжен да внесе по един шиник от всички видове храни, събрани през текущата година.⁵³

През 1899 г. Министерството на търговията и земеделието поставя на обсъждане в общините три основни въпроса: 1. Желателно ли е, или не разоряването на една част от общинските мери, които да се превърнат в ниви. /Този въпрос е свързан с държавната политика за увеличаване на зърнопроизводството по екстензивен път във връзка с възможностите за износ./. 2. С какво да се спре заграбването на общинските пасища /Държавата разглежда скотовъдството като втори важен ресурс за износ./. 3. Ще бъде ли изгодно и как да се осъществи сгрупирването /комасацията/ на работната земя в общините. /Още тогава правителството вижда, че уедрената собственост е по-производителна./. За проучване и отговор на поставените въпроси е съставена 7-членна комисия: помощник-кмета Стефан Минчев Белчев, съветниците Илия Попов, Ставри Маринополски и Ангел Дончев и търновските земеделци Анастас хаджи Димов, Косю Маминото и Колю Стойков.⁵⁴ Тези проблеми в земеделието получават развитие в периода между двете световни войни.

Великотърновската община до войните много държи на запазването на обработваемата земя около града. Освен около двете страни на ул. "Булевард" /днес "Независимост"/ и повече в посока към реката и малко над Паметника на обесените не се разрешавали никакви други строежи. Вzeti са строги мерки за охрана на общинските гори в местността Дервения, Ксилифор, Света гора, Трошана, Устово. Към охраняемите гори са причислени новите насаждения на Царевец, Трапезица, Орловец и Гарванец.⁵⁵

В града се развива и скотовъдството. До войните има 20-30 големи стада овце, кози и говеда. Собствениците на кланици и колбасарници също поддържат овчарници и краварници. Най-много обаче във в. Търново се отглеждат коне във връзка с

кираджийството /транспортирането на хора и стоки/. Според официалната статистика до войните в града има над 500 каруци с по два коня. По броя на конете В. Търново се нарежда след Недан и Павликени в рамките на голямата Търновска околия. Домашни птици се отглеждали почти във всяка къща.⁵⁶ Собствениците на добитък складирали в малките дворчета на градските къщи големи количества сено и слама, които редовно създавали опасност от пожари, при които изгаряли части от махалите.

И така от общото население на града 12665 души към 1900 г. непосредствено в материалното производство въпреки незадоволителните темпове на развитие участват 5226 души, т.е. 44,4%. Поради това не можем да се съгласим с разпространеното мнение, че В. Търново след Освобождението е преди всичко търговско-чиновнически град. Той е и град на производители.

До края на XIX в. във В. Търново постепенно запада търговията. Тя вече няма онези мащаби, оня замах, с който се развива до Освобождението. Загубването на обширния турски пазар, все по-голямото обвързване на българската търговия със западноевропейските държави и оттам повдигането на крайдунавските градове, а също и промените във вида и посоките на транспортно-съобщителните средства изместват търговските пътища в Северна България. Към това трябва да прибавим тежката икономическа и финансова криза 1897-1903 г., както и твърде тесногръдата и недалновидна политика на градската община по отношение на бъдещето на индустрията, занаятите, транспорта, съобщенията и търговията. Заети в политически борби, службогонство и надпревара за лично обогатяване, търновските градски първенци изпускат от погледа си съществени стопански тенденции, които в известна степен с целенасочени действия биха могли да преодолеят."Докато ние се занимаваме с политика и чиновничество - пише през 1928 г. Общински вестник Велико Търново - другите работеха за икономическото повдигане на града си."⁵⁷ Това е една вярна и твърде закъсняла констатация, за да бъде полезна.

Индустриализацията на страната се стимулира от усиленото железопътно и шосейно строителство. По този начин държавата съдейства за стабилизиране на единния вътрешен пазар, за активно въвличане на селото в стоковото производство и размяна. С построяване на жп линия София-Каспичан през Г. Оряховица и линия Русе-Г. Оряховица в края на XIX в., с оформянето на Г. Оряховица като важен жп възел, както и със завършването на удобното шосе Елена-Г. Оряховица В. Търново загубва значението си на търговско кръстовище. Поради това голяма част от търновските търговци напускат града, което се отразява неблагоприятно върху общото му икономическо развитие. Стреснати, търновските търговци, индустриалци и занаятчии чрез общинския съвет правят постъпки за продължение на жп линията до В. Търново. Градската община

се обявява против решението да бъде открита жп линията Русе-Г. Оряховица преди построяване на участъка до В. Търново, тъй като ще бъдат силно засегнати интересите на търговците.⁵⁸

През 1899 г. в града са в строеж две жп гари - Трапезица и В. Търново. Жп съоръженията са открити тържествено на 8 октомври 1900 г. Проектът предвижда жп линията да бъде продължена през Хаинбоаз за Южна България. Обаче интересите на концесионерите на каменовъглени мини в района на Плачковци-Кръстец налагат трасето да се прокара през по-труден терен и да бъде по-дълго с 60 км. Решаващо за тази промяна е искането на безименно АД на концесията "Принц Борис" със седалище Брюксел и клон във В. Търново, основано на 8 ноември 1900 г.⁵⁹ През 1899 година търновските индустриалци братя Хаджиславчеви се заемат с разработването на каменовъглените залежи в запазения наследствен периметър в колибите Мръзлеците, община Станчев хан, и основават каменовъглена мина "Лев" със седалище В. Търново. Във връзка с това те настояват пред правителството да им бъде дадена концесия за построяване на жп линия до Кръстец.⁶⁰ Братя Хаджиславчеви разчитат на Иван Халачев - адвокат, техен съдружник, народен представител от Народно-либералната партия и министър на обществените сгради, пътищата и съобщенията във второто стамболовистко правителство. В борбата за строеж на жп линията В. Търново-Трявна-Борушица надделяват интересите на френския капитал в България.⁶¹ Строежът е завършен през 1913 г. Новата жп линия има важно стопанско значение за окръга и града.

Въпреки промяната на търговските пътища и свързания с нея упадък на търговията в града манифактурната търговия до войните все още се крепи. Тя обхваща един не малък район до Червен бряг и Враца. Извъшва се все още предимно с каруци. През 1900 г. във В. Търново има 471 каруцари, 90 души са заети в транспортни кантори, 154 в пощенски съобщения, а на двете гари работят 60 железничари.⁶² В транспорта и съобщенията, които обслужват главно търговията, в началото на XX в. са заети 6,1% от жителите. За обема на манифактурната търговия във В. Търново дава представа информацията, че през 1909-1910 г. на жп гара В. Търново са стоварени 41824,380 т манифактурни стоки освен тези и превозени от кираджиите. През тези години на няколко пъти градската община поставя пред Министерството на търговията и земеделието въпроса за откриване на митница в града. Според общинските съветници тя ще стимулира манифактурната и колониална търговия в района.⁶³ До войните общината непрекъснато е атакувана от бакали и манифактуристи за защита от конкуренцията на пътуващите амбулантни търговци. С тази цел са създадени дружество на манифактуристите и дружество на бакалите.⁶⁴

Въз основа на публикувани в местната преса документи на градската община успяхме да уточним поименно и с подробности търговската дейност общо на 466 самостоятелни търговци. Тези

данни, допълнени от държавната статистика, са база за анализ и изводи. Към 1900 г. във В. Търново с търговия /собственици и търговски работници/ се занимават общо 1671 граждани, т.е. 13,1% от населението на града. От тях 639 търгуват с хранителни продукти /бакали, месари, рибари и други/, 503 са кръчмари, гостилничари, хотелиери и кафеджии, 291 са търговци на дрехи, платове и обувки, 157 - на различни предмети за наука, литература, изкуство и разкош, в т.ч. и ахтарджии, аптекари, галантерия, пасмантерия и книжарници, 29 са продавачи на кожи и рога, 18 търгуват с метал, 15 с дървен материал, 11 с каруци, 5 с вълнени прежди и плат и 3 с топливо.⁶⁵ До началото на Първата световна война съотношението между тях не се променя съществено.

В началото на XX в. с банки и кредитна дейност във В. Търново се занимават общо 137 души. В града работи клон на Българска народна банка. Нейна самостоятелна сграда е построена до войните на Баждарлък. През 1886 г. земеделската каса в града има минимални капитали. Читалище "Надежда" иска заем за строежа на театралния салон от 4000 лв., но му били дадени само 3000 лв., защото толкова имало в касата. Към края на века земеделската каса става клон на Българска земеделска банка. Свой клон тук открива и Българска търговска банка, който е с основен капитал 30000 зл. лв.⁶⁶ Наред с тях съществува и банковата къща на Тодор Василев Лазаров също на Баждарлък и на още 5 сарафи - Стефан Тодоров, Никола Ив. Сарафов, Досю Сарънедялков, Кънчо Аврамов и Стефан Н. Стефанов. До края на XIV в. известно поле за дейност завоюва румънското застрахователно дружество "Дачия Романа" благодарение на своя агент известния фотограф Оноре Марколеско. Постепенно то е изместено от Застрахователно дружество "България". Банковото, кредитно, застрахователно и спестовно дело във В. Търново не са проучени. Най-общите известни засега данни показват, че банковото дело като цяло има осезаемо и твърде авторитетно място в стопанската структура на В. Търново.

По време на Първата световна война във връзка с нуждите на нашата и съюзните армии и държави се стимулира развитието на някои клонове на българската индустрия, които са предпоставка за постепенна промяна в стопанската структура както за страната, така и за отделните райони и градове. Редица стоки, необходими за армията, които преди са били внасяни, сега трябва да се произвеждат в страната. Милитаризирани са изцяло минната и металната индустрия, а също и брашнената, кожената и вълнотекстилната. Всички милитаризирани индустрии "бяха в изключителна интензивност". Те получават по-нататъшен тласък на развитие. Производители и търговци успяват да натрупат през войната големи печалби. В същото време други индустрии, средни и дребни предприятия изпитват големи затруднения за снабдяване със суровини и съоръжения, работна ръка. Те западат и се разоряват, като засилват впечатлението за разстройство на българската индустрия.

След войната в резултат на насърчителната политика на приятелството на БЗНС още през 1921 г. е достигнат довоенният обем на производство.⁶⁷ Тенденцията за изменение и разширение на стопанската структура, зародила се още през Първата световна война, намира своята реализация между двете световни войни. Подобно изменение се наблюдава и във В. Търново. Нови търговски и някои дребни занаятчийски капитали се насочват към индустрията. Превръщат се в капитали и някои спестявания на интелектуалци. За един период от 1918 г. до икономическата криза в 1929-1934 г. хранителната индустрия в града запазва първо място с 25 дребни и 1 средно предприятие. Развива се производството на бонбони и шоколадови изделия, брашно, тестени изделия, месо, колбаси, пиво, спиртни и безалкохолни напитки, оцет, тютюн, масла /шарлан от орехи и олио/. Продукцията задоволява нуждите на града, продава се в окръга и страната. По-голям дял има производството на брашно, което се изнася за Турция, Румъния и Египет. Но общо взето след войната значително намалява относителният дял на фабриките за брашна в общия обем на индустриалното производство на В. Търново.⁶⁸

В структурата на хранително-вкусовата индустрия на града след Първата световна война нови производства са нишестето, детските и диетични храни, специализираните брашна и скорбяла, стерилизираните и консервирани плодове и зеленчуци, пап и декстрин, които получават медали и грамоти на наши и европейски изложения. От тази нова продукция се изнася за Египет десертно нишесте "Емилия", за Румъния и Унгария - детски храни "Житана". Производството на декстрин задоволява голяма част от нуждите на Български държавни железници.⁶⁹

Непосредствено след войната текстилната индустрия в града е в застой, но към 1924 г. показва тенденция на нарастване. Разширява се трикотажната фабрика. Стабилизирант финансите и производството си първата българска фабрика за производство на филц и кече и първата българска фабрика за шевни конци "Трапезица". Обединените капитали и парични спестявания на 34 индустриалци, банкери, търговци, инженери и техници в АД "Св. Троица" има за резултат създаването на памуко-текстилна фабрика от среден тип съобразно мащабите на страната. Отварят се още две бояджийски фабрики и тъкачен отдел към една от тях.⁷⁰

През 1930 г. започва работа филатурата за точене на коприна на безименно френско-българско АД с централа в Лион. С това в града се възражда на по-високо техническо и технологическо ниво едно старо производство - свилоточенето.⁷¹ От предприятията на текстилната индустрия във В. Търново се изнасят за Франция коприна, за Германия - кече и филц, за Египет - памучни платове, и за Турция - филцови фесове.

Кожарството, макар и твърде западнало, все още определя облика на един цял район на града - Асенова махала, в който

постепенно настъпва и текстилното производство. След войната се разоряват много занаятчийски кожари, които се превръщат в наемни работници. Чрез обединението на търговски и занаятчийски капитали в акционерни, събирателни и дружества с ограничена отговорност се преминава все повече към фабричната обработка на кожи за обувки. През 1929 г. е основано АД "Царевец", а след него още 3 кожарски фабрики. За индустриални предприятия са признати и 3-4 по-големи работилници. Произвеждат се главно гьон, бланк и юфт. За разлика от преди кожарската индустрия произвежда само за града и страната.⁷²

През 1921 г. е основано Руско-българско техническо железарско събирателно дружество "Янтра", което през 1922 г. след заминаване на голяма част от врангелистите става еднолична фирма на Д. Л. Кантарджиев. Фабрика "Янтра" съществува до 1948 г. През 1925 г. друга група руски белоимигранти основават техническа и металолеярна работилница, която съществува до 1929 г.⁷³

Електрическата енергия навлиза все повече в индустрията като двигателна сила. Още през 1905-1910 г. в някои мелници на В. Търново се произвежда електрически ток за осветление. Но едва през 1922 г. започва неговото организирано производство и внедряване в индустрията отначало от АД "Светлина", а по-късно от АД "Царевец" и неговия приемник Водния синдикат "Янтра", който съществува до 1947 г.⁷⁴

Временната и частична стабилизация на капитализма /1925-1929/ обхваща само някои клонове на индустрията, без да изключва отделни кризисни колебания. През този период се създават по-големи индустриални предприятия, засилва се концентрацията на производството и капитала, значително нараства делът на акционерния капитал, осъществява се все по-голямо срастване на промишления с банковия и търговския капитал. Типичен представител на новите тенденции на развитие на българската индустрия във В. Търново е безименно АД "Св. Троица". В него участват банковите фирми "Тодор Лазаров и син" и "Търновска търговска и кредитна банка АД", индустриалните фирми на Хараламби Владков, на Михаил Хаджиславчев, на братя Цончеви, Стефанов и Сие, търговската фирма Бояджиев, Ганев, Димитров и Сие и други.⁷⁵

Икономическата криза от 1929-1934 г. е особено остра и продължителна. В сравнение със селското стопанство и занаятите промишлеността като цяло е по-слабо засегната. Въпреки това през 1931 г. производството е намалено с 40%. В отделните клонове кризата се чувства по различен начин. Най-чувствителна е в хранителната индустрия, която е водеща в града. Това се отразява върху цялостното стопанско състояние на В. Търново. Рязко спада производството на брашна, фиде и макарони. Особено тежка за пивоварната индустрия е 1935 г. През същата година филатурата е продадена на новообразуваното АД "Филтис". Текстилната

индустрия получава най-големи сътресения през 1930 г. В затруднение е трикотажната фабрика, пред фалит е кечаната, което предизвиква смъртта на собственика и. Кризата се чувства и в стопанските резултати на машинна фабрика "Янтра", в тютюневата фабрика "Болярин" и четирите керамични фабрики. Преустановяват работа кошничарската, канапената, сапунената и фабриката за четки и мебели, т.е. най-дребните.⁷⁶

Периодът 1934-1939 г. се характеризира с временно оживление в българската индустрия. Увеличението на производството е изключително за сметка на външната конкуренция и постепенното изместване на дребното занаятчийско производство. Старите браншове на леката и хранителна индустрия, които с малки капитали носят големи печалби, се сблъскват с ограничените възможности на вътрешния пазар и ниските покупателни възможности на населението. Това положение задържа темповете на индустриално развитие, води до преситеност в отделните отрасли, което се чувства още през 1936 г. От 1 септември 1936 г. е премахнат законът за насърчение на местната индустрия. С новия закон се забранява откриването на дребни недостатъчно оборудвани индустриални предприятия, особено в производствата, които са обявени за преситени. С това се стимулира създаването на по-едри и на по-високо техническо ниво предприятия. Прави се крачка към по-нататъшна концентрация на производството и капитала, към повишаване общото равнище на българската промишленост. Със започването на Втората световна война се чувстват нови кризисни колебания. Силно е затруднен вносът на суровини. През 1940 г. са военномобилизирани текстилната, хранителната, кожарската и някои други индустрии, които работят наряди за армията, населението и износ за Германия.

През 1936-1944 г. индустриалният облик на В. Търново се определя от текстилната, хранителната, кожарската и керамичната промишленост. Удвоява се сумата на капиталовложенията. Създават се нови индустриални предприятия, осъществява се техническо преоборудване на съществуващите. Към края на периода в града има 4 памукотекстилни фабрики, 1 трикотажна, 1 свилоточна, 1 кечана, 1 за шевни конци, 2 дарака. Най-голямата фабрика от хранителната индустрия в града си остава пивоварната фабрика на Михаил Хаджиславчев с 83 работници. Тук има още 1 маслобойна с рафинерия, 4 фабрики за брашна, 2 фабрики за нишесте, 1 бонбонена, 1 за макарони, 3 содолимонадени, 1 колбасарница, 1 оцетна фабрика и 1 тютюнева. Концентрацията на капитала и работниците в хранителната индустрия на В. Търново е значително под средното ниво за страната. Вложените нови капитали в преустройство и разширение са недостатъчни, за да издигнат тези дребни предприятия дори в средни.⁷⁷

В края на 1943 г. във В. Търново има 8 кожарски фабрики. В околностите работят 6 керамични фабрики за производство на

тухли, цигли и керемиди. По количеството на вложения капитал керамичната индустрия в града се нарежда на едно от последните места. Освен тях има 1 металургична фабрика, 1 каучукова, 1 картонена, 1 за дървени калъпи, 1 столарска, 1 мебелна, 1 за траверси и дървен строителен материал, 4 печатници и 1 предприятие за производство на електрическа енергия. Или в навечерието на 9 септември 1944 г. В. Търново има общо 55 индустриални предприятия, в които работят 1564 работници, от които 708 мъже и 856 жени.⁷⁸

Първата световна война и последвалата я икономическа криза нанасят тежък удар върху занаятите. Следват структурни промени в занаятчийското производство. Някои производители се нагаждат към новите условия, като трансформират производството си. Така например халачи и производители на антерии започват да изработват юргани и дюшеци, мутафчиите - козиняви черги и пътеки, гребенарите произвеждат копчета и кокалени изделия, опинчарите и кундурджиите стават общари, абаджии - съвременни шивачи и т.н. Във връзка с нуждите на земеделското стопанство запазват своето положение ковачеството, дърводелството, бъчварството и коларството. Като необходими занаяти остават кожарството, дюлгерството, сладкарството, хлебарството. Шивачеството, общарството и плетачеството стават най-модните, доходни и прогресиращи занаяти.⁷⁹ Известни са работилниците на Стоян М. Церовски, Г. Константинов, Бонка Балтова, Керековски и Даскалов.

Новите условия поставят особено остро въпроса за капитала на занаятчията, за оборотните средства и необходимостта от евтин и леснодостъпен кредит чрез популярните банки и Българска централна кооперативна банка. Те са тясно свързани с решаването на редица неотложни производствени и финансови проблеми. За да се защитят и създадат по-големи икономически възможности, някои занаятчийски сдружения се сдружават в производствени кооперации - кожарска кооперация за общи доставки "Трапезица" /1923/, хлебарска производителна кооперация "Съединение" /1923/, манифактурно терзийско сдружение /1930/ и други или се групират в събирателни дружества - механическа и металорежеща работилница "Арт" /1925/, "Бутона" за копчета и изделия от целулоид /1924/, коларско дружество "Братя Хаджирусеви, Крум Константинов" /1922/, "Братя Н. Грънчарови" за изработване на печки /1929/ и т.н.⁸⁰

Общият съюз на занаятчийските производителни кооперации в България е основан на 18 юли 1919 г. Той си поставя за цел да обедини в една стопанска организация всички занаятчийски кооперации и сдружения в страната, които са учредени и работят съгласно закона за кооперативните сдружения.⁸¹

Друг важен проблем е изостаналостта на българския занаятчия. Новото време поставя задачата за ликвидиране на доосвободения начин на подготовка на занаятчиите и заменянето му със съвременно професионално обучение. Този въпрос се разисква на втората

редовна сесия на Висшия занаятчийски съвет в София на 25 юли - 1 август 1921 г. и на IV конгрес на търговско-индустриалните камари, състоял се в Русе на 5 октомври 1921.⁸² Занаятчиата трябва да бъде не само изкусен майстор, но още образован и опитен организатор на производството. Освен девическото стопанско училище във В. Търново занаятчийски курсове организира Варненската търговско-индустриална камара по инициатива на търновския представител в нея Хамамов и Търновското търговско-промишлено дружество. Повечето от тях са по модерно шивачество общоустройство, плетачество, железарство, дърводелство и др. Провеждат се изпити за майстори, уреждат се чирашки курсове, които целят повишаване на квалификацията и общата култура на занаятчиите и занаятчийските работници.⁸³ Новопризнати занаяти са лодкостроителство, тухларо-тенекеджийство, месоколбасарство, готварство, сладкарство и фотографство /края на 1928 г./.

В навечерието на голямата икономическа криза през 1928 г. във В. Търново има 1033 занаятчии /по неофициални данни/.⁸⁴ Редица дребни занаятчийски предприятия поради натрупване на капитал в резултат на повишеното потребителско търсене процъфтяват и се развиват до степен на индустриални. За това съдейства и общостопанската конюнктура. Българската индустрия е твърде слаба, за да задоволи нуждите на вътрешния пазар, а вносът след Първата световна война е силно затруднен поради капитулацията на България. Бонбонените фабрики и тези за безалкохолни напитки произлизат от сладкарството, кожарските фабрики - от кожарството, машинните - от ковачеството и леярството и т.н. Ето защо понякога е много трудно, дори в периода между двете световни войни, да се разграничи индустриалната от занаятчийската производствена дейност, още повече че успоредно с новите фабрики съществуват и някои занаятчийски работилници със същото производство, оборудване и технологии, дори и с повече работници и общ обем на продукцията. Конкретен пример са търновските кожарски, содолимонадени, бонбонени, консервни, масложарни, железарски и други работилници. Известни са модерните медникарски работилници на Кръстю Шопов и Богдан С. Крушев, железарската работилница на Никола Радуканов, реномираната мебелно-столарска работилница "Модерно изкуство" на Иван Н. Иванов, модерното ателие на Христо поп Хлебаров, златарската работилница на Атанас Лазаров и най-комфортно уредения бръснаро-фризьорски салон "Ферика"⁸⁵. Най-големите сладкарници в града също организират собствено производство на сладкарски изделия - на братя Цветкови, "Виктория" на К. И. Тонев и "Савоя" на Здравко Антонов. Сам майстор Антон ръководи производството на прочутата боза на "Савоя" /от просо, млечна, какаова, шоколадова, пиволед и пивомед/. За целта е ходил в Полша, където заедно с химик, специалист по хранене, създават различни типове боза.⁸⁶

Част от занаятчийските предприятия, също натрупали достатъчно капитали, разширяват своята дейност, като приемат формата на децентрализирано производство, работещо на чисто търговски начала, т.е. няколко по-дребни занаятчий работят за един по-едър занаятчия. Това явление, което се заражда в края на XIX в., се наблюдава преди всичко при модерните занаяти, в които има по-големи производствени мощности и разделение на труда, без да може обаче производството да се издигне на този етап до степен на серийно, макар че такива опити има във В. Търново – общарските фирми “Доверие”, “Щастие”, “Изгрев”, за готово облекло “Лукс”, “Хайлайф”, “Елит”, “Камелия”, “Руж” и други.⁸⁷ Някои от тези занаятчий получават високи отличия на Пловдивския и Варненския мострен панаир – Симеонов-Казаков за кожени изделия, Софка Величкова за българска бродерия и шевици, Рачо Н. Рачев за сарашки изделия, Христо Петров /Щастието/ за производство на обувки и други.⁸⁸

Част от занаятчиите запазват традиционния начин на производство с малки усъвършенствания, а други остават напълно на старото ниво. Те работят сами или с някой член от семейството си. И едните, и другите постепенно се пролетаризират. В стремежа си да се задържат като дребни собственици някои от тях се изселват в селата на окръга, където намират по-голяма близост с комсуматора и по-непретенциозни изисквания. Тези занаятчий бягат от града, където все повече капитализмът обхваща и подчинява на своите закони занаятчийското производство.

Още през 1919–1920 г. правителството на БЗНС взема мерки за реализиране на 100-милионния кредит в помощ на занаятчиите. В чл. 15, буква “Б”, ал. 2 от Закона за облекчение на жилищната нужда се дава предпочитание при настаняване в свободни помещения на занаятчий, които поради мобилизацията и попадането им в плен са принудени да напуснат своите магазини и работилници.⁸⁹ През 1921 г. със съдействието на търговско-индустриалните камари правителството изработва законопроект за изменение и допълнение на Закона за организиране и подпомагане на занаятите.⁹⁰ Той е издържан изцяло в духа на схващанията на БЗНС за устойчивостта на дребното производство. Въз основа на закона се въвежда нова организация, система и структура на българските занаяти, коренно различни по характер и принципи от съществуващото положение до войните. За кратко време в основните занаятчийски центрове се създават нови занаятчийски сдружения. През 1922 г. във В. Търновски окръг те са 710.⁹¹

Търновските занаятчий в голямата си част посрещат консервативно и с неодобрение новите промени. В голяма степен те са повлияни от десните буржоазни партии, които създават широк фронт срещу правителството на БЗНС. В резолюцията на протестния митинг на търновските занаятчий на 23 януари 1923 г., подготвена с участието на Конституционния блок в града, се иска отмяна на

“заробващия” 100-милионен кредит, на новия закон за занаятите, на 8-часовия работен ден, приет у нас през 1919 г. съгласно Вашингтонската конвенция на Международната организация на труда, на задължителното водене на търговски книги, на въведените данъци и т.н.⁹² Този митинг има не само политическа подкладка. Той показва професионалната ограниченост на голяма част от търновските занаятчии, прикрита зад настойчивите им опити да запазят старата традиция. Колкото по-слаби са икономическите възможности на занаятчиите, толкова по-упорито те се хващат за старото, за традиционното и много по-жестоко експлоатират труда на своите калфи и чираци и на собственото си семейство. Работният ден в занаятчийските работилници на В. Търново достига до 16-17 часа при изключително тежки и често примитивни условия на труд. Тези изводи се налагат от събраните многобройни спомени на занаятчийски работници в града. Мнозина от дребните занаятчии са склонни да подкрепят една или друга партия в зависимост от това дали тя има възможност да им даде някакви облаги. Целият им начин на живот и мислене определя понятието еснаф в преносен смисъл на изостаналост и заостенялост, което се чувства във В. Търново, подчертано по-силно между двете световни войни.

Въпреки голямата разлика между занаятчийските работилници във в. Търново занаятите в града дават една трета от общата стокова продукция. Конкретните факти обаче доказват, че основната част от нея принадлежи само на една пета от общия брой на работилниците.⁹³

И между двете световни войни във В. Търново се произвеждат зърнени храни, зеленчуци, плодове, грозде, домашни животни. Според неофициална статистика в местната преса през 1928 г. в града работят 91 земеделци и 10 скотовъди.⁹⁴ По време на управлението на БЗНС във В. Търново голяма роля играе търновският кооперативен съюз “Солидарност”. Той участва в структурите на Консорциума и се занимава с износ на зърнени храни и друга селскостопанска продукция.⁹⁵ По инициатива на подвижната земеделска катедра в града са организирани изложби на селскостопанска техника, на постижения в селскостопанското производство, курсове за подпомагане на земеделските стопани и въвеждане на нови култури, за спецификата по отглеждането на американските лозя, бубохраненето и други.⁹⁶ Също по инициатива на подвижната земеделска катедра е създадено търновското овощарско дружество през септември 1921 г. От 25 до 27 януари 1929 г. в салона на читалище “Надежда” се провежда първият редовен конгрес на Българския професионален градинарско-зеленчуков съюз. Представени са 80 дружества от цялата страна с общо 5100 членове. При откриването присъства известният унгарски политик Дюла Андраши.⁹⁷ Провеждането на този конгрес във В. Търново не е случайно. Върху общинска земя около града е създаден градинарско-зеленчуков пояс на площ от 73 дка. От тях

10 дка обработка филатурата за точене на коприна, 27 дка обработват затворници и 36 дка също под наем са дадени за целта на Константин Ив. Сарънедялков. Всъщност общината като най-голям собственик през 1929-1930 г. засява 205 дка есенен ечемик, 159 дка с фий. Други 325 дка са отстъпени на държавата за стопанство на окръжния затвор в местността Трошана. В разсадника при гара В. Търново общината засява обикновено с люцерна и други фуражни култури. Тя стопанисва 242 дка гори на Света гора, 56 дка в Устето, 72 дка в Дервения, 80 дка на Трошана, 200 дка на Ксилифор и 150 дка в боаза край с. Капиново.⁹⁸ Създадената кооперация "Черница" в града засажда 74 дка черничев култури на Момина крепост, 20 дка в местността Фаика, 10 дка до бирената фабрика и още 80 дка край жп гарите.⁹⁹ Няколко земеделци с около 100 дка земя стават членове на съюза на собствениците на земеделски машини "Съези". По тяхна инициатива градът е домакин на II редовен конгрес на Съюза на завършилите низши земеделски училища в България.¹⁰⁰ Важна роля тук играе фактът, че от 1910 г. Александър С. Пенчев издава научнопопулярното списание "Стопански преглед и домакинство" за земеделска култура. Той и Сава Ботев са едни от най-добрите организатори на инициативи в помощ на земеделците от окръга.

Скотовъдството е свързано главно с кланиците и производството на колбаси – крави, овце, кози, по-малко свине. Както и преди конете се използват главно в транспорта, но във връзка с настъплението на новите превозни средства намалява делът на каруцарството и оттам и броят на отглежданите в града коне. Между двете световни войни се увеличава значително броят на птиците. Почти няма семейство, което да не отглежда птици. Създаденото обаче на 1 ноември 1928 г. във В. Търново птицевъдно дружество има по-големи цели. То обединява птицевъдите стокопроизводители от Търновска околия. Неговата дейност е свързана с насърчителната политика на държавата в областта на скотовъдството. Дружеството е член на образувания през април 1928 г. Български птицевъден съюз.¹⁰¹ Създаденият в града ветеринарен институт оказва голяма помощ на селските стопани в окръга.

Първата световна война и по-нататъшното разделение на труда под влияние на развитието на световната икономика и все по-голямото обвързване на нашето стопанство със световното стимулира еднакво и производството, и пазара. В търговията се чувства по-голяма диференциация. Тя добива нов облик. Някои от по-големите магазини са на съвременен ниво. През 20-те и особено през 30-те г. нараства ролята на градския пазар, увеличава се обемът на произвежданата във В. Търново и пласирана в страната и чужбина стока.

Както показват фирмените дела, броят на търговците е една твърде променлива величина – едни търговци фалират и стават амбулантни или работници, които никак не са малко в града. Други

отварят нови магазини. Търговци стават местни занаятчии, по-заможни земеделци от околните села. Непрекъснато се изселват и преселват търговци, групират се, разделят се, отново се прегрупират. Така че е много трудно да се фиксира точният им брой за повече от 1-2 години.

Една част от търговските фирми /еднолични, събирателни и акционерни/ се ангажират с пласиране на продукцията на местните предприятия, в които имат свой дялов капитал. Това са около 30 едри и средни търговци. Мнозина от тях участват в 2-3 и повече фирми, притежават по няколко магазина в града и в други градове. В съдружие или поотделно те са главните пласьори на продукцията и доставчици на суровини и материали. Такива са фирмите на Г. Бояджиев, Й. Ганев, Й. Димитров и Сие, Д. Ангелов, Друмев и Сие, Никола Павлов, Васил Николов и синове и други.¹⁰²

Друга група средни търговци /над 150/ са продавачи на манифактурни и колониални стоки, железария и други. Част от тях се занимават с представителство, комисионерство/посредничество/, консигнация /отговорно пазене/ и продажба на едро и дребно на стоки, произведени в страната и още по-престижно на стоки от чужбина, като шевни конци от прочутата английска "синджир марка", шевни машини "Сингер" и "Британия" от Янко Гроздев, батумска газ, машинни масла на "Стандарт ойл" от Д. Дамянов и Н. Цонев Сие, продукти на "Азиатик петролеум" - Лондон от дружество "Астрал" на Й. Димитров, електрически материали и радиоапарати на "Филипс" и "Телефункен" и други. Около тях има 50-60 по-дребни търговци, които имат за предмет манифактура, галантерия, пасмантерия, парфюмерия, ахтарджийство, колониални стоки и железария, дървен материал. По-голямата част от посочените три групи търговци са потомствени, а останалите са същевременно и производители занаятчии, т.е. налице е комплексът работилница с магазин /дюкян/. Само незначителна част от търговците са бивши земеделски стопани.

Броят на бакалите се движи около 60-70, а на месарите - около 50. Почти половината от тях са по-заможни и влиятелни граждани. До войните в града има над 100 кръчмари и окло 50-60 кафеджии. Между двете световни войни броят им намалява. Повечето продължават да се помещават в дъсчени бараки и малки дюкянчета. Но наред с тях се появяват по-модерни питейни заведения като кафе-аперитив "Алказар" в партера на Модерния театър, "Малкото казино" на Иван Върбанов на Самоводския пазар, "Модерното казино" във Военния клуб и други.¹⁰³

Още до войните се наблюдава тенденцията за смесване на предмета на търговската дейност. Стъпилият на краката си кръчмар или кафеджия започва да продава хранителни и колониални стоки. От друга страна, не малък брой бакали практикуват и кръчмарство. Смесване на предмета на търговия се наблюдава и в по-представителната търговия - манифактура с галантерия,

пасмантерия, парфюмерия и кинкалерия, а колониалните стоки - със стъклария, железария, дървен материал. Между двете световни войни само по-заможните търговци поддържат специализирани магазини, болшинството от които твърде представителни.¹⁰⁴

Единадесетте хана за нощуване в града след Първата световна война са напълно изместени от новопостроените модерно обзаведени за времето си у нас хотели "Княз Борис" на Янко и Петър Н. Шопови, хотел "Роял" на Стефан Мерджанов, хотел "София" на Ст. Атанасов и още 3 по-малки. В хотел "Княз Борис" било инсталирано динамо за производство на електрически ток. Хотелът бил залят от светлината на феерични електрически тела и полилеи, доставени от Австрия чрез съпругата на Янко Шопов Хермина, аристократка по произход. В хотела се прожектирали филми със собствена киномашина, а в ресторанта се приготвяли ястия по български, италиански и германски рецепти.¹⁰⁵

През 1922 г. за нуждите на търговията Търновското дружество на търговците и промишлениците със съдействието и подкрепата на Варненската търговско-индустриална камара открива двегодишно смесено практическо училище за търговия и кооперативно дело, което прераства в следващите години в пълна търговска гимназия.¹⁰⁶

Във В. Търново между двете световни войни функционират стабилни клонове на основните банки - БНБ, БЗБ и Българска търговска банка, а малко по-късно и на Българска пощенска банка. Стабилни финансови институции са Търновска търговска и кредитна банка АД, ръководена от Николай Ст. Георгиев и частните банки на Константин Ив. Сарънеджков, на Димитър Ангелов и Тодор Лазоров и син, които са на площад "Баждарлък" недалече от сградата на БНБ. На 15 август 1937 г. е положен основният камък на нова сграда на търновския клон на БНБ на ул. "Независимост". Открита е тържествено на 9 юли 1939 г. Тя отговаря функционално на новите нужди и същевременно бележи изместването на стопанския център на града на запад. Сградата, в която първоначално се помещава околийската земеделска каса, а после клона на БЗБ, се намира на ъгъла между улиците "Ив. Вазов" и "Н. Пиколо". Това е къщата на Минчо Пенчев Минчев, строена в 1894 г. от майстор Стоян Герганов. През 1934 г. на нейно място започва изграждането на нова сграда на Българската земеделска и кооперативна банка. Открита е в един и същи ден със сградата на Търновския клон на БНБ. Клонът на Пощенската банка се настанява в сградата на Пощенската палата, открита на ул. "Търговска" на 5 ноември 1933 г.¹⁰⁷

През 1919 г. в града е основана Популярна банка с 363 членове. От 1 юни 1922 г. до 31 март 1948 г. нейн директор неизменно е Цоню Ст. Герганов. През 1929 г. Популярна банка има 1150 членове, от които 233 занаятчии, 106 професионалисти, 260 търговци и индустриалци, 5 земеделци, лозари и скотовъдци, 314 държавни и частни чиновници, 3 кооперативни сдружения и 213 от разни професии. От 1926 г. при тази банка е организирана служба на

детските влогове. През същата година банката се настанява в собствена сграда на ул. "Търговска" /свлачището/. Популярните банки са градски кредитни кооперации и се основават на изработен устав от Централната кооперативна банка. Те откриват магазини, създават потребителни кооперации - във В. Търново през 1919 г. е основана потребителна кооперация "Напред" с председател Цоню Ст. Герганов. Търновската популярна банка е инициатор за създаване на Водния синдикат "Янтра" въз основа на закона за водните синдикални сдружения.¹⁰⁸

През 1934 г. банката на К. И. Сарънедялков АД се заема със строежа на каменния мост в Асенова махала. През 1935 г. тя завършва с чиста печалба от 35420 лв. при капитал в акции от 300000 лв. Банката се занимава с покупко-продажба на всички златни и сребърни монети, наполеони, турски лири, златни рубли и други. Също купува и продава български облигации и ценни книжа. Агент е на Народно осигурително дружество "Балкан" - София, и представителство на първокачествени тротоарни плочки от пушевските кариери на Тодоров, Иванов и Сие. Въпреки това строителството на моста в Асенова махала се явява непосилно за банката и през 1939 г. тя завършва с фалит. Сградата и става държавна собственост /днес Обединена българска банка/.¹⁰⁹

На 13 ноември 1928 г. е основана взаимноспомогателна кооперативна каса "Родолубец". През 1936 г. тя има капитал над 1 млн. лв. и чиста печалба за годината 43181 лв. В ръководството и влизат банкери и общественици. Тя е от основополагащите звена на ДЗИ през 1948 г.¹¹⁰

Проучванията ни дават възможност да направим няколко основни извода. На първо място стопанската структура на В. Търново се определя главно от наличната суровинна база в региона и отчасти в страната - земеделие и скотовъдство. Районът е беден на друг вид природни богатства. Достигнатото ниво на икономическо развитие и стопанска структура на средновековна България било разрушено от завоевателите. Новата стопанска структура се изгражда в изключително трудни условия на политически и икономически гнет и е съобразена с нуждите на пазара в етнически пъстрата. Турска империя. През несигурните времена на петвековното робство натрупването на богатства и капитали става мъчително бавно. Липсата на достатъчно капитали и покровителствена политика на собствена държава на практика е лишаване от достатъчно възможности за икономическа дейност. И въпреки това са правени много усилия и поемани големи рискове за внос на суровини - медни кюлчета и листове, желязо, памук и други за развитието и на жизненоважни отрасли, за които няма местни суровини. Посредническата търговия се явява отдушник на българската стопанска инициатива през Възраждането и по-ефективен източник за натрупване на капитали.

След Освобождението именно голямата посредническа търговия на В. Търново е най-силно оцетена, което води до големи загуби и пренасочване на капитали извън града и района. Великотърновските политически дейци, увлечени в общонационални проблеми и борба за власт, много късно разбират, че са пропуснали времето, когато е била необходима активната им намеса в бъдещото стопанско развитие на града. В най-решаващите години и десетилетия след Освобождението във В. Търново се ражда и се отстоява най-консервативното схващане за запазване на старите еснафски традиции. Затова стопанската структура на града от 1878 до 1944 г. показва в голяма степен приемственост от възрожденската. Отделни стопански дейци проявяват инициативност, стават организатори на нови производства за града и страната, влагат нова техника и технологии. Въпреки това недостатъчните капитали и разумна политика на общината затрудняват икономическото развитие на града. Силен удар нанасят земетресението от 1913 г. и последвалите други природни бедствия и войни. Градът се стабилизира едва около 1936 година.

БЕЛЕЖКИ

1. *Панайотова, К.* Развитието на индустрията във В. Търново през 1878-1944 г.; В: В. Търново 1185-1985 г., С., 1985, с. 203-227
2. *Драганова, Т.* Икономическото развитие на гр. Търново през епохата на Възраждането, ИОИМ-В. Търново, 4, 1968, с. 71-79
3. *Пенков, И., И. Велчев.* Търново. Икономо-географски обзор, С., 1957, Библиотека "Научнопопулярно географско четиво"
4. Работническото революционно движение във Велико-търновски и Габровски окръг /1891-1971/, С., 1972, с. 9-15, 59-62, 236-243, 260-262; *Н. Бонев.* Младежкото революционно движение във Великотърновски окръг, С., 1981, с. 9-19, 165-166, 192-196; История на революционното профсъюзно движение във Великотърновски окръг, С., 1983, с. 9-14, 81-90, 183-186, 206-212, 213-220
5. *Стоянов, И.* Стопански и политически живот /1878-1912/, В: Страници от новата история на Велико Търново, ВТ, 1993, с. 7-18
6. *Цветкова, Б.* Проучвания на градското стопанство през XV-XVI в., С., 1972, с. 19; История на България, т. 4, С., 1983, с. 85, 87, 88
7. История на България, т. 4, с. 94, 95, 158; т. 5, С., 1985, с. 70
8. *Тодоров, Н.* Балканският град XV-XIX в., С., 1972, с. 122
9. *Панова, Сн.* Търговската и финансова дейност на евреите на Балканите през XVI-XVII в., ИП, 1967, 3, с. 32-36
10. *Панайотова, К.* Неизвестен летопис върху стара дървена врата в Асенова махала, В. Търново /1822-1924/, В: ИИМ-В. Търново, IX, ВТ, 1994, с. 75-76
11. *Хаджиниколов, В.* Българо-руски стопански отношения и връзки до освобождението ни от турско иго, ТВИИ "К. Маркс", 1, 1957, с. 60-61, 83-84; История на България, т. 5, с. 72, 73

12. *Панайотова К.* Бубарството и копринарството във Великотърновския край. ГМСБ, I, В., 1975, с. 79-80; Общински вестник Велико Търново, бр. 7, 23 май 1930 г., с. 55
13. В. "Дунав", бр. 4, 22 дек. 1865 г.; в. "Време", бр. 22, 8 ян. 1866 г.
14. *Драганова, Т.* Пос. съч., с. 71-79
15. *Панайотова, К.* Развитието на кожарството в Търново до Освобождението, Векове, 1975, 6, с. 55-62
16. *Панайотова, К.* Бубарството и копринарството във Велико търновския край, с. 75-88
17. *Драганова, Т., Й. Димитров.* Ролята и мястото на търновската общественост в процеса на Българското възраждане през втората половина на XIX в. В: Сб. Велико Търново 1185-1985 г., с. 152-153
18. Бележити търновци. С., 1985, с. 39, 41, 53, 63, 67, 110-111, 125-126, 133, 156, 165, 166-167, 181
19. Изложение за състоянието на Търновското окръжие за 1898-1899 г., Търново, 1899, с. 22; в. "Борба", бр. 1, 6 ян. 1923 г.; бр. 4, 27 ян. 1923 г.
20. НБКМ-БИА, II А., 1256; *Драганова, Т.* Градската община в гр. Търново през XIX в., ИОИМ - В. Търново, 3, 1966, с. 73-97
21. НБКМ-БИА, II А., 3322-3325; *И. Снегаров.* Старият Търновски църковен кодекс, ГСУ, Богословски факултет, XI, 10, 1933-1934, с. 2-14; *Т. Янков.* Пътеписи с кратки исторически сведения и спомени. С., 1939, с. 160; *Т. Драганова.* Търново през XIX в., ИОИМ - В. Търново, 5, 1972, с. 164-165; Бележити търновци, с. 64, 75, 76, 106, 107, 109, 110, 133, 181, 195-196, 260, 261, 315
22. Пак там, с. 297, 298-299, 307, 308-311
23. ОДА - В. Търново, ф. 496к, оп. 1, а.е. 5, л. 1-26, 48, 52, 86-90; Български алманах, С., 1893, с. 1030
24. Общински вестник Велико Търново, бр. 5, 16 април 1934 г.
25. ЦДИА, ф. 173, оп. 1, а.е. 983, л. 17; Дневници на VI ОНС, II р.с., 7, с. 183; Велико Търново. Пътеводител, С., 1907, Реклами
26. Изложение за състоянието на Търновското окръжие за 1880-1890 г., Търново, 1890, с. 4-43; за 1894-1895 г., Търново, 1895, с. 19
27. ОДА - В. Търново, ф. 32к, оп. 1, а.е. 1, л. 1
28. Търговската книга на Константин Коев и Сие, Исторически музей - В. Търново, нова история, инв. No 392 - Документи
29. Икономиката на България до социалистическата революция. С., 1969, с. 374
30. *Панайотова, К.* Изграждане на енергийната база на капиталистическата индустрия във Великотърновски окръг, ИОИМ В. Търново, 5, 1972, с. 251-273
31. Търговско-индустриален алманах на царство България. С., 1910, с. 585, 589-592, 776, 779, 1034
32. Статистически годишник на царство България, 11, С., 1910, с. 139-140
33. *Панайотова, К.* Първата българска фабрика за производство на филц и кече, ИОИМ - В. Търново, 1968, 4, с. 127

34. Алманах България. С., 1900, с. 521-526; Търговско-индустриален алманах на царство България, С., 1911, с. 1035; Алманах на царство България, С., 1917, с. 264; Общ годишник на България 1923-1925 г., С., 1925, с. 489; Изложение за състоянието на Търновското окръжие за 1921-1922 г., Търново, 1922, с. 204

35. Изложение за състоянието на Търновското окръжие през 1905-1906 г., Търново, 1906, с. 59

36. Великотърновски общински вестник, бр. 82, 13 окт. 1901; бр. 92, 26 ян. 1902; бр. 37, 24 юни 1900 г.

37. Изложение за състоянието на Търновското окръжие за 1906-1907 г., Търново, 1907, с. 27; за 1907-1908 г., Търново, 1908, с. 56-57

38. Пак там; Спомени на Радка, Петър, Панайот и Венетка Анастасови, записани през 1970 г. от авторката

39. Драганова, Т. Икономическото развитие на Търново през Възраждането, с. 71-79

40. Изложение за състоянието на Търновското окръжие за 1897-1898 г., Търново, 1898, с. 38

41. Изложение за състоянието на Търновското окръжие за 1894-1895 г., Търново, 1895, с. 34; за 1896-1897 г., Търново, 1897, с. 59; Държавен вестник, бр. 125 от 1907 г.; в. "Народ", бр. 184, 28 април 1912 г.; бр. 136, 19 април 1914 г.; Великотърновски общински вестник, бр. 100, 30 март 1902 г.; Юбилеен български алманах за 1902-1903 г. С., 1903, с. 641-644

42. Великотърновски общински вестник, бр. 23, 14 юни 1903 г.

43. Изложение за състоянието на Търновското окръжие за 1907-1908 г., Търново, 1908, с. 56-57

44. Великотърновски общински вестник, бр. 29, 26 юли 1903 г.

45. Юркевич, М. В. /М. Горюнин/, Двадцатипятилетные итоги княжества Болгарии 1879-1904 г., Статистика состояния населения, С., 1905, т. II, 2, ч. I, с. 210-211

46. Земеделческа статистика през 1897 г.м С., 1902, с. 180-181

47. Пак там, с. 524-525

48. Пак там, с. 642

49. Пак там, с. 812

50. Земеделческа статистика за 1903 г., С., 1907, с. 396

51. Пак там, с. 666-667; Земеделческа статистика за 1897 г., с. 812

52. Великотърновски общински вестник, бр. 42, 29 юли 1900 г.

53. Пак там, бр. 2, 11 окт. 1899 г.

54. Пак там

55. Великотърновски общински вестник, бр. 1 от 1899 г.; бр. 2, 11 окт. 1899 г.

56. Резултати от преброяването на добитъка, домашните птици, кошерите с пчели, колата и земеделческите оръдия в царство България на 31 декември 1905 г. по общини и населени места. С., 1912, с. 232-233, 373-374, 503

57. Общински вестник Велико Търново, бр. 2, 6 април 1928 г.

58. ЦДИА, ф. 173, оп. 2, а.е. 766, 1442, 1446, 1453, 1723, 3197; оп.

- 3, а.е.106, 497, 508, 625, 630; Великотърновски общински вестник, бр. 37, 24 юни 1900 г.
59. Държавен вестник, бр. 186, 1901 г.
60. ОДА - В. Търново, ф. 32к, оп. 1, а.е. 2, л. 2,7
61. Дамянов, С. Френското икономическо проникване в България 1878-1917 г., С., 1971, с. 199-200
62. Юркевич, М. В. Пос. съч., с. 210-211; Изложение за състоянието на Търновското окръжие за 1910-1911 г., Търново, 1911, с. 51
63. Изложение ... за 1910-1911 г., с. 52
64. Великотърновски общински вестник, бр. 9,29 ноем. 1899 г.
65. Юркевич, М. В. Пос. съч., с. 210-213
66. Йорданов, Д. Преглед на българските дружества и банки.С., 1922,с.28-30; Общ годишник на България 1923-1925 г., С., 1925, с. 495
67. Стопанска карта на България /681-1981/, С., 1981, с. 302
68. ЦДИА, ф. 285, оп. 8, а.е. 2423, 2430, 2433
69. ЦДИА, ф. 285, оп. 8, а.е. 2453; ф. 1013, оп. 1, а.е. 339, л. 32; Анкета на едрата и покровителствуванa индустрия в България през 1921 г., т. I-II, С., 1925, 12-17; в. "Янтра", бр. 34, 17 ноем.1935
70. ЦДИА, ф. 231, оп. 6, а.е. 57, л. 6-8; ф. 285, оп. 8, а.е. 2423, 2432, 2439, 2450; ф.1013, оп. 1, а.е. 105, л. 83-90; К. Панайотова. Развитието на текстилната индустрия във В. Търново до 9 септември 1944 г. В: Сб. 75 год. фабрика "Васил Мавриков-В. Търново, ВТ, 1985, с. 13-20
71. Панайотова, К. Бубарството и копринарството във Великотърновския край, ч. II, ГМСБ, 2, 1976, с. 150-159
72. ЦДИА, ф. 285, оп. 8, а.е. 2444; ОДА-В. Търново, ф. 385к, оп.1, а.е.11, л. 1,2,15,43; Държавен вестник, бр. 103, 7 авг. 1929 г.
73. Държавен вестник, бр. 246, 1921 г.; бр. 25, 4 май 1922 г.;бр. 169, 24 окт. 1925
74. К. Панайотова. Изграждане на енергийната база...,с.251-273
75. ЦДИА, ф. 285, оп. 8, а.е. 1419, 2417, 2421, 2423, 2450; К. Панайотова. Акционерно дружество "Св. Троица" - В. Търново, ИБИД, С., 1972, т. 28, с. 325-342
76. ЦДИА, ф. 1013, оп. 1, а.е. 339, л. 30,32; ф. 231, оп. 6, а.е 57, л.6-8; ф. 285, оп. 8, а.е. 1008,1205,1207,2417,2438; ОДА - Варна, ф. 63к /Варненска търговско-индустриална камара/, оп. 1, а.е. 78, л. 3-6; Статистически годишник на българското царство, 1928 г., г. XX, С., 1929, с. 22; Общински вестник Велико Търново, бр. 36, 7 дек. 1928 г.; бр. 37, 14 дек. 1928 г.; бр. 43, 1 февр. 1929 г.
77. Панайотова, К. Развитието на индустрията във В. Търново с. 203-227
78. ЦДИА, ф. 285, оп. 8, а.е.2441, л. 1-8; ф. 1013, оп. 1, а.е. 339, л. 30-32; ОДА - В. Търново, ф. 32к, оп.1, а.е. 9, л. 22; Стенографски протоколи на Варненската търговско-индустриална камара, XXVII р.с., В., 1923, с. 65-66 и приложения
79. В. "Борба", бр. 1, 6 ян. 1923 г.; бр. 2, 13 ян. 1923 г.; бр. 3, 22 ян. 1923 г.
80. Пак там, бр. 9, 17 март 1923 г., бр. 11, 31 март 1923 г.;

Държавен вестник, бр. 260 от 1922 г.; бр. 289 от 1924 г.; бр. 169, 24 окт. 1925 г.; бр. 90, 23 юли 1929 г.

81. Стенографски протоколи на Варненската търговско-индустриална камара, XXVII р.с., с. 197-198

82. Пак там, с. 14,15,18,52-65,119,122,125-127

83. Пак там, с. 58-61,64; в. "Мир", бр. 6166, 7 дек. 1920 г.

84. Общински вестник Велико Търново, бр. 37, 14 дек. 1928 г.

85. Пак там, бр. 15, 14 юли 1927 г.; в. "Меркурий", 18 май 1931 г.; в. "Янтра", бр. 1, 26 дек. 1924 г.; бр. 58, 7 юни 1936 г.

86. В. "Янтра", бр.14, 26 май 1935 г.; бр 40, 1 ян. 1936 г.

87. Пак там, бр. 1, 26 дек. 1924 г.; бр. 51, 11 април 1936 г.; бр. 78, 15 ноем. 1936 г.; ЦДИА, ф. 1013, оп. 1, а.е. 72-з, л. 11; ОДА - Варна, ф. 63к, оп. 1, а.е. 68, л. 472; а.е. 70, л. 3,4,6

88. ОДА - Варна, ф. 63к, оп. 2, а.е. 70, л. 3-6; в. "Янтра", бр. 18, 23 юни 1935 г.

89. Стенографски дневници на XIX ОНС, I р.с., кн.1, С., 1920, с. 807

90. Държавен вестник, бр. 53, 1 юни 1922 г.

91. *Панайотова, К.* Проблеми на българското занаятчийство след Първата световна война и политиката на земеделското правителство /1919-1923 г./, ГМСБ, 8, 1982, с. 221-227

92. В. "Борба", бр. 4, 29 ян. 1923 г.

93. *Панайотова, К.* Проблеми на българското занаятчийство, с. 221-227; ЦДИА, ф. 285, оп. 8, а.е. 2434, 2441 и др.

94. Общински вестник Велико Търново, бр. 37, 14 дек. 1928 г.

95. Устав на Търновския кооперативен съюз "Солидарност", ВТ, 1927; Отчет на Търновския кооперативен съюз "Солидарност" за 1928 г.

96. Общински вестник Велико Търново, бр. 42, 25 ян. 1929 г.; бр. 43, 1 февр. 1919 г.; бр. 45, 1 март 1929 г.

97. В. "Мир", бр. 6398, 30 септ. 1921 г.; сп. "Търновски епархийски вести", бр. 2, 31 ян. 1929 г.

98. Общински вестник Велико Търново, бр. 46, 8 март 1929 г.

99. Пак там, бр. 7, 23 май 1930 г.

100. Пак там, бр. 3, 13 май 1934 г.

101. Пак там, бр. 45, 1 март 1929 г.

102. ОДА - В. Търново, ф. 385к, оп. 1, а.е. 4, л. 1-367; а.е. 5, л. 1-124; ф. 90к, оп. 4, а.е. 276

103. Общински вестник Велико Търново, бр. 1, 16 април 1934 г.; в. "Меркурий", 18 май 1931 г.

104. ОДА - В. Търново, ф. 90к, оп. 4, а.е. 285, 412, 474, 1668, 2109, 2123; Държавен вестник, бр. 165, 1941 г.; в. "Борба", бр. 3, 22 ян. 1923 г.; бр. 25, 6 окт. 1923 г.

105. По спомени на Борис Янков Шопов, записани от авторката през 1991 г.

106. Стенографски протоколи на Варненската търговско-индустриална камара 26 юни-5 юли 1922 г., 1923, с. 49

107. ЦДИА, ф. 285, оп. 8, а.е. 2438, 2417, 1008, 1205-1207; Спомени

на Цоню Ст. Герганов, записани от авторката през 1965 г.

108. Общински вестник Велико Търново, бр. 48-49, 3 март 1929 г.; в. "Земеделско знаме", бр. 83, 31 дек. 1920 г.

109. ОДА - В. Търново, ф. 90к, оп. 4, а.е. 440, 481.; в. "Янтра", бр. 41, 21 ян. 1936 г., бр. 1, юли 1936 г.

110. Устав на взаимоспомагателна кооперативна каса "Родолубец" - В. Търново, ВТ, 1928; в. "Янтра", бр. 93, 11 април 1937 г.; бр. 86, февр. 1937 г.

THE ECONOMIC STRUCTURE OF VELIKO TURNOVO FROM THE MIDDLE OF XIXth c. TILL 1944

/summary/

Kinka Panayotova

Studies show that the economic structure of Veliko Turnovo is determined by the resources base available - agriculture and stock-breeding. The lack of sufficient capitals restricts the economic possibilities. The town is famous on the European markets of XIXth century for its manufacture of leather and furs, silk, silkworm grain and cocoons, coarse woolen cloths. After the liberation in 1877-1878 new manufactures were added like the manufacture of fine flour and doughy products, farina, children and dietary foods, cotton fabrics, knitted fabrics, military felting, felt hats. There was a fast development of some modern crafts like tailoring, knitting and shoemaking. Already during XV-XVIth centuries Veliko Turnovo joined in big intermediary trade which was like a release for the economic enterprise not only before, but also after the Liberation. The geographic position of the town favours this being a crossing of the trading roads to the River Danube, the Black Sea and Tsarigrad. In 1944, in the town of 13 thousand population there were 9 bank and credit institutions and some smaller safe and exchange bureaus more, insurance agencies and mutual benefit societies.

ОЩЕ ЗА ПРОСВЕТНАТА И РЕВОЛЮЦИОННА ДЕЙНОСТ В КАПИНОВСКИЯ Манастир "СВЕТИ НИКОЛА" И СЕЛО КАПИНОВО ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

ТЯНКА МИНЧЕВА

Завладяването на България от османските турци в края на XIV век нанася непоправим удар върху цялостния живот в страната. Робството прекъсва и връща назад естественото и историческо развитие, създава реална опасност за ликвидиране на всички постижения на високата за онова време материална и духовна култура на българската държава, като поставя под заплаха и самото ни съществуване като народ. Разрушителната стихия на мюсюлманското нашествие се оказва особено гибелно за просветното дело - най-важния залог за народното преуспяване.

Единствените незагасени светлици на старата българска култура и образованост остават манастирите.¹ Ролята им като огнища на църковнославянска просвета и същевременно като съхранители на книжовността в годините на турското владичество е изключително голяма. Според досегашните проучвания у нас в този период те наброяват 120 и всеки един представлява по-голямо или по-малко средище на родната култура и просвета, книжовност и грамотност.² През целия период на турското робство в Търновския край като такива се открояват Килифаревският, Присовският, Плаковският и Капиновският манастири, чиито просветни традиции имат своите дълбоки корени в средновековието.³

Въпреки че Капиновският манастир "Св. Никола" и с. Капиново не са пренебрегвани от изследователите на манастирите в Търновския край /като Зв. Цонев, архим. Иларион, Н. Александров, Хр. Ив. Христов и др./, то цялостно проучване за просветната и революционната им дейност през епохата на Възраждането досега няма. Настоящото изследване е опит на базата на издирените архиви в НБКМ-БИА, във Великотърновската митрополитска библиотека, във фондовете на Държавен архив и Исторически музей - Велико Търново, на сведенията, съдържащи се в някои краеведски публикации и в по-общи изследвания за манастирите в Търновския край, да се открие и изясни по-цялостно не само общото, но и конкретното в приноса на Капиновския манастир за запазване и развитие на българските книжовници и просветни традиции през Възраждането.

Просветното дело в с. Капиново през Възраждането е в тясна връзка с дейността на манастира "Св. Никола", намиращ се в неговото землище, откъдето получава и името си Капиновски. Поради оскъдните данни основаването му все още исторически не е достатъчно изяснена.⁴ Легенди и история се преплитат, обвеяни с възрожденска романтика. Основан е през Второто българско царство и с прякото съдействие на старите Асеновци, вероятно в 1272 г., както сочи надписът на външния корниз на олтарната апсида. Това потвърждава и една приписка върху Служебник от 1777 г., печатан в Москва и запазен във Великотърновската митрополитска библиотека. Приписката гласи: "Поднови ся тази свята църква святому Николаю от игумена Нафталима и учеников его и сос християнска помощ на година 1835 и на ветхата църква подписката писана на един мермерен камък башка от дирек на година хиляда двесте седемдесет и втора ..."⁵ Първоначално манастирът бил посветен на св. Троица и не е известно кога е преименуван на "Св. Никола". Обгърнат от българските владетели с много грижи, даряван с имоти, той още в първите години от съществуването си се налага като значим народен културно-просветен център в този край. Просветната му дейност се активизира отново в периода на Възраждането. Тук през 1794 г. в продължение на два месеца игумен е най-талантливият български писател от втората половина на XVIII в. Софроний Врачански.⁶ Затова сам той споменава в житието си, но без да назовава името на манастира. По непотвърдени сведения Стойко Владиславов посещава Капиновския манастир още на 17-годишна възраст, през 1756 г. Дванадесет години по-късно, през 1768 г., той отново идва в манастира и запознава игумена Елефтер с преписа си на Паисиевата история, направен през 1765 г., и му предлага да го препише. Тогава поп Стойко остава за по-дълго в манастира и тук преписва дадения му дамаскин от поп Люцкан от с. Жеравна.⁷ На 13 септември 1794 г. Софроний е ръкоположен за епископ на Врачанската епархия, която като център на размирици и кърджалийски опустошения е отбягвана от гръцките духовници.⁸

След заминаването на Софроний управлението на манастира се поема от младия и амбициозен йеромонах /по-късно архимандрит/ Нафталим от с. Церова кория, който оглавява манастирското братство в продължение на 52 години - от 1794 г. до смъртта си на 31 януари 1846 г.⁹ Това е време, в което манастирското стопанство се стабилизира значително, а манастирското килийно училище развива най-активна просветна дейност.¹⁰ В него идват да се учат не само послушници, но и младежи от околните села. Характерно за това училище, както и за всички училища от този тип, е религиозният характер на образованието и крайно примитивното обучение. Учениците, предимно послушници, четяли от различни богослужебни книги /жития на светиите, пролози, беседи на Йоан Златоуст, слова на Ефрем Сирин и др./, като прочетените пасажии им се тълкували

от "старецът". Всеки по-възрастен монах обучавал по няколко послушници. В този си вид училището действало докъм 1830 г. По време на хаджилъка си до Йерусалим игумен Нафталим се запознава с новите образователни тенденции и след завръщането си извършва реорганизация в манастирското училище.¹¹ Учебната му програма се разширява значително, а за учители се привличат млади и по-добре подготвени монаси. В резултат на извършените промени притокът на ученици към Капиновския манастир се увеличава. Тук идват младежи не само от близките села Капиново и Церова кория, но и от Елена. В това училище те се подготвят предимно за духовници, монаси, свещеници, четци, писари и др.

Извършените промени в съдържанието на обучението са свидетелство за опитите да се разкъса тесният обръч на старото килийно образование, да се нагоди училището към нуждите на изменяния се стопански и духовен живот. Те са свидетелство и за осъзната необходимост от повишаване на просветното равнище в резултат на дълбоките социално-икономически преобразования в българското общество в края на XVIII и първата половина на XIX в. Въпреки промените училището в Капиновския манастир продължава да носи много от белезите на традиционното средновековно теологично образование. След 1844 г. притокът на ученици към него рязко намалява и се насочва към Елена, където през 1843 г. завърналият се от Русия Иван Момчилов покрай взаимното първоначално училище урежда и приготвително - класно, което по изучаваните предмети /българска граматика, свещена история, катехизис, аритметика и география/ се издига към първи клас.¹² В Елена през 1848 г. пристига и Никола Михайловски.¹³ Благодарение на усърдието на двамата изтъкнати възрожденци класното училище в града се налага като значимо просветно средище.

Славата на Еленската даскалоливница постепенно довежда до обезлюдяване на манастирското училище при Капиновския манастир, в което остават само послушниците. През 60-те г. на XIX в. в това килийно училище учители са отец Рафаил от с. Капиново и йеромонах Хрисант от с. Церова кория.¹⁴

Отец Рафаил бил голям родолюбец. Той често събирал в стаята си послушниците и им разказвал за паметни събития, свързани с историята на Капиновския и Плаковския манастири. Интериорът на килията му бил в унисон с бунтовния му дух - на едната стена винаги висяла окачена пушка. В уроците си той приканвал възпитаниците си да четат "Царственика", за да знаят какви царе и светци са имали българите.

Отец Хрисант бил ревностен привърженик за новобългарска просвета. Той подкрепил материално много свои ученици, които изявили желание да получат по-високо образование. Едни от тях постъпили в Габровската гимназия, а други в Петропавловската семинария край Лясковец.

Радетел за българска просвета бил и йеромонах Серафим¹⁵, който през 1836 г. става свещеник в с. Фида бей /дн. с. Велчево, Великотърновско/ и открил там килийно училище. През зимата на 1836-1837 г. при него се учил П. Р. Славейков, който неведнаж взема книги от личната библиотека на учителя си.

Семето на просвещението и родолюбието, което сее училището в Капиновския манастир, дава добри резултати. Из средата на неговите възпитаници излизат видни възрожденски борци за независима българска църква и народни правдини. Сред тях са Йоан Четец, известен по-късно като Иларион Ловчански и Кюстендилски митрополит¹⁶, и Хаджи Стоян.

Светското име на Йоан Четец е Иван Иванов. Той е роден през 1800 /или 1801 г./ в Елена. Първоначалното си образование получава в килийното училище на Хилендарския метох в родния си град и в Капиновския манастир, където се замонашва през 1819 г. Дълги години служи при търновските митрополити като дякон, йеродякон, архимандрит и протосингел. През 1849 г. /или 1850/ е ръкоположен в епископски сан. По искане на българското население през март 1852 г. е назначен за епископ на Ловчанската епархия. В качеството си на епископ дейно подпомага развитието на новобългарското училище, а под напора на националния подем през декември 1868 г. се отрича от Цариградската патриаршия, присъединява се към българските архиереи и отива в Цариград. След учредяването на Българската екзархия през 1870 г. става член на Привременния български синод и като най-старши председателства през 1871 г. Първия църковно-народен събор. На 12 февруари 1872 г. е избран за първи български екзарх, но поради старост подава оставка. От август 1872 г. до смъртта си - 2 февруари 1884 г. - е Кюстендилски митрополит.

И като Ловчански, и като Кюстендилски митрополит Иларион подпомага българската просвета, а след учредяването на Българската екзархия сътрудничи на в. "Право" /1870/ и на в. "Турция" /1871/, занимава се и с преводаческа дейност на църковна книжнина. С цялостната си дейност той оставя име в българската история не само на висш духовник, но и на народен будител, какъвто го изисква епохата, в която живее.¹⁷

Стоян х. Панов, известен повече като Хаджи Стоян, е роден в с. Церова кория през 1810 г. /или 1811/.¹⁸ Начално образование получава в Капиновския манастир, а след това подпомага баща си в търговската му дейност. Баща му имал търговски кантори в Смирна и Цариград, но наред с търговията той се занимавал и със земеделие. По пътя на самообразованието Хаджи Стоян добива големи познания във всички области на човешкия живот. Особено много го подпомагал в това отношение владееенето на гръцки, турски, руски и френски език. Той не остава настрана и от общественно-политическия живот. През 1840 г. взема участие в борбата за изгонване на гръцкия владика Панарет, а през 1856 г. е

арестуван, защото байрактарът на четата на Капитан дядо Никола Стоянко Джуров му бил съдружник в балканския дюкян. Дейно се включва и в подготовката на Априлското въстание през 1876 г. Заради дръзкия език, който държал на мютесарифа в Търново относно зверствата на башибозуците и черкезите по време на Априлското въстание, той бил отново затворен. След Освобождението Хаджи Стоян е депутат в Учредителното събрание /1879/, свикано в Търново съгласно чл. 4 на Берлинския договор. Избран е за член на депутацията, изпратена в Русия, да поднесе благодарствен адрес на Александър II за освобождението на България.¹⁹ През 1881 г. се нарежда до защитниците на Търновската конституция, която Батенберг суспендира на 27 април 1881 г. Умира на 27 декември 1894 г.

През 1861 г. в борбата за независима българска църква се включва и архимандрит Теодосий Хорозовски. Той е избран от търновци за техен представител в Цариград и заминава за там с другите двама търновски представители - йеромонах Пахоми Рилски и иконом Петко.

Близко половин година - от началото на декември 1872 до 27 май 1873 г., в Капиновския манастир учи и изпълнява длъжността църковен певец Иван П. Церов, един от най-изявените обществени и културни дейци от Церова кория в следосвобожденската епоха. Той е роден през 1857 г. в Церова кория в семейство на възрожденски учител. Баща му е потомък на един от богатите родове в селото, а майка му Ана Маркова - на будна възрожденска фамилия от Елена. Първоначално образование получава в родното си село, а от 1872 до 1876 г. учи в Петропавловската семинария в Лясковския манастир като стипендиант на Търновската митрополия. След завършването и работи като учител в Церова кория, Габрово, Ловеч, Свищов и Варна. Автор е на Христоматия по българска литература, на редица статии, свързани с учебното дело и дейността на видни дейци от епохата на Възраждането. По-късно се включва по-активно в обществено-политическия живот. Във Варна, където трайно се установява още като учител, през 1908 г. е избран за общински съветник, а няколко месеца по-късно за кмет на града. Неговият мандат е изпълнен с много творчески начинания, които допринасят за оформяне представителния облик на града и за утвърждаването му като модерен европейски град. Иван Церов умира през 1938 г. на 81 години.

Училището в Капиновския манастир насочва възпитаниците си и чрез участието на манастира в националноосвободителните борби. През 1835 г. само на километър и половина от него в съседния Плаковски манастир "Св. Илия" се подготвя известното революционно съзаклятие от втората четвърт на XIX в. у нас, записано в историята ни под името Велчова завера. Верен съратник на игумена на Плаковския манастир отец Сергей е монахът Теодосий от Капиновския манастир, който след предателството на Заверата

е заточен заедно с отец Сергей в Мъглижкия манастир "Св. Никола"²⁰. Двадесет години по-късно, през 1856 г., на път за Габровския балкан през Капиновския манастир минава четата на Капитан дядо Никола.²¹ По време на подготовката на Хаджиставревата буна през 1862 г. братята монаси Хорозовски са във връзка със съзаклятниците, а игуменът Хаджи Теодосий укрива на манстирския таван донесеното оръжие от Христати Хаджиниколов. По време на въстанието в манастира идва Хаджи Ставри с 64 бунтовници, които след кратък отдых потеглят нахранени към Балкана.²²

В Капиновския манастир е отсядал и отец Матей Преображенски.²³ По негови сведения тук през 1871 г. идва Апостола на свободата Васил Левски заедно с помощниците си Ангел Кънчев и Димитър Общи. За идване на отец Матей и Левски в Капиновския манастир още през 1868 г. пише в спомените си и Сава Кършовски от Елена. Той съобщава, че през април 1868 г. Васил Левски и отец Матей посетили Елена, но не могли да основат революционен комитет. На връщане те минали през Горния Еленски боаз, Капиновския манстир и Церова кория за Лясковец.

По време на Руско-турската освободителна война монасите от Капиновския манастир организират погребението на загиналите в близката околност руски войници и офицери, а след това се грижат за поддържането на гробовете им.

За духовното израстване на възпитаниците на Капиновския манастир допринася и оцелялото му книживно наследство. Достигналата до нас макар и малка по обем книжнина – един голям Пентикостар от XVII в.; Поменик /Триптих/, в който първите сведения се отнасят за 1700 г.; сборник със слова и поучения, писан от монах Никандър през 1829 г.; дамаскинът на Петко Божилов от началото на XIX в., който днес се съхранява в музея в Елена; сборник със смесено съдържание от типа на дамаскините, в който се съдържа един недовършен препис на Паисиевата история²⁴, – свидетелства за трайни просветни традиции и за една приемственост на българската култура.

Духовният живот в с. Капиново се развива под непосредственото влияние на Капиновския манастир. Селото е едно от най-старите селища в Търновския край.²⁵ Според преданието то се е намирало там, където сега са развалините в местността Радомира. След напускането на Радомира то се установява на юг от р. Веселина. Предназначението му както и това на старото селище било да охранява прохода към Елена и Харваловци и старите пътища от Пчелище, Церова кория и от Килифарево през чифлика Фида бей за Златарица.

Като пазач на кръстовища и вакъфски имот с. Капиново било привилегировано и на турци не се разрешавало да се заселват в него. В края на XVII в. обаче раята тук се разбунтувала вследствие на което загубила привилегированото си положение.²⁶ Тя била

обложена с тежки данъци и ангария, което я принуждава да се изтегли по-навътре в Балкана. Турците заселват на тяхно място нова рая, но това не решава проблема. Тогава те докарват и настаняват 35-40 семейства мохамеданско население.

През XVIII в. постепенно българският елемент се активизира и под влияние на близките манастири духовният живот в селото се съживява. Доскоро се считаше, че най-старият култов паметник в него е църквата "Св. Богородица", построена според надписа на западната и врата през 1845 г. Народното предание разказва, че тя се е намирала под покровителството на св. Петка, тъй като според Н. Станев мощите на светицата при пренасянето им през XVIII в. пренощували в с. Капиново.²⁷ В памет на светицата от незапомнени времена била издигната малка църквица с параклис. В югоизточната страна на църквата бил построен висок и широк манастирски метох, който се ползвал както за нуждите на църквата, така и за богомолците, които идвали тук. В него била учредена учебна килия.

Според нас малко вероятно е църквата "Св. Богородица" да е най-старата църква в селото. По всяка вероятност преди нея е имало друга, с килия за училище, но разрушена при потушаването на бунта в края на XVII в. За това говори и преданието, че в годините на турското робство в с. Капиново е имало училище при старата църква и че учители в него били свещениците от манастира "Св. Никола".²⁸

Нашето предположение за по-ранна църква от "Св. Богородица", в която е имало килийно училище, допълва твърдението на Пенка Ибришимова, че в с. Капиново е имало училище още в средата на XVIII в. в 1751 г. Нещо повече, то е едно от най-ранните в Търновския край - второ след Свищовското от 1750 г.²⁹

По сведения на стари хора от с. Капиново училището при църквата "Св. Богородица" е построено около 1850-1855 г., т.е. няколко години след издигането на самата църква. В това си твърдение те се позовават на намерен в старата църква турски документ, в който се говори за преустройството и, във връзка с което през 1848 г. е искано разрешение от султана. След преустройството на църквата в църковния двор била издигната двуетажна тухлена сграда, в долния етаж на която се помещавало килийното училище, а на горния имало 4 учебни стаи.³⁰

Построяването на училищната сграда в с. Капиново е показател за порасналите духовни интереси на жителите му, съзнаващи и нуждата, и стойността на образованието във времето, в което живеят. Като учители в него са работили Симеон /Къчеолу/, Давид Тулешков от Търново и Марко Попконстантинов от Узуновия род.³¹ За съжаление с биографични сведения разполагаме само за Давид Тулешков, който става учител в с. Капиново през 1858 г., на 18-годишна възраст, с годишна заплата 1200 гроша.³² Същевременно той изпълнявал и длъжността църковен певец. По какъв начин е преподавано от тримата учители няма сведения. Като се има

предвид обаче, че Давид Тулешков завършва взаимното и класното училище в Търново при едни от най-образованите за времето учители - Н. Златарски, Н. Михайловски и П. Р. Славейков, може да се приеме, че в средата на XIX в. тук има вече новобългарско училище. Влияние оказват и околните селища. В Елена има взаимно училище от 1838 и класно от 1843 г., а в Церова кория - от 1845 и класно от 1870 г.³³

Спомените на стари хора от селото за 4 учебни стаи на горния етаж в новопостроеното училище в двора на църквата "Св. Богородица" и за учителка определено подсказват за посещение на същото и от девойки. Как се е развило обаче тук девическото образование през Възраждането, на този етап на проучване не знаем. Засега липсва документален материал по този въпрос. Можем само да предположим, че то не прави изключение от общия образователен процес, т.е. девическото училище следва развоя на мъжкото.

Днешното училище в с. Капиново е построено след Освобождението /1894-1895/, а сградата на старото училище се преустройва в театрален салон и служи като такъв до 1920 г. От 1920 до 1930 г. във връзка с откритата прогимназия в селото старата сграда наново се използва като учебно помещение.³⁴

В периода 1896-1902 г. в с. Капиново се издига нова църква "Петър и Павел". Същата е построена с подарените от Петър Станев Христов 20000 лв.³⁵ През 1928 г. в с. Капиново разтваря врати новата сграда на едно просветно огнище - местното читалище "Св. Кирил".³⁶

От всичко изложено дотук става видно, че в етапа на социално-икономическите преобразования в българското общество в края на XVIII и началото на XIX в., т.е. във времето, в което се разгаря борбата за политическа, културно-просветна и църковна независимост с. Капиново и манастирът "Св. Никола" се утвърждават като едни от будните средища в района на Предбалкана. Те съдействат за запазване на книжовността в този край, поддържат свободолюбивия дух на населението му. С тази си дейност те трайно се вписват в политическата и културна история на Великотърновския край.

БЕЛЕЖКИ

1. Генчев, Н. Българското възраждане. С., 1981, с. 70; Н. Генчев. Килийните училища в България. С., 1967, с. 12
2. Гандев, Х. Фактори на Бълг. възраждане. С., 1943, с. 36-45
3. Пак там, с. 28
4. Личев, М. Градиво за историята на гр. Елена. В: Еленски сборник, кн. I, 1931, с. 143; Зв. Цонев. Капиновският манастир и неговите старини, в. "Мир", бр. 10535, 31 авг. 1933, с. 4; Църковен вестник, бр. 21, 22 авг. 1985; Хр. Ив. Христов. Капиновският

манастир "Св. Никола", ИБИД, 34, 1982, с. 117-136; *Архимандрит Иларион Граматик*. Капиновският манастир през вековете. По случай 700 години от основаването му. Църковен вестник, XXIII, бр. 27, 21 септ. 1972, с. 9-10; *Ан. Караев*. Капиновският манастир, в. Велико Търново, март 1980, с. 10; *Архимандрит Стефан, Николай Катев*. Светилникът. 700 години Капиновски манастир, в. Отечествен фронт, XXX, бр. 8727, 29 окт. 1972 г.

5. Великотърновска митрополитска библиотека, инв. No 6313

6. История на образованието и педагогическата мисъл в България, т. I, С., 1975, с. 153-156; *Н. Александров*. Капиновският манастир "Св. Никола", Църковен вестник, бр. 5, 12 февр. 1973, с. 7; *Д-р П. Н. Обрешков*. Автобиография на Софроний Врачански, С., 1944, с. 96-97

7. *Загорски, Ив.* Манастирите във Великотърновска епархия. Историко-стопански бележки. С., 1947, с. 89-90

8. ОДА - В. Търново, ф. 805к, оп. 1, а.е. 122; *М. Арnaudов*. Софроний Врачански, 1739-1813, С., 1947, с. 17; *Великотърновски митрополит Стефан*. 700 години Капиновски манастир, Църковен вестник, бр. 5, 12 февр. 1973, с. 4; *Кр. Миятев*. Капиновски поменик, ГНМ, кн. VI /1932-1934/, 1936, с. 258

9. *Христов, Хр. Ив.*, цит. съч., с. 128

10. *Снегаров, Ив.* Друг търновски църковен кодекс, ГСУ, БФ, т. XVIII, 2, 1940-1941, С., с. 85-86; ОДА - В. Търново, цит. архив; *Хр. Ив. Христов*, цит. съч., с. 122-123; *Н. Александров*. Капиновският манастир "Св. Никола", Църковен вестник, бр. 5, 12 февр. 1973 г.

11. *Христов Хр. Ив.*, цит. съч., с. 122-123

12. *Церов, Ив. П.* Спомени и бележки, кн. I, Варна, 1921, с. 11; *П. Асенов*. Еленското класно училище. В: Еленски сборник, С., 1968, с. 78-74; *НБКМ-БИА*, ф. 60 /Иван Момчилов/

13. *НБКМ-БИА*, ф. 74 /Н. Михайловски/; ОДА - В. Търново, ф. 750, оп. 3, а.е. 15, л. 58; *НБКМ-БИА*, II A 2110; *Н. Станев*. България под иго, С., 1928, с. 169; учители уредници на класното училище и гимназия. В: Юб. кн. Великотърновската мъжка гимназия, В. Търново, 1933, с. 38

14. *Церов, Ив. П.*, цит. съч., с. 45-49

15. *Славейков, П. Р.* Съчинения, т. III. Автобиографични творби, биографии и исторически очерци. С., 1969, с. 107

16. *НБКМ-БИА*, ф. 45 /Иларион Ловчански/; *Архимандрит Стефан, Николай Катев*, цит. съч.; *Сб. Ловеч и Ловчанско*, кн. II, С., 1930, с. 31, бел. 2

17. *НБКМ-БИА*, ф. 45 /Ил. Ловчански/; *Д. Стойчев*. Тетевен. Минало и днес. С., 1924, с. 50-52; *М. Дичев*. Градиво за историята на Елена. В: Еленски сборник, кн. I, С., 1931, с. 72-74

18. *Церов, Ив. П.*, цит. съч.

19. Исторически музей - В. Търново. Основен фонд на отдел История на България XV-XIX в., инв. No 140, 141, 142

20. Генчев, Н. Българското възраждане. Записки и бележки по нова история. С., 1978, с. 141
21. Архимандрит Нестор. Капиновски манастир. По случай 690 години от основаването му, сп. Духовна култура, кн. 10, 1962, с. 29
22. Георгиев, Й. П. Два съседни манастира. Капиновски манастир "Св. Никола", Плаковски манастир "Св. Илия". В: Псп, XIX, 1908, кн. 68, с. 301-302
23. Кършовски, С. Апостолите на свободата в Елена. С., 1987, с. 56; Т. Минчева. Мястото на В. Левски в организирането на революционното движение в Търновския край. В: Юб. сб. По пътя на безсмъртието от Къкрин до София, 1993, с. 129; Г. Панев. Отец Матей Преображенски, Бачо Киро, Даскал Васил Неделчев, сп. Родна мисъл, 1923, с. 293
24. Сборникът е открит от библиотекаря на Великотърновската митрополия иконом Асен Петков в църквата на Мерданския манастир.
25. Станев, Н. История на Великотърновската предбалканско котловина, В. Търново, 1942, с. 140; Непубликувани резултати от археологическите разкопки в с. Капиново, извършени от Ат. Писарев, Ист. музей - В. Търново
26. Станев, Н., цит. съч., с. 142-144, 154; Преданията за бунт в с. Капиново в края на XVII в. свързваме с Третото търновско въстание, избухнало на 27.IV.1700 г.
27. Станев, Н., цит. съч., с. 145
28. Спомените са записани от Кирил Пенев от с. Капиново през 1985 г.
29. Ибришимова, П. Към историята на училищата във Велико търновски окръг през Възраждането. В: ИОМВТ, III, 1966, с. 107-108
30. По спомени, записани от Кирил Пенев от с. Капиново
31. Станев, Н., цит. съч., с. 148
32. Основен фонд на отдел Възраждане при ИМ - В. Търново, инв. No 813; Юбилейна книга на Великотърновската мъжка гимназия, В. Търново, 1933, с. 31
33. Ибришимова, П., цит. съч.
34. По снимки на Кирил Пенев от с. Капиново
35. Станев, Н., цит. съч., с. 147

SOME MORE ABOUT THE ENLIGHTMENT AND REVOLUTIONARY
ACTIVITY CARRIED OUT IN KAPINOVO MONASTERY
"ST. NIKOLA" AND THE VILLAGE OF KAPINOVO IN THE
RENAISSANCE

/summary/

Tyanka Mincheva

The present study, conducted on the basis of the archives found in Veliko Turnovo Metropolitan's library, in the funds of the public record office and the Historical Museum in Veliko Turnovo, the information from some local publications and some more general studies of the monasteries in the region of Turnovo, the preserved memories and legends which are still living in the spiritual life of the village of Kapinovo, is a trial to outline and explain not only the common, but also the specific contribution of Kapinovo Monastery to preserving and development of Bulgarian literary and enlightenment traditions in the Renaissance. The study draws the conclusion that at the stage of social-economic changes in Bulgarian society at the end of XVIIIth and the beginning of XIXth century, i.e. in the time when the struggles for political, cultural-enlightenment and religious independance roused, the village of Kapinovo and "St. Nikola" Monastery won recognition as some of the public-spirited Fore-Balkan centres. They contributed for preserving the literary heritage in this region and supported its people's love of freedom. By this activity, both places enter for ever in the political and cultural history of V. Turnovo region.

ТОПОГРАФИЯ И СТРАТИГРАФИЯ НА НЕОЛИТЕН
КОМПЛЕКС ОРЛОВЕЦ. ЖИЛИЩНА АРХИТЕКТУРА НА
РАННОНЕОЛИТНОТО СЕЛИЩЕ

/Принос към проучването на първите фази на ранния керамичен
неолит на Югоизточна Европа/

ПЕТЪР СТАНЕВ

Топографията, стратиграфията, селищната и жилищната архитектура на раннонеолитните селища на север от Стара планина са много добре изследвани в публикациите на П. Станев¹ за басейна на р. Янтра, Б. Николов² за Градешница, И. Ангелов³ и Х. Тодорова⁴ за Дряново в басейна на р. Черни Лом и за Овчарово в басейна на р. Камчия. Тези проучвания обаче се отнасят до втория етап на българския ранен неолит според Карановската хронологическа система⁵. За по-ранните фази на ранния неолит на север от Стара планина малко се знаеше^{5а} преди началото на археологическите разкопки в Копривец⁶ и Орловец⁷. Що се отнася до топографията, стратиграфията и керамиката от двата обекта известна информация дават изследванията на В. Попов и И. Вайсов⁸, П. Станев⁹ и Е. Найденова¹⁰. Резултатите от проучванията в Орловец през 1993 и 1994 г. допринесоха за изясняването на нови елементи от топографията и жилищното строителство през ранните фази на керамичния неолит на Югоизточна Европа.

Село Орловец /Ердованли, Изгрев/ се намира на около 14 км източно от Полски Тръмбеш. Източната част на землището му попада в басейна на р. Русенски Лом, а западната в басейна на р. Янтра. Икономическата зона на съвременното село не съвпада с тази на неолитното селище, което се намира в м. Ада Кузу на 2,5 км североизточно от Орловец. Два извора, отстоящи на около 2 км източно от вододела на реките Янтра и Русенски Лом, поставят началото на поток, който е ляв приток на р. Банински Лом. Северно от този поток до втория извор, върху втората тераса е възникнало раннонеолитното селище. Впоследствие то се е разпростряло върху две по-малки съседни южни, както и върху срещуположната североизточна тераса. Зоната за земеделие, скотовъдство, лов и риболов на неолитната община на североизток граничи с тази на неолитното селище Копривец¹¹, на север с тези на неолитно селище Магарицата¹² и селищна могила Борово¹³, на запад с р. Янтра, на югозапад с икономическата зона на неолитното селище в местността

Папаз чешма в землището на с. Орловец.¹⁴ Поради липса на локализиран неолитни селища на юг не е възможно определянето на границите и в тази посока.

Съвременният релеф на землището на с. Орловец, както и на Дунавската равнина е оформен през неогена и кватернера следствие на издигане и разтягане на земната кора. От неогена са запазени 4 денудационни повърхнини. Районът на Орловец попада в Сармато-понтийската денудационна повърхнина, лежаща на височина от 280 до 320-387 м. Хълмистият, силно пресечен от потоци релеф е обусловен от тектонски движения, които източно от р. Янтра са били по-мощни поради по-голямата близост до диагонален вал¹⁵. Що се отнася до терасния спектър на района, от значение са двете най-ниски незаливни тераси, които със заравнените си повърхности са предпочитано място за заселване. Подходящи за пасища са били и акумулативните тераси. Важна е била и функцията на речните тераси като комуникационни артерии. Главната почвообразуваща скала е мергелно песъчливият фациес на апта. Препокрит е от кватернерни наслаги, представени главно от лъос и алувий.¹⁶ В района на неолитното селище кватернерните наслаги са от лъос. За припокритите от лъос предкватернерни и раннокватернерни наслаги са характерни сивите горски почви. Средната плътност на сивите горски почви, покриващи лъоса, на територията на раннеолитното селище е 50-60 см.¹⁷

Във фитогеографско отношение с. Орловец лежи на границата между Лесостепния район на Дунавската равнина на север, за който е била характерна тревистата растителност и Севернобългарският горски район на юг, с характерните за него смесени дъбови гори, в които преобладават *Quercus conferta*, *Quercus cerris* и по-рядко *Quercus sessiliflora*.¹⁸

През кватернера, когато перидически са се сменяли залежания със затопляния, настъпват промени и в животинските видове. Характерните за края на неогена и за плеистоцена животни, като пещерната мечка и пещерната хиена, в началото на холоцена изчезнали, а на тяхно място се установила фауна, близка до съвременната.¹⁹

Климатът на района принадлежи към Умерено-континенталната подобласт на Европейската континентална климатична област.²⁰

Екологичната обстановка в края на VII и началото на VI хил. пр. Хр. не е била една и съща. През втората половина на VII хил. равнинната част на Югоизточна Европа е била заблатена следствие на протичащи климатични промени в посока на затопляне. Затова подходящи за заселване са били средновисоките и високи тераси, разположени под заснежените планински и над наводнените и заблатени равнинни терени.²¹ В края на VII и най-вече в началото на VI хил. настъпва климатичен оптимум. Общите средногодишни температури стават по-високи от сегашните. Реките са пълноводни, а изворите многобройни. Почвите са били девствени и неизтощени.

Горите са пълни с дивеч. Условиата за развитие на човешките популации са супероптимални.

Откъде са дошли първите заселници на раннонеолитното селище в м. Ада Кузу до с. Орловец, както и най-ранните заселници на селището при Копривец все още е невъзможно да се каже със сигурност. Според Х. Тодорова това е станало от запад посредством р. Дунав.²² В полза на тази хипотеза са паралелите във формата и орнамента на керамиката и пластиката, както и в топографията на Орловец и Копривец с Дивостин I²³ и Доня Браневина²⁴ в Сърбия и Гура Бачулуй²⁵ в Трансилвания - Румъния, разположени в източната част на Средния Дунав. Липсата обаче на проучвани селища от същото време в Долния басейн на Дунав западно от басейните на реките Янтра и Русенски Лом прави тази теза все още силно хипотетична. В първите си публикации за заселването на Орловец ние също възприехме тази хипотеза.²⁶ Възможно е обаче тези първи заселници да са се установили тук, идвайки от юг. В подкрепа на една такава хипотеза са откритите ранни материали в селището Коджа Чешме²⁷, източно от устието на р. Марица, както и намиращите се в Предбалкана селища Джулюница²⁸ и Поляница - платото.²⁹ Липсата на локализирани междинни селища от този най-ранен керамичен неолит южно от Стара планина прави засега и тази теза хипотетична. Възможно е следедно щателно обхождане на терасите на Западна Странджа и Източна Средна гора такива да бъдат открити.

Най-ранното селище е възникнало върху неголяма площ на втората незаливна тераса. От изток, юг, запад то е било естествено защитено от поток и две дерета. Югозападно от него е имало извор. Трудно може да се докаже първоначалното ни становище, че северно откъм хинтерланда селището е било защитено от ров.³⁰ Към края на ранния и особено през средния неолит селището се разраства в северна, североизточна и северозападна посока, като по време на максималното си разширение заема площ от над 60 дка. Следи от среднонеолитното селище намираме и на срещуположната на потока североизточна тераса. Надморската височина, върху която е разположено ранно и среднонеолитното селище, варира от 294 до 300 м.

Намиращото се в местността Папаз чешма къснонеолитно селище е разположено върху южна тераса с надморска височина 275 м.³¹ На юг от селището има извор и поток, който се явява десен приток на р. Янтра. Разстоянието между двете селища е около 8-9 км. От раннонеолитното селище Орловец до раннонеолитното селище Копривец то е 12 км. На около 20 км северно от неолитното селище Орловец се намират неолитната селищна могила Борово³² и терасното неолитно селище Магарицата.³³ В средния басейн на Янтра, върху средно висока тераса, в близост до извор е разположено раннонеолитното терасно селище Джулюница³⁴, припокрито по-късно от енеолитна селищна могила.³⁵ Върху висока южна тераса

северно от извор и малък поток – ляв приток на р. Бели Лом се намира раннеолитното селище Помощица³⁶.

В диахронното изследване на неолитен комплекс Орловец от изключително значение е изясняването на стратиграфската позиция на културните напластявания. Този въпрос е важен и от гледна точка на периодизацията на неолита в басейна на Долния Дунав.

Най-ранните проучвания в Орловец са свързани с теренно обхождане на неолитното селище през лятото на 1987 г.³⁷ Установи се, че освен през ранния неолит селището е обитавано и през средния неолит. През 1992 г. започнаха археологически разкопки в сектор IA на раннеолитното селище.³⁸ По време на археологическите проучвания се откри един сигурен строителен хоризонт от първия етап на ранния неолит според Карановската хронологическа система.³⁹ Типологически се установи и наличието на по-ранна керамика, както и на такива от втория етап на раннеолитната култура, кореспондираща на фаза Самоводене A на култура Самоводене.⁴⁰ На няколко места раннеолитният хоризонт бе прорязан от средновековни ями от времето на Първото българско царство.⁴¹

През 1993 г. археологическите проучвания се проведоха в сектори IA, IB и IIA.⁴² В сектор A завърши проучването на жилище No 1. В квадрат B₂₂ бяха пручени първи и втори строителен хоризонт. Първи строителен хоризонт е повърхностен и е силно нарушен от обработката на почвата. Откритите в него материали се отнасят към финала на късния неолит, т.е. към фаза Качица B₂ на култура Хотница.⁴³ Втори строителен хоризонт /дълбочина 0,20-0,60 м/ е представен от под на неопожарено жилище и частично запазена основа на еднократно преправена пещ. Хоризонталът следва след продължителен хронологически хиатус и се отнася към фаза Самоводене B₁ на култура Самоводене. В квадрати IIA_{17,18} културните напластявания са от двата хоризонта. Повърхностният първи строителен хоризонт достига до дълбочина 0,25-0,30 м. В него липсват следи от архитектура. Керамиката от този хоризонт се отнася към финалната за късния неолит фаза Качица B₂. Те са от един и същи хоризонт с материалите от повърхностния пласт в квадрат B₂₂. След продължителен хронологически хиатус, едва доловим в стратиграфския профил, следва втори строителен хоризонт /дълбочина 0,30-0,70 м/. Еквивалентен е на фаза Самоводене B₁ на култура Самоводене. На дълбочина 0,60-0,65 м се откриха субструкции от опожарено наземно жилище. В северната част на жилището се намира положен на лявата си страна с глава обърната на изток хокер. Опожареното жилище и хокерът лежат върху льоса.

Проучванията през 1994 г. се съсредоточиха в сектор IIB и сектор III A.⁴⁴ В квадрат B₂₂ бяха изследвани III и IV строителен хоризонт. Трети хоризонт /0,60-0,90 м/ е отделен от втори хоризонт със значителен хронологически хиатус, който също е слабо доловим в стратиграфския профил. Към същия хоризонт принадлежи

жилище No 1 от сектор А. Откритите в трети хоризонт керамика и пластика имат паралели в Караново I в Тракия⁴⁵, Кърча I в Олтения - Румъния⁴⁶ и Старчево I в Сърбия⁴⁷. Най-ранният четвърти строителен хоризонт /дълбочина 0,90-1,20 м/ на няколко места е прорязан от ями от втори и трети хоризонт. Откритите тук материали са синхронни на Крайници⁴⁸, Копривец⁴⁹ в България, Ахилеон⁵⁰ в Гърция, Дивостин I⁵¹ и Доня Браневина⁵² в Сърбия и Гура Бачулуй⁵³ в Трансилвания - Румъния. В сектор III А бе установен един строителен хоризонт, отнасящ се към фаза Самоводене А на култура Самоводене. В повърхностния хумусен пласт се откриха материали с различна хронологическа позиция, донесени от машините по време на обработката на почвата. Материалите от разкритата яма до дълбочина 1,40 м са многобройни и принадлежат на последната ранненеолитна фаза. Имат точни паралели във фаза Самоводене А.

В резултат на направените археологически разкопки и обхождания на неолитния комплекс в местностите Ада Кузу и Акема се установи, че вертикалната стратиграфия обхваща 4 строителни хоризонта от 4 различни фази. На северозапад неолитното селище е припокрито от селище от римската епоха. Фаза А₁ на неолитния комплекс е изследвана най-добре в IV хоризонт на квадрат В₂₂ и принадлежи към най-ранния керамичен неолит на Югоизточна Европа. Фаза А₂ на неолитния комплекс е изследвана в III хоризонт на квадрат В₂₂ и основния културен пласт на квадрат А_{1,2,6,7} и се отнася към следващата фаза на най-ранния керамичен неолит. Фаза А₃ на неолитния комплекс е изследвана в сектори IA и III А и принадлежи на крайния етап на ранния неолит на България. Между нея и фази А₁ и А₂ има етнокултурна разнопосочност. Може да се отнесе към фаза А на култура Самоводене. Фаза В на неолитния комплекс е изследвана във II хоризонт на квадрат В₂₂ и сектор II А. Принадлежи на фаза В₁ на култура Самоводене. Фаза С на неолитния комплекс е изследвана в I хоризонт на квадрат В₂₂ и сектор II А. Едновременно, а може би и малко по-късна е от фаза Качица В₂ на култура Хотница.

Планът на селището и на жилищната архитектура е най-важният източник на познания относно вътрешната организация на неолитните селища. За съжаление поради началния етап на археологическите проучвания в Орловец разполагаме единствено с информация от най-общ характер за планиграфията на неолитното селище през различните фази.

- При установяването си тук първите заселници първоначално са построили неголеми вкопани в земята жилища с временен характер, докато изградят нормални наземни жилища. Вместо пещи в тях е имало огнища. Първото селище изглежда е било изградено върху втората незаливна тераса недалечно от водоизточник, върху площ не по-голяма от 8-10 дка.

Обитателите на селището от фаза Орловец A_2 са спазили същата строителна традиция. От тази фаза е разкрито в субструкция едно жилище, поради което разполагаме с известна информация за планиграфията на селището от тази фаза. И това селище е било разположено върху втората незаливна тераса върху площ от 10 дка.

Населението на раннеолитното селище от фаза Орловец A_3 е било етнокултурно разнородно с това на фази A_1 и A_2 . За планиграфията на селищата от тази фаза разполагаме с информация от селището от фаза Самоводене A , носители на чиито строителни традиции най-вероятно са обитателите на фаза Орловец A_3 . Селището също е било изградено върху втората незаливна тераса върху площ не по-голяма от 8-10 дка. Жилищата са били наземни след първоначално вкопаване във временни вкопани жилища от типа землянки.

Най-големи размери достига селището от фаза Орловец B . През тази фаза е налице и хоризонтална стратиграфия. Разрастването е в северна и северозападна посока. От тази фаза се откриха субструкции от едно опожарено и едно неопожарено жилище. Не разполагаме с данни за тотално опожаряване на селището, нещо което установихме в Самоводене.⁵⁴ Селището от фаза Орловец C отново е със по-скромни размери и е локализирано в ъгъла на втората тераса върху територията на селищата от ранния неолит.

Жилищната архитектура най-добре е представена във фаза Орловец A_2 чрез едно двуделно жилище. По време на археологическите проучвания през 1992 г. в квадрати A_1 , A_2 и A_6 бе разкрита вкопана в лъса яма с огнище, която нарекохме жилище No 1 и част от втора яма в кв. A_2 , наименувана от нас жилище No 2. През сезон 1993 г. при доизясняване на незавършените през 1992 г. проучвания в квадрати A_6 и A_7 се откриха дупки от колове, маркиращи план на наземно жилище, и частично запазен под на пещ в югоизточната част на жилището. След прецизното зачистване на старата яма /вкопаното жилище No 1/ от 1992 г. и наземното жилище се установи, че това е едно жилище с две помещения - североизточно вкопано за съхраняване на инвентара и храната и югозападно за живеене. Първоначално е било изградено вкопаното в земята жилище с огнище. След построяването на наземното жилище с пещта вкопаното не е било изоставено, а е било използвано като склад. Неговото запазване е било предвидено още при планирането на новото жилище. Източно от вкопаната част на жилище No 1 се разкри част от друга вкопана яма. Тя започва на 0,20 м източно от вкопаната част на жилище No 1. Дали е била ползвана като вкопана част на второ жилище ще се уточни след приключване на проучванията в квадрати B_{22} и B_{23} . Ако се установи, че вкопаната яма е част от второто жилище, подобно на жилище No 1, ще може да се внесе яснота за планиграфията на селището от фаза Орловец A_2 /обр. 1/.

Жилище No 1 е разположено в квадрати A_1 , A_2 , A_6 и A_7 и има максимална дължина североизток-югозапад 8,05 м. Вкопаното временно жилище се намира в квадрати A_1 и A_2 . Максималната му дълбочина спрямо съвременния терен е 1,80 м. На запад вкопането започва от дълбочина 0,10-0,20 м, като на изток постепенно се увеличава и завършва с връзана в лъоса яма, която достига дълбочина 1,80 м. Ямата има елипсовидна форма и диаметър изток-запад 1,55 м и север-юг 2,75 м. На дъното и се откриха 3 дупки от колове с диаметър 0,15 м и дълбочина 0,20 м. Вероятно тук се е съхранявало зърното. В западната част се установиха следи от огнище със запазени размери изток-запад 0,80 м и север-юг 1,25 м. Вкопаното жилище има дължина 4,70 м и ширина изток-запад 4,50 м. В североизточния и северозападния му край се откриха дупки от носещи греди с размери дълбочина 0,40 м и диаметър 0,40-0,50 м. След построяването на наземното жилище вкопаното не е било изоставено, а включено в жилището като складово помещение. Наземното жилище в квадрати A_6 и A_7 е със сравнително малки размери и трапецовидна форма. На запад и юг е вкопано на 0,20 м в лъоса, а на изток на 0,40 м. Ориентирано е по посоките на света. Западната стена на жилището е дълга 3,40 м, южната 2,90 м, източната 3,40 м, северната 3,20 м. Пещта се намира в югоизточната част на помещението и има запазени размери: изток-запад 0,54 м, север-юг 0,37 м. Основата и е изградена без подложка направо върху пода на жилището. В югозападния ъгъл на жилището се намира третата дупка от носеща греда по диагонала на цялото жилище. Тя има дълбочина 0,40 м и диаметър 0,50 м. В северозападния, югоизточния и югозападния ъгъл на жилището са открити дупки от колове с размери дълбочина 0,30 м и диаметър 0,30 м. В северната стена на жилището се откриха две междинни дупки от колове, а в южната и източни стени по една дупка от колове с дълбочина 0,30 м и диаметър също 0,30 м. За северната стена на наземното жилище функцията на междинна греда е изпълнявала разделящата двете помещения носеща централна греда. Разстоянието между тази носеща греда и носещата града в югозападния ъгъл на жилище No 1 е 3,35 м.

В североизточния ъгъл на кв. A_2 на 0,20 м североизточно от вкопаното помещение на жилище No 1 започва втора яма, която през 1992 г. нарекохме жилище No 2. Тя има максимална дълбочина спрямо съвременния терен 1,40 м. Размерите на проучената и част са изток-запад 2,70 м и севр-юг 3,50 м.

Квадратни наземни жилища/4-4 м/Х.Тодорова е регистрирала по време на проучванията си на Поляница - платото през 1974 г.⁵⁵ Селището е отнесено към монохромната фаза на ранния неолит.

Най-ранните два хоризонта на неолитния комплекс Орловец със своята хронологическа позиция и оригинално жилищно строителство допринасят за изясняване на генезиса на архитектурните традиции на ранния керамичен неолит на Югоизточна Европа.

БЕЛЕЖКИ

1. Станев, П. Неолитни култури в басейна на р. Янтра. Дисертация за научната степен кандидат на историческите науки. С., 1991, с. 457; Поселищен живот през неолита в басейна на р. Янтра, ГМСБ, VI, 1981, с. 1
2. Николов, Б. Селище от стария неолит при Градешница, Врачански окръг. Археология, 1, 1975, с. 32
3. Ангелова, И. Предварителни резултати от разкопки на неолитическото селище Овчарово-гората. *Studia Praehistorica*, 1990, 11-12, с. 41-50
4. Тодорова, Х., В. Василев, З. Янушевич, М. Ковачева, П. Вълев. Овчарово, С., 1983, с. 10
5. Георгиев, Г. Ил. Стратиграфия и периодизация на неолита и енеолита в днешните български земи. Археология, 4, 1974, с. 1-16
- 5А. Миков, В., Н. Джамбазов. Деветашката пещера, С., 1960 с. 33
6. Попов, В., И. Вайсов. Спасителни разкопки на праисторическото селище край с. Копривец, община Бяла. АОР, 1992, с. 9-11
7. Станев, П., Неолитни култури в басейните на р. Банински и Черни Лом. В: Сб. Попово и миналото, 1994, с. 8-13
8. Попов, В., И. Вайсов, цит. съч., с. 9-11
9. Станев, П. Неолитни култури в басейните... с. 8-13
10. Найденова, Е. Етнокултурна принадлежност, периодизация и синхронизация на неолитен комплекс Орловец. Дипломна работа, В. Търново, 1993, с. 14-23
11. Попов, В., И. Вайсов, цит. съч., с. 9-11
12. Станев, П. Културни връзки и взаимоотношения. Произход. Релативна и абсолютна хронология на неолитните култури в Централна Северна България. ГМСБ, XI, 1985, с. 15-31
13. Пак там, с. 15-31
14. Станев, П., Е. Найденова, Н. Еленски. Археологически проучвания в землището на с. Орловец. ИИМВТ, IX, 1993, с. 199
15. Фотакиева, Е., М. Милчева, Т. Андонов, Ц. Груев, И. Бабев. Проучване на почвите в България. С., 3, 1976, с. 9
16. Пак там, с. 18
17. Установена е в резултат на разкопките през 1993 в сектор IA
18. Фотакиева, Е., М. Милчева, Т. Андонов, Ц. Груев, И. Витралов, И. Бабев, цит. съч., с. 16
19. Пак там, с. 18
20. Пак там, с. 15
21. Станев, П. Неолитни култури в басейните на ... с. 9
22. Тодорова, Х. Новокаменната епоха в България. С., 1994, с. 61
23. Богданович, М. Неолитическите поселения в Дивостине и Протостарчевска култура, СА, 1987, с. 5-17
24. Karamanski, S. Donja Branjevina, Odzaki, 1979
25. Vlassa, N. Cea mai veche faza a complexului cultural Starcevo - cris in Romania. Neoliticul Transilvaniei, p. 190-264
26. Станев, П. Неолитни култури в басейните... с. 9

27. *Ozdogan, M. N. Miyake. Ozbasaram Dete N, An interim Report on Excavations at Jarimbargaz and Toptepe in Eastern Trace in Anatolica*, 17, 1991, p. 59-121

28. Археологическите материали са придобити от неолитния хоризонт на селищна могила до с. Джулюница през 1984 г. по време на археологически разкопки.

29. *Тодорова, Х.*, цит. съч., с. 127

30. *Станев, П.*, Неолитни култури в басейна ...с. 75

31. *Станев, П., Е. Найденова, Н. Еленски*, цит. съч., с. 199

32. *Станев, П.*, Културни връзки и взаимоотношения ...с. 15-31

33. Пак там, с. 15-33

34. Археологически проучвания на П. Станев през 1984 г. Керамиката е от неолитна яма от най-ранния строителен хоризонт на селищна могила Джулюница

35. Археологически разкопки на енеолитна селищна могила до с. Джулюница през 1983-1984 г.

36. *Станев, П.* Неолитни култури в басейните на ...с. 8; Локализирано е през 1992 г. от С. Станев и П. Станев

37. Селището локализирах през лятото на 1987 г., придружен от учителя краевед от с. Орловец В. Василев и студентката от ВТУ "Св. св. Кирил и Методий" Р. Миткова

38. В разкопките вземаха участие студентите по история от ВТУ "Св. св. Кирил и Методий" Е. Найденова и Н. Еленски и уредникът от Исторически музей в Попово Ст. Станев

39. *Георгиев, Г.*, цит. съч., с. 1-16

40. *Станев, П.* Неолитни култури в басейна на ...с. 63-73

41. *Станев, П., Е. Найденова, Н. Еленски*, цит. съч., с. 93

42. В разкопките през 1993 г. вземаха участие Е. Найденова, Н. Еленски, Ст. Станев от Исторически музей - Попово, и студентът от ВТУ "Св. св. Кирил и Методий" Т. Георгиев

43. *Станев, П.* Неолитни култури в басейна на ... с. 63-73

44. В археологическите разкопки през 1994 г. участваха Ст. Станев, Н. Еленски и Т. Георгиев

45. *Георгиев, Г.*, цит. съч., с. 1-16

46. *Nica, M. Nouvelles donnees sur la neolithique ansien d'Olténie Dacia*, 1077, p. 13-53

47. *Lazarovici, G. The Neolithic of Serbia, Belgrade, 1988*

48. *Tschochadziev St. Die Fruhneolithische siedlung Krainici bei Kjustendil. Studia Praehistorica*, 10, 1979, p. 12

49. *Попов, В., И. Байсов*, цит. съч., с. 9-11

50. *Gimbutas, M. Achilleon. A Neolithic Creece, Athen, 1973*

51. *Богданович, М.*, цит. съч., с. 5-17

52. *Karamanski, S.*, op. cit., 1979

53. *Vlassa, N.*, op. cit., p. 190-260

54. *Станев, П.* Поселищен живот ... с. 4-9

55. *Тодорова, Х.*, цит. съч., с. 127

TOPOGRAPHY AND STRATIGRAPHY OF NEOLITHIC COMPLEX
ORLOVETS. HOUSING ARCHITECTURE OF THE EARLY-
NEOLITHIC SETTLEMENT

/Contribution to the study of the first phases of the early ceramic
neolith of South-Eastern Europe/

/summary/

Petar Stanev

The earliest settlement in the area Ada kuzu, situated 2 km North-east from the village of Orlovets, originated in the Early Ceramic Neolith covering an area of about 8 decares on the second unflooded southern ledge of 296 m above sea-level. On the south, east and west it was protected naturally by a stream and two gullies. South-west from it there's a spring. About the end the early and particularly in the middle Neolith, the settlement spreaded northwards and north-westwards reaching a maximum area of over 60 decares.

Initially, the first settlers on this area built not very big temporary lodgings, digged into the ground, before building normal overground houses. The two-part lodging consisting of two rooms and found in phase Orlovets A₂ is of great interest. The north-eastern room was digged into the ground and consequently served for keeping the stock and foods; the north-western room was overground, provided with an oven and it served for sleeping.

АРА СЪС САКРАЛЕН НАДПИС ОТ НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ

ИВАН ЦЪРОВ

При археологическото проучване на римския град Никополис ад Иструм в сектора "Жилищна сграда I" бе открита ара, изсечена от доломитизиран варовик, с посветителен надпис на латински език.¹ Тристранно профилираните и основи имат размери: долна 0,87/0,70 м, горна 0,77/0,70 м. Височината и е 1,48 м. Запазена е в много добро състояние.

Надписът е разпределен е 7 реда. Първият и вторият ред заемат две от полетата на профилираната горна основа, а останалите 5 реда са разположени в горната половина на надписното поле. Буквите са еднородни по стил, грижливо очертани и дълбоко врязани.

AVG(VSTO) SACRVM
PRO SALVTE IMPERATO(RIS)
L(VCIVS) OPPIVS MAXIMVS ET L(VCIVS) OPPIVS
IANVARIVS SACERDOTES MATRIS
DEVM ET LIBERI PATRIS VEXILLO
NOVESIVM OPPIANORVM
ARAM DE SVO POSVERVNT

Големината на буквите в отделните редове е различна, което има своето обяснение. В шест от редовете има лигатури, а в първите три – съкращения.

Първи ред. Височината на буквите тук е най-голяма – 7,5 см. Това се дължи на обстоятелството, че за посветителите това е най-важната част от текста, тъй като тя показва целта на издигането на арата. От двата края редът е ограничен със стилизирани бръшлянови листа. Големината на буквите, а оттам и недостигът на място са наложили съкращението AVG /от *augusto*, дат., ед. ч./.. Между двете думи е поставен разделителен знак /интерпунктация/.

Втори ред. Височината на буквите е от 5,5 0 до 6,50 см. Това се дължи на неравномерното им врязване. Големината им е по-малка от тези на първия ред, но по-голяма от буквите на останалите 5 реда, което също може да се обясни с подчертаване на посвещението, адресирано към императора. Изглежда и тук поради липса на достатъчно място е направено съкращението *imperato* /от *imperatoris*, ген., ед. ч./.. Буквите М-Р са в лигатура. Не личи добре, но е възможно да има интерпунктация между първата и втората думи.

Трети ред. Височината на буквите е от 4,00 до 5,00 см. Лигатури има при буквите I-M в *Maximus* и E-T в *et*. С интерпункцията са разделени двете *nomina* и съюзът *ET*.

Четвърти ред. Височината на буквите е от 4,50 до 5,50 см. В лигатура са A-N и V-A в *Ianvarius*, T-E в *sacerdotes*, A-T в *matris*. Възможно е наличието на интерпункцията между първата и втората дума, но съществуването и е несигурно.

Пети ред. Височината на буквите е от 4,50 до 5,00 см. Тази разлика в големината на буквите се дължи най-вече на лигатурите: E-T в *et* и A-T в *Patris*. Интерпункцията има след първата, втората и третата думи.

Шести ред. Височината на буквите тук е 5,00 см. В лигатура са A-N в *Oppianorum*, като след последната дума има несигурна интерпункцията.

Седми ред. Височината на буквите е 5,00 см. в лигатура са N-T в *posverunt*. Интерпункцията има след първата, третата и последната думи.

Както се разбира от съдържанието на надписа, посветителната ара е издигната в чест и за здравето на неизвестен император от и със средства на братята L. *Oppius Maximus* и L. *Oppius Ianvarius*, които са били жреци на Майката на боговете и на Либер Патер. Веднага след имената на божествата е изписана векселията на новенските Опиани.²

Името на единия от посветителите - L. *Oppius Maximus*, е отдавна известно в епиграфската литература.³ Той е бил жрец на Майката на боговете, както и член на култовите колегии на дендрофори и думопирети. В горната част на оброчната плочка с надписа в релеф са представени изображенията на Кибела и Великия бог /според Кацаров/. Авторите, които са се занимавали с паметника, допускат с основание, че L. *Oppius Maximus* е упражнявал дейността си в Нове, тъй като паметникът е открит в неговите околности.

Посветителят от Нове носи едно от редките италиански имена.⁴ Фактът, че е жрец на източен култ и "член на сакрална колегия, която е имала привилегията да носи в тържествената процесия при празника на Кибела и Атис /също на Силван, Дионис, Деметра и пр./свещеното борово дърво"⁵, както и член на колегия на почитателите на огъня⁶, не е повод за съмнение в италианския му произход. Известно е, че от времето на Август насетне култът на песинунтската Велика богиня е бил регламентиран и насърчаван както в Рим, така и в провинциите⁷. В потвърждение на предположението за италианския произход донякъде се явява латинският език и при двата надписа - нещо нормално за Нове, но недотам обичайно при сакралните надписи от Никополис.

Разпространението на романизирания култ на Майката на боговете в Долна Мизия е регистрирано от късните Антонини насетне.⁸ Главните центрове са легионските лагери по лимеса във

връзка с военното население, както и Никополис ад Иструм, Марцианопол и западнопонтийските градове във връзка с колониите от малоазийски преселници.⁹ Новооткритият надпис се явява четвъртият от Никополис, свързан с култа към Майката на боговете. Останалите три са на старогръцки език.¹⁰ Почитта към богинята намира отражение и върху монетните емисии, сечени в града за времето си от Септимий Север и Юлия Домна до Гордиан III.¹¹

Остава открит въпросът за наличието на колегии на дендрофори и думопирети в Никополис. До момента преки доказателства не са открити, но съществуването им не бива да се отхвърля категорично, тъй като в града е регистрирано присъствието на дърводелец.¹² От западните провинции на империята е известна връзката на субординация между дендрофорите и занаятчийските колеги на дърводелците и търговците на дървен материал.¹³ Предполага се, че това се отнася и за дунавските провинции. Разглежданият надпис не спомага за решаването на проблема. По-скоро той маркира данни, свързани с Нове, за които ще стане дума по-долу.

Вероятно само вторият от посветителите - *L. Oppius Ianvarius*, е бил жрец на Либер Патер. Ако същите жречески функции е изпълнявал и неговият брат *L. Oppius Maximus*, то логично би било тя да бъде отразена в споменатия вече надпис от Нове.¹⁴ Не е известно обаче съчетаването на жреческите функции на двата култа.

Либер е божество от италиийски произход. В ранната Република бил въведен култът на триадата Церера, Либер и Либера, което е римска форма на Елевзинските божества Деметра, Яхос-Дионис и Кора-Персефона. В тази група Либер отговаря на Яхос-Дионис. Сливането на Яхос с Дионис вероятно е довело до по-късното отъждествяване на Либер с Дионис, тъй като за италиийците той става бог на лозята и лозарството. На него е бил посветен месецът на гроздобера октомври, през който са се правели възлияния с прясна шира. Тази негова функция обяснява почитането му от търговците на вино.¹⁵ Особено широко разпространение култът има през императорския период. Много почитан бил в провинциите Испания, Галия, Африка и особено в Панония¹⁶ и Дакия¹⁷. От Долна Мизия са известни осем паметника на Либер¹⁸, като два от тях произхождат от Нове¹⁹, а за други два се предполага, че са пренесени оттам.²⁰ Разглежданият тук паметник е първият от Никополис, в който се споменава Либер Патер. Ние не приемаме този факт като доказателство за почитането на култа в града. Никополис, както е известно, попада в елинската културно-религиозна сфера на влияние, където се почита култът към Дионис.²¹

Интересен проблем поставя частта от надписа *vexillo Novesium Oppianorum*. От текста става ясно, че в него е спомената военна единица от Нове, носеща гентилното име на жреците посветители. Би били пресилено да се изкаже предположението, че става дума

за някои от частите на квартируващия в лагера Първи Италийски легион. По-скоро тук е визирана доброволческа /опълченска/ военизирана единица, която е била издържана от вероятно доста състоятелния род на Опианите, откъдето е получила името си. Тук е мястото да се отбележи, че дендрофорите, какъвто е единият посветител от нашия надпис, първоначално са били членове на професионално сдружение на *lignarii* /търговци на дървен материал/. При император Клавдий били натоварени с религиозни функции. По-късно те били използвани в градовете и като пожарникари. Това им задължение било узаконено от Константин Велики.²² Тези факти ни дават основание да изкажем предположението, че *vexillo Novesium Oppianorum* всъщност представлява една противопожарна команда.

Макар и без особено значение, интересно е за отбелязване, че за пръв път в епиграфски паметник от българските земи се споменава Нове във формата *Novesium* от *Noveusis* /ген./.

Както вече стана дума по-горе, разглежданият паметник въпреки че е бил поставен в Никополис повдига въпроси, свързани най-вече с Нове. Изглежда двамата братя са изпълнявали своите жречески и други задължения в цивилното селище на военния лагер на Първи Италийски легион.

Опитът за историческата реконструкция трябва да даде отговор на въпроса защо именно в Никополис и кога е издигната посветителната ара. През 212 г. започва самостоятелното управление на император Каракала, което продължава до убийството му през април 217 г. При анализа на изворовия материал за този период се очертават 3 хронологични етапа. Към първия се отнася пътуването на императора от Балканите до Рим, когато със сигурност той посещава и Никополис ад Иструм през 212 г.²³ Вторият етап обхваща пътуването на Каракала към Мала Азия в 215 г.²⁴, когато се е себеизживял като Александър Македонски. Макар да не е изрично упоменат в изворите, възможно е Никополис ад Иструм да е бил посетен от императора и при това пътуване. При тези посещения вероятно в града са били извършвани свещенодействия в чест на императорския култ. Тези ритуали били изпълнявани от жреците на Майката на боговете, които обслужвали и императорския култ. Този факт е констатиран чрез редица надписи от времето на Северите.²⁵ Това донякъде обяснява присъствието в Никополис на *L. Oppius Maximus*, който вероятно в качеството си на жрец е участвал в церемониите. Същият е използвал пребиваването си в града и заедно с *L. Oppius Ianuarius* издигат посветителна ара.

Обобщавайки изложените разсъждения, то новооткритата ара от Никополис ад Иструм следва да е издигната в чест на император Каракала при посещението му в града през второто полугодие и преди датата 10 декември, когато го напуска.²⁶ Палеографията на надписа подкрепя една такава датировка.²⁷

В първата публикация на надписа²⁸ ние предположихме, че арата е била издигната в началото на 202 г. при посещението на

Септимий Север в Никополис.²⁹ Допълнителните изследвания, както и някои факти, останали преди встрани от вниманието ни, дават основание да приемем една по-късна датировка.

Вероятно първоначално местоположението на паметника е било в централната част на града, край стената на някоя сграда. При ограбването на строителните материали след унищожаването му през VI в. арата е била преместена на мястото, където бе открита през 1989 г.

БЕЛЕЖКИ

1. Сектор "Жилищна сграда I" се намира в северозападната част на Никополис ад Иструм. Проучва се от 1985 г. под ръководството на автора на статията. През 1989 г. бяха направени сондажи към фланкиращите сградата декумани. При прокопаването на сондажа в квадрант В₃/42 се попадна на ара, предмет на настоящата статия.

2. Използвам случая да изкажа своята признателност на покойния вече проф. В. Велков, който ми даде някои ценни идеи.

3. L(ucius) Oppius Maximus sacer/dos M(atris) d(eum) dendroforis et du/mopirettis d(onum) d(edit). Пръв го разглежда Kazarov, G. *Antike Denkmaler in Bulgarien*. AA, 42, 1927, p. 343, No 26, fig. 26. Още: Я. Тодоров. Патанизмът в Долна Мизия. С., 1928, No 469 /с грешно посочено местонахождение/; Б. Геров. Романизмът между Дунава и Балканите от Хадриан до Константин Велики. ГСУ ИФФ, XLVIII, 1952/53, No 354; М. Тачева-Христова. История на източните култове в Долна Мизия и Тракия /V в. пр. н.е. - IV в. от н.е./ С., 1982, No II-4; Kolendo, J. *Dumopireti - zagadkowe stowarzyszenie religijne poswiadczone w jednej z inskrypcji z Novae*. Balcanica Posnaniensia. Acta et studia. III. Poznan, 1984, s. 233-241; B. Gerov, *Inscriptiones latinae in Bulgaria repertae*. Serdicae, 1989, No 295

4. Геров, Б. Романизмът ... I, с. 98

5. Геров, Б. латинско-гръцки лексикални взаимоотношения в надписите от балканските земи. ГСУ ИФФ, XLII, 1945/6, с. 81

6. Пак там, с. 82

7. Graillot, H. *Le culte de Cybèle Mere des Dieux à Rome et dans l'Empire romain*. Paris, 1912, p. 218

8. Тачева-Христова, М., цит. съч., с. 237

9. Poulter, A. *Nicopolis ad Istrum: The Anatomy of a Graeco-Roman City*. Die römischen Stadt im 2. Jahrhundert n. Chr. Der Funktionswandel des öffentlichen Raumes. Köln-Bonn, 1992, p. 77, f. 49

10. Mihailov, G. *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae* /IGBR/. Serdicae, 1958, II, No 678, 682, 722

11. Тачева-Христова, М., цит. съч., с. 223-225

12. Геров, Б. Романизмът ... II, No 506; Mihailov, G. IGBR, No 690

13. Тачева-Христова, М., цит. съч., с. 229

14. Gerov, B. *ILBulg.*, No 295

15. Daremberg, Ch., E. *Saglio*. *Dictionnaire des Antiquités grecques*

et romaines. III, 1904, p. 1189 sqq; H. Rose. The Oxford Classical Dictionary. Oxford, 1961, p. 502

16. Šarič, M. Žrtvenik Libera i Libere u Topuskom. Vjesnik arheoloskog muzeja u Zagrebu, XIV, 1981, s. 67-70 и цит. там л-ра

17. Bodor, A. Der Liber- und Libera- Kult. Ein beitrage zur fortbauer der Bodenständigen bevölkerung im Römerzeitlichen Dazien.Dacia, VII, 1963, p. 211-239

18. Вахтел, К., В. Найденова. Паметници на култа на Либери и Митра от Ятрус /Долна Мизия/. Археология, 1984, 1, с. 40 и цит. там литература

19. Kolendo, J. Le rôle du primus pilus dans la vie religieuse de la legion, en rapport avec quelques inscriptions des Principia de Novae. Archeologia, XXXI, 1980, p. 52, No 27

20. Вахтел, К., В. Найденова, цит. съч., с. 41

21. Гочева, З. Религиозният живот в Никополис ад Иструм. В: Сборник в памет на проф. Станчо Ваклинов. С., 1984, с. 90

22. Cumont, F. Les Religions orientales dans le paganisme romain, 4 ed. Paris, 1929, p. 52 sqq.

23. Ботева, Д. Долна Мизия и Тракия в системата на Римската империя при ранните Севери /опит за изясняване на хронологията/ Автореферат, С., 1993, с. 16; D. Boteva. Historical Development of the Roman Provinces of Moesia Inferior and Thracia during the Period A.D. 193-217/218. Bulgarian Historical Review, 1994, 4, p. 15-16

24. Тачева-Хитова, М., цит. съч., No II-19, II-48, II-104

25. IGBR, No 659; Д. Ботева, цит. съч.

26. Ботева, Д., цит. съч., с. 16-17

27. Petrovic, P. Paleographie des inscriptions romaines en Mesie Superieure. Beograd, 1975, p. 104-106

28. Tzarov, I. Sacral Inscription from Nicopolis ad Istrum by Priests from Novae. Novensia, 1995, 8, p. 7-13. Тук е редно да се отбележи, че надписът е бил докладван от ст.н.с. Върбинка Найденова на конгреса по епиграфика в Ним, Франция през 1992 г., както разбираме от една кратка бележка. Вж: В. Велков. X международен конгрес по гръцка и латинска епиграфика. Археология, 1992, 4, с. 62

29. Michailov, G. Septimius Severus in Moesia Inferior and Thrace. In: Acta antiqua Philippopolitana. Studia historica et philologica. Serdicae, 1963, p. 113 sqq; Д. Ботева, цит. съч.

30. Благодаря на Диляна Ботева, която ми даде полезни съвети и консултации.

ARCH WITH SACRAL INSCRIPTION FROM NICOPOLIS AD ISTRUM

/summary/

Ivan Tsurov

In 1989, in the Roman town Nicopolis ad Istrum /Lower Mizia/ it was found an arch with dedication inscription in Latin language. It is 1,48 m high. The inscription is in seven lines. The name of one of the dedicators is already known in the epigraphy literature from a votive tablet from Nove. He was a priest of the Nother of Gods and a member of the dendrophori and dumopireti bodies. The second dedicator was probably a priest of Liber Pater. The military unit from Nove, mentioned in the inscription, which takes the dedicators' gentile name, is probably a fire-brigade. It seems that the arch was built at the visit of Karakala August to Nicopolis in 212/213 or 215.

ГРАФИТИ ВЪРХУ ГЛИНЕНИ ИЗДЕЛИЯ ОТ АНТИЧНИТЕ КЕРАМИЧНИ ЦЕНТРОВЕ НА ТЕРИТОРИЯТА НА НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ

ПАВЛИНА ВЛАДКОВА

Една голяма част от разнородния материал, открит при археологическите проучвания на античните керамични центрове, разположени на територията на Никополис ад Иструм, вече е влязъл в научно обръщение.¹ Обект на нашето изследване са 14 броя графити, открити върху глинени предмети от керамичните центрове в Бутово и Павликени. Тук ние ще ги разглеждаме заедно, защото двата центъра функционират по едно и също време и тяхната продукция е предназначена за едни и същи потребители. Там, където е възможно, ще бъдат направени и съответните изводи за всеки един от центровете поотделно.

Къде се откриват графити?

Най-масово графити се изписват върху глинени съдове - гърнета /кат. No 1,2/, купи и паници /кат. No 3,4/ и подноси /кат. No 5/. Върху теракота и калъп за теракота имаме открит по един надпис /кат. No 9.10/. По-многобройни са графитите върху лампи и калъпи за тяхното производство /кат. No 6,7,8,10/. Макар и рядко, срещат се графити и върху строителна керамика - тухли /кат. No 14/ и имбреци /кат. No 13/. Върху тегули досега са открити само печати на Първи италиански легион. Следователно графити откриваме върху всички типове глинени предмети, които са произвеждани в работилниците.

Графитите били изписвани върху стените на съдовете и по дъната. Интересен е фактът, че върху съдовете всички надписи се откриват почти на едно и също място - малко под устието. Върху подноса надписът е на обратната страна на едната дръжка. Върху лампите надписите, независимо от тяхното съдържание, са само върху дъната. При теракотата надписът е изписан в долната част на поставката, от лицевата страна. Върху калъпите има графити както по външната, така и по вътрешната повърхност.

Върху някои от глинени предмети надписите са поставени на видими места, където лесно могат да бъдат прочетени. На други те са дискретно изписани с цел да се четат само от този, който се интересува от точния текст.

Някои от графитите са направени от умела ръка, буквите са добре изписани /кат. No 12,13/. Други са надраскани небрежно и набързо, с остър железен или дървен предмет, попаднал случайно подръка /кат. No 2,3,10/. В едни от случаите графитите са изписани след формуването на съда, преди да бъде нанесено лаковото покритие /кат No 1,6,7,8,9,10,11,12,13,14/. В други са издраскани след изпичането, което не е позволило буквите да се оформят прецизно /кат. No 2,3,4,5/.

На какъв език са графитите?

От общо известните 14 графита на старогръцки език са 6 броя, на латински – 6 броя и върху два калъпа има знаци и цифри. Следователно не може да се каже, че има превес на един от двата езика. Определено на латински език са надписите върху строителната керамика, произхождаща от Бутово /кат. No 13,14/. Този факт е обясним, тъй като тук вероятно е било настанено поделение на Първи италиийски легион² и едно от доказателствата за това са и откритите тегули и имбреци с печата на легиона. Разбира се, че те не са били пренасяни от Нове, главен лагер на Първи италиийски легион, а са били правени на място за нуждите на местното население, живеещо в голямото селище в близост до керамичния център. Глината, от която е изработена строителната керамика с печати от Бутово, по състав е напълно идентична с тази на глинените съдове, лампи и теракоти, произвеждани в керамичния център. Надписите върху лампите са на двата езика. В единия случай това е името на производителя на латински език /кат. No 6/ а на другите две лампи пожелание на старогръцки език /кат. No 7,8/. Лампите са били предназначени основно за местното население и това е едно доказателство за езика, на който е говорело последното.

Надписът върху теракотата е на латински език /кат. No 9/. Изображението е на войник. Наложило се е мнението, че това са детски играчки. По-скоро тук става дума за евтини глинени изделия, които може би са отнасяни като сувенири от войниците след прекратяване на военна служба, спомен от прослуженото в легиона време. Така става обясним и надписът върху теракотата. Едва ли едно дете би се интересувало от името на човека, произвел играчката му.

От разкопките на керамичните центрове Бутово и Павликени са известни много малко епиграфски материали, които могат да дадат информация за езика, ползван от населението в района. Изключвайки военната диплома, открита в близост до керамична работилница в Бутово³, ни е известна една оброчна плочка на Артемида /Диана/ с посвещение на латински език⁴ и два железни печата дамки с инициали на латински език⁵. Оказва се, че всички открити надписи, които не са върху глина и произхождат от разкопките, са на латински език.

Не може да пренебрегнем и епиграфския материал, открит в землищата на съвременните селища Павликени и Бутово. От всички известни ни досега 20 надписа 3 са на старогръцки, 16 – на латински език и 1 е двуетичен. Този факт доказва наложил се в региона език. Както при официалните надписи, така и при култовите този език е латинският. Независимо че една част от имената на посветителите или починалите издават тракийския или източния им произход, те правят своите посвещения на латински език. Последният се е наложил най-вероятно поради присъствието на войници от Първи италиански легион, а не само под влиянието на заселилите се тук ветерани. Обикновеното население обаче е използвало и старогръцки език, доказателство за което са шестте надписа върху глинени изделия, както и надписите на старогръцки върху две от оброчните плочки, открити в Бутово.

Каква информация дават графитите?

На първо място ние четем имената на хора, които са живяли и работили по онова време. Така даденият предмет добива друга стойност и значение и гърнето вече не е един безличен глинен съд, а например това е съдът на Артемидорос.

Някои от имената са известни и от други надписи от Мизия и Тракия, както и от територията на Никополис. Типичното римско име Aurelius /кат. No 1/ е често срещано през I-III век⁶, но фамилията Lastar не ни е известна от други надписи. Гръцкото име Артемидорос /кат. No 2/ също се среща често, но не и в надписи, произхождащи от територията на Никополис.⁷ Типичното римско име Gaius откриваме в списъка на членовете на Дионисовия тиаз от Бутово⁸ и в надпис от Ятрус⁹. Интересно е името Acinianus, което също не ни е известно от други надписи, но твърде много се доближава до гръцкото име Ἀσίανος /Asianos/, което откриваме върху един надпис от Никополис, датиран втората половина на II век.¹⁰ Името на производителя на теракотата Ficulus /кат. No 9/ вероятно е италианско, но засега не е известно от други надписи от Мизия и Тракия.

Две са имената на производителите, които четем – Gaius върху дъното на глинена лампа и Ficulus върху поставката на теракотата войник /кат. No 6,9/. За първи път откриваме имената на местни производители на грънчарски изделия от територията на Никополис. Имаме изказани няколко мнения за името на собственика на работилниците в Бутово. Проучвателят Б. Султов отначало предполага, че собственик е Паутал, син на Коринт, жрец на Дионис.¹¹ Имената той разчита от надпис върху камък, но самият надпис не е открит в керамичния център, а в землището на Бутово, така че в действителност това мнение е съвсем хипотетично. За втори път проучвателят на керамичния център смята, че отношение към керамичното производство може би има носителят на военната диплома, открита в едно жилищно помещение в близост до грънчарските пещи.¹² Дипломата се датира от 7.01.228 г. В началото

на III в. обаче керамичният център в Бутово функционира с пълна сила и не можем да приемем, че едва след 228 г. започва организация на керамичното производство в този център. Не е известно също така дали жилището, което е проучвано, принадлежи към комплекса на керамичния център или към селището в близост до него, и от друга страна, дали пък дипломата принадлежи на собственика на това жилище, или е попаднала случайно там, още повече че е открита само едната плочка от нея.

За собственика на керамичния център в Павликени имаме едно-единствено свидетелство – двата печата дамги, произхождащи от разкопките. И двата, макар и с различни размери, са с едни и същи инициали – TFG. В литературата има изказани различни становища за значението на съкратено изписаните думи върху паметници от този вид.¹³ Налага се мнението, че обикновено се изписват съкратено думите: знак sig /signum/, ливада prti /prati/ оградено място за развъждане на добитък viv /vivarium/, имение pr /praedium/. В случая според нас са изписани инициалите на собственика на вилното имение, където наред с керамичната дейност е било развито и скотовъдството, и земеделието, за които дейности в региона има идеални условия.

И така засега от керамичните центрове в Бутово и Павликени ние знаем имената на двама производители грънчари – Gaius и Ficulus, и инициалите на собственика на вилата в Павликени TFG.

За инициала върху дръжката на глинения поднос, открит в Бутово /кат. No 5/, можем само да гадаем. Тъй като надписът е направен съвсем дискретно, то това може би е името на потребителя. Фактът че графитът е направен след изпичането на съда, дава основание да предположим, че притежателят е маркирал своята собственост.

От графитите ни стават известни и няколко имена на притежатели на глинени изделия – Acinianus, Aurelius Listar, АртемиДорос, Пал ..., ...canus.

Чрез графитите обогатяваме представата си за култовете, които са били популярни в региона на керамичните центрове през II-III в./кат. No 13/. Върху едната половина на калъп за теракота орел откриваме изобразена стилизирана глава и надпис HΛIOC. Следователно изображението е на бога на слънцето. Това божество обикновено е представяно като младеж с лъчист венец на главата. В Рим на бога на слънцето били приписвани всички митове, свързани с гръцкия Хелиос.¹⁴ През императорската епоха Сол свързвали с персийския бог Митра, чийто култ бил разпространен по всички краища на империята от римските войници, а също и с други източни божества на слънцето.

Откриването на изображение на Хелиос върху калъпа за теракота, ясно посочено от изписаното име на божеството, поставя въпросът дали в случая орелът трябва да свържем с култа към Зевс /Юпитер/ или с някои от източните култове. Орелът не е символ

само на Зевс, а също и на сирийските ваали. В него може да се търси и соларен символ. Често го откриваме върху паметници на Юпитер Долихен, и то с централно значение. Източните култове са твърде популярни в района на Бутово-Павликени. От Бутово произхожда единственото посвещение на египетската Изиди, известно от територията на Никополис.¹⁵ Тук са открити много паметници с посвещения на сирийски Долихен, отъждествяван с Юпитер Оптимус Максимус¹⁶, на фригийския Сабазий¹⁷, имаме данни за култа към персийския бог Митра¹⁸. В настоящото съобщение ние само поставяме въпроса. В случая за нас е важен фактът, че графит върху калъп за теракота дава информация за практикуваните в региона култове и може би ще промени някои от установените вече мнения във връзка с тях.

Върху дъната на две глинени лампи е изписано пожелание на старогръцки език "за щастие /кат. No 7,8/. Дискът на едната лампа липсва, а върху този на втората е изобразена еротична сцена. Лампите са от типа XXII по Кузманов и се датират от началото на III до края на IV в.¹⁹ Изработени са в различни калъпи, но са открити на едно и също място. Надписите върху дъната са изписани от една и съща ръка - тази на производителя. Вероятно и върху липсващия сега диск е била изобразена еротична сцена. Съдейки от релефните изображения, ние си задаваме въпроса дали лампите са били използвани при някакви култови ритуали, или просто са били ползвани от обикновените хора при твърде лични емоционални моменти в техния живот. Склонни сме да допуснем второто. Интересен е фактът, че това са единствените известни засега лампи в България с пожелания от този вид.

Надписът върху имбрекс дава времето, когато е бил произведен - при император Гордиан /кат. No 13/. Най-вероятно става дума за Гордиан III /238-244/. Може би надписът е направен от ръката на войник, участвал в производството на строителна керамика.

Върху два от калъпите - за изработване на теракоти войници и за лампи /кат. No 10,11/, откриваме знаци, които е трудно да бъдат разчетени и интерпретирани. Страничните означения може би са правени с цел точното напасване на долната и горната част на калъпите. Върху калъпа за теракоти графитите са нанесени върху задната повърхност преди изпичането на изделието. В такъв случай отпада мнението, че знаците показват броя на направените в калъпа предмети, в случая лампи. Маркировката е била направена при изработването на самите калъпи. Хоризонталната черта, направена на два пъти над знаците, ни кара да мислим, че са били изписани числа. Цифрата обаче е толкова голяма - 1000000, че ни се струва нереална. Какво би могла да означава не можем дори да предположим. Ако обаче приемем, че тази черта е поставена с цел да подчертае, че става дума за цифра, то тогава в първия ред четем 1000, а в долния 1006. В този случай вече можем да тълкуваме, че това е броят на произведените от дадения майстор калъпи, като той

си е маркирал бройката върху задната част на едно от още неизсърхналите изделия. На този етап на проучване значението на останалите знаци остава неизвестно.

Какъв е смисълът от изписване на графити върху глинени изделия?

Смисълът е напълно обясним, когато разчетем името на производителя на съответното глинено изделие. По този начин той маркира своята продукция и името му е един вид гаранция за качеството на произведението му. Така всеки е можел да научи от кого и къде е изработен подносът или фината глинена лампа.

Разбираем е и фактът, че собствениците на глинени предмети са изписвали имената си. Това обаче не е правено с цел увековечаването, а най-вероятно заради по-лесното откриване на предмета сред подобните му. А притежателят на теракотата войник е държал да бъде изписано както името на производителя, така и неговото, защото е искал да я има като спомен в дома си.

Върху калъпите графитите били нанасяни с цел улесняване на работата и воденето на някаква отчетност и контрол при тяхното изработване.

Не е рядък и емоционалният момент, предизвикал изписването на някои графити. Най-ярък пример за това са пожеланията за щастие върху дъната на глинени лампи. Може би войникът, написал върху имбрекса "Рим при Гордиан", е имал чувството за историзъм и е искал да остави следа за времето, когато е била изработена строителната керамика. И в древността, както и днес нецензурни надписи са се срещали изписани къде ли не. Макар че не можем да разчетем надписа върху тухла, то виждайки рисунката над него, се досещаме какъв е смисълът на написаното.

Независимо че са малобройни, графитите върху глинени изделия, произвеждани в античните керамични центрове на територията на Никополис ад Иструм, носят информация, която не може да даде нито един вид друг материал, открит при проучванията. Тръгвайки от имената на производителите и собствениците, ние се докосваме до ежедневните настроения и вълнения на хората, живяли преди толкова векове.

КАТАЛОГ

1.

Графитът е нанесен в горната част на глинено гърне. Размери на съда: диам. на устието 10 см, диам. на дъното 4,4 см, височина 10,5 см. Графитът е направен преди изпичането на съда. Буквите са с височина от 0,6 до 1 см. При буквата А липсва хоризонталната хаста. Този тип глинени гърнета се датира II-III в.²⁰ По палеографски белези надписът се датира от същото време.²¹ Инв. No 2026 А/ТОМ

2. ΑΡΤΕΜΙΔΩΡΟΣ
ΕΚΙΝ

Надписът е върху средната част на глинено ойнохое. Размери на съда: диам. на дъното 8 см, височина 18 см. Графитът е изписан след изпичането на съда. Надписът е в два реда. Височината на буквите в първия ред е от 1 до 2 см, а при втория от 1 до 1,2 см. Разстоянието между двата реда е 0,5 см. Всички букви имат различна височина и ширина. В ред 1 има разлика между изписването на буквата Ρ. Характерно е изписването на буквата Μ, при която втората и четвъртата чертичка са удължени спрямо първата и третата. Имайки предвид, че при изписването на тази буква е характерно, че едва след средата на III в. първата и третата черта са абсолютно вертикални, то за датировка приемаме времето преди III в.²² Глиненият съд също се датира II-III в.²³ Инв. No 1970 Α/ΤΟΜ.

3. ΙΛΛΑΝΟ

Надписът е направен върху горната част на глинена купа. Размери на фрагмента 7,5/5/0,5 см. Графитът е оформен след изпичането на съда. Той е в един ред, като буквите са изписани твърде неравномерно. Височината им е от 0,8 до 1 см. Графита датираме - II-III в.²⁴ Инв. No 3019 Α/ΤΟΜ.

4. ΠΟΛ

Надписът е върху фрагмент от глинена паница. Запазена е само част от него. Графитът е направен след изпичането на съда. Буквите са четливи, дълбоко врязани. Датираме според датировката на съда - II-III в. Инв. No 3195 Α/ΤΟΜ.

5. ΓΡΣΒ

Надписът е върху долната част на дръжката на поднос. Размери на съда: д. 35 см, макс. ш. 17,4 см, в. 3,2 см. Направен е след изпичането на съда. Височината на първите две букви е 0,7 см, а на третата 1,2 см. Датираме на базата на откритите при проучването

заедно с него монети от времето на Септимий Север до Гордиан III, т.е. края на II - първата половина на III в. ²⁶ Инв. No 1220 А/ТОМ.

6. CΛIVЗ

Графитът е върху дъното на глинена лампа, еднофитилна, с кръгъл резервоар и изнесен навън фитилник. Надписът е направен преди изпичането на лампата и преди нанасянето на лаковото покритие. Височината на буквите е 0,6-0,7 см. Буквата G е изписана без характерната хоризонтална чертичка, буквата A е без хоризонтална хаста. Буквата S е изписана твърде артистично. Палеографските белези ни дават основание да датираме лампата през първата половина на II в. сл. Хр. ²⁷ Намираме потвърждение на тази датировка и чрез нумизматичния материал, открит в комплекса - монети от Траян, Хадриан и Антонин Пий. ²⁸ Инв. No 1048 А/ТОМ.

7. CYMPOPPOY

Графитът е върху дъното на еднофитилна глинена лампа, чийто диск е украсен с релефна еротична сцена. Размери на лампата: 9,8/7,8/3,9 см. Надписът е в един ред, направен преди нанасянето на лаковото покритие. Височината на буквите е 0,3-0,4 см. Лампата се датира III-IV в. сл. Хр. ²⁹ Инв. No 603 А/ТОМ.

8. CYMPOPPOV

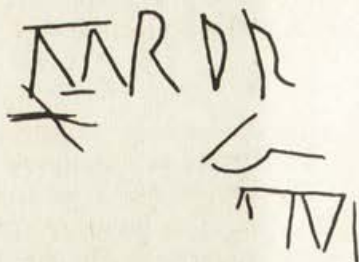
Графитът е върху дъното на лампа, същия тип като описаната под No 7. Размери на лампата: 8,9/6,9/4,1 см. Направен е преди нанасянето на лаковото покритие. Височината на буквите е 0,3 см. Надписите върху лампа No 7 и описваната са направени от една и съща ръка. Инв. No 591 А/ТОМ.

FICVLVSFC

9. ACINIANVS

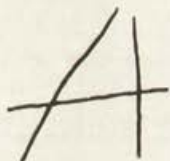
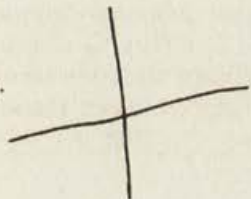
Графитът е върху долната част на поставката на теракота войник. Запазена височина на теракота е 6,5 см. Надписът е направен преди изпичането и нанасянето на лаковото покритие, в два реда. Височината на буквите от първия ред е 0,5 см, на втория 0,7 см. Разстоянието между двата реда е 0,5 см. Буквите са прецизно изписани. Вертикалната черта на буквата F е леко наклонена, липсва хоризонталната хаста на A, двете черти на V не са вертикални и симетрични. Това ни дава основание да датираме теракотата през II, най-късно началото на III в. ³⁰ Инв. No 2862 А/ТОМ.

10.

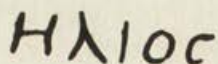
Фрагмент от калъп за горната част на еднофитилна лампа. Знаците и цифрите са изписани върху външната част на калъпа преди неговото изпичане. Има знак и върху страничния ръб. Основно графитите са в два реда, като между тях има и други знаци, разположени несиметрично. Височината на знаците и буквите от първия ред е от 1,8 до 2 см, а от втория са запазени частично. Вероятно хоризонталната черта над първата буква М от първия ред е поставена, за да подчертае, че става дума за цифрата 1000, а не означава 1000000. В долния ред възстановяваме цифрата 1006, а хоризонталната черта над нея също е поставена, за да подчертае, че става въпрос за цифра. Останалите знаци и букви, изписани във всички посоки, на този етап не разчитаме. По палеографски белези /най-вече изписването на числото М/ датираме графитите II-III в.³¹ Тази датировка не противоречи и на датировката на лампата, изработена в калъпа.³² Инв. No 646 А/ТОМ.

11.

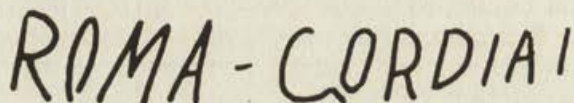
Графитите са върху калъп за теракота войник, от който е запазена тази половина, в която е била моделирана лицевата част на теракотата. Нанесени са върху гърба на калъпа и в горната и долна странични части преди неговото изпичане. Калъпът е с елипсовидна форма и размери 15/4-11 см. Централно място заема знакът Х, който вероятно означава цифра.³³ Страничните знаци наподобяват буквата А и най-вероятно са маркировка, свързана с точното прилепване на двете части на калъпа, горна и долна половина. Датировката II-III в. е на базата на изработваната в калъпа теракота. Инв. No 546 А/ТОМ.

12.

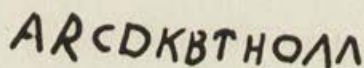
Надписът и изображението на Хелиос са направени върху калъп за теракота орел. Намират се от вътрешната страна на калъпа, върху крилото на птицата. Графитът е направен преди изпичането на калъпа от майстора, извършил известно ретуширане на някои от детайлите от украсата на теракотата. Запазена височина на фрагмента 18 см. Надписът е в един ред, а под него е изображението. Височината на буквите е от 0,5 до 0,4 см. Те са ясни и четливи. Датираме на базата на още един калъп за орел, на който са запазени и двете части и чиято украса е в същия стил³⁴, както и според данните за глинени антефикси, открити в Павликени и изобразяваща маска със същата украса – края на II – началото на III в. сл. Хр. Инв. No 3004 А/ТОМ.

13.

Надписът е върху имбрекс, в един ред и е направен преди неговото изпичане. Буквите са с височина 1,8 до 1,2 см, като се смаяват постепенно от началото към края на надписа. Забелязват се някои особености в изписването на отделни букви. На буквата А лявата черта е малко по-дълга от дясната и е леко заоблена. Двете букви R са изписани по различен начин. Буквата G е със силно изнесена хоризонтална хаста. По палеографски белези надписа датираме от III в.³⁶ а съдейки от текста, ограничаваме в средата на III в. – времето на император Гордиан. Инв. No 1005 А/ТОМ.

14.

Графитът е нанесен върху фрагмент от тухла преди нейното изпичане. Над надписа има изображение – също графит на фалус. Надписът е в един ред, буквите имат височина от 0,5 до 0,6 см. Буквата С е по-малка от останалите. Хоризонталната хаста на Т е леко заоблена. Буквата О е много заоблена в сравнение с останалите букви. Палеографските белези сочат като време на изписване на графита средата на II-III в.³⁷ Намерените в близост до мястото на откриване на фрагмента монети от времето на Северите стесняват тези граници³⁸ и ние датираме края на II – началото на III в. Инв. No 1146 А/ТОМ.

БЕЛЕЖКИ

1. *Sultov, B.* Ceramic production on the territory of Nicopolis ad Istrum /II-nd - IVth c./ ГСУ ИФ LXXVI, 2 1983 и посочената там литература; *И. Църов.* Бюст на император Комод от Павликени, ИИМВТ, 1991, VI, 138-140; Паметници на римската бронзова пластика от ИМ - В. Търново, ГМСБ, XVI, 31-42; Медицински и фармацевтични инструменти и пособия от Никополис ад Иструм и градската му територия, ИИМВТ, VII, 147-152; *С. Султова.* Глинени лампи тип Бутово, ИИМВТ, VI, 129-137; Теракотови статуетки на Афродита от керамичния център в Бутово /Долна Мизия/, ИИМВТ, VII, 153-157; *П. Владкова.* Декоративни орнаменти върху глинени подноси от територията на Никополис ад Иструм, ИИМВТ, VI, 129-137
2. *Геров, Б.* Романизмът между Дунава и Балкана от Хадриан до Константин Велики, ч. 2, ГСУ ИФ, 47, 1950/52
3. *Султов, Б.* Римска военна диплома от с. Бутово, Велико търновски окръг /Долна Мизия/, Археология, 3, 1985, 38-41
4. Инв. No 768 А/ТОМ
5. Инв. No 2270 А/ТОМ и 2271 А/ТОМ - непубликуван материал
6. IL B, No 440
7. IL B, No 19; IGB, No 751,778,867
8. IL B, No 438, 40
9. IL B, No 342
10. IGB, No 678
11. *Султов, Б.* Павлиkenският край през античността. Сб. Павликени и Павлиkenският край, С., 1981, с. 40
12. *Султов, Б.* Римска ... с. 40
13. *Герасимов, Т.* Антични уреди от желязо за сигниране, ИАИ, XXII, 339-341
14. Lexikon der Antike, Berlin-Leipzig, 1969, p. 229
15. IL B, No 440
16. IL B, No 399; *Najdenova, V.* Une Plaque triangulaire de bronze Dolichenienne de Mesie Inferieure, Actas del XI Congreso Internacional de Bronces Antiguos, Madrid, 1993, 315-322
17. IL B, No 409,423
18. *Тодоров, Я.* Паганизмът в Долна Мизия през първите три века сл. Хр., С., 1928, No 490
19. *Кузманов, Г.* Антични лампи, С., 1992, с. 29-32, обр. 174-207
20. *Sultov, B.*, цит. съч., с. 86, табл. XLIII, 3
21. *Петрович, П.* Палеографија римских натписа у Горној Мезији, Београд, 1975, 109-110
22. Пак там, 115-116; LXXI, н. 96; Jahreshefte, IV, Beibl, н. 6; Jahreshefte, VI Beibl., н. 18
23. *Sultov, B.*, цит. съч., с. 86, табл. XLIV, 5
24. Пак там, с. 67, табл. XXX, 4
25. Пак там, с. 62
26. Непубликуван материал от фонда на раздел Нумизматика при ИМ-В. Търново

27. Jahreshefte, IV, Beibl. n. 10; Петрович, П., цит. съч., с. 109-110
28. Непубликуван материал от фонда на раздел Нумизматика при ИМ - В. Търново
29. Кузманов, Г., цит. съч., с. 29, тип XXII
30. Петрович, П., цит. съч., с. 109-110, 120
31. Bechert, Tilmann. Steindenkmaler und Gefäßinschriften, Duisburg, 1976, p. 92, 96, 102, 103; Петрович, П., цит. съч., с. 116
32. Кузманов, Г., цит. съч., с. 34
33. Bechert, T., цит. съч., с. 98
34. Инв. No 3005 А/ТОМ, No 3020 А/ТОМ
35. Петрович, П., цит. съч., с. 118
36. Пак там, с. 116-117
37. Непубликуван материал от фонда на раздел Нумизматика при ИМ - В. Търново

GRAPHITES ON CERAMIC ARTICLES FROM THE ANCIENT CERAMIC CENTRES ON THE AREA OF NICOPOLIS AD ISTRUM

/summary/

Pavlina Vladkova

At the archaeological studies of the ancient ceramic centres round Boutovo and Pavlikeni, which functioned during the II-III rd c. DC, there were found 14 pieces of earthen ware, lamps, terracotta, trays, moulds and building ceramics with graphites. Some of the graphites were made before baking the articles and others were scratched subsequently. Six of the graphites are in Old Greek language, six are in Latin, and on two of the articles there are signs and digits. Names can be found not only of manufacturers /Gaius Ficulus/, but also of owners of the articles /Aurelius, Артемидорос, Acinianus/, showing their Roman, Romanized or Greek origin. The inscription ΗΑΙΟC and the image of the Sunny God completes the notion about the religious cults popular for the region. On the basis of graphite on building ceramics the date of its manufacturing could be precisely dated - it's the reign of Gordian III /238-244/. The signs on moulds have significance not only for the technological process /the precise fitting of both halves/, but also for reporting and control of the articles being manufactured by the potter.

КОЛЕКТИВНА НАХОДКА ОТ БРОНЗОВИ МОНЕТИ ОТ РОДИНА, ВЕЛИКОТЪРНОВСКО

МАРКО ЦОЧЕВ

През 1961 г. в землището на с. Родина на около 20 км югоизточно от В. Търново, в локализирано тракийско селище е открита колективна находка от бронзови монети. Част от нея е постъпила в Исторически музей - В. Търново. Съгласно публикувания бюлетин на колективните находки в страната броят на монетите е 64¹. След научната обработка се установи, че техният точен брой е 73. По градове и владетели колективната находка се разпределя по следния начин:

НИКОПОЛИС АД ИСТРУМ

Септимий Север /193-211/

С името на легата Aurelius Gallus

Л.: АΥΚ Α ΣΕΥΗΡΟΣ Π

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

1. О.: ΥΠ ΑΥΡ ΓΑΛΛΟΥ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟΣΙ

Зевс, седнал, наляво. В д. ръка държи патера, а в л. жезъл

ΑΕ, 27 мм /ΡΙСК, р. 361, No 1284/² табл. I,1

Л.: СΕΠ ΣΕΥΗ.....

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

2. О.: ΟΥ ΑΥΡ ΓΑΟΥ ΝΙΚΟΠΙΤΩΝ ΠΡΟΣ

Конкордия, права, наляво. В д. ръка държи патера, а в л. рога на изобилието.

ΑΕ, 25 мм

Л.: Α ΣΕ.....ΡΟΣ

Бюст на императора, надясно, с лавров венец. Има врязана комтрамарка, съставена от кръг и триъгълник.

3. О.: ΥΠ ΑΥΡ ΓΑΛΛΟΥ ΝΙΚΟ.....ΠΡΟΣΙΣΤ

Речен бог, полулегнал, наляво. В д. ръка държи тръстика, а с л. се подпира на урна, от която изтича вода.

ΑΕ, 26 мм

Името на легата не се чете.

Л.: ΑΥΚ Α ΣΕΠΤ ΣΕΥΗΡΟΣ Π

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

4. О.:ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟΣΙΣΤΡΩΝ

Аполон Ставроктон, прав, надясно. Д. ръка е на гърдите, а с л. се допира на дънер, около който лази гущер.

АЕ, 26 мм

Плавтила /жена на Каракала/

С името на легата Aurelius Gallus

Л.: ΦΛ ΟΥΛ Ρ ΠΛΑΥΤΙΛΛΑ СЕВ

Бюст, надясно, с прическа.

5. О.: ΥΠ ΑΥΡ ΓΑΛΛΟΥ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟΣΙ

Фортуна, права, наляво. В д. ръка държи кормило, а в л. рога на изобилието.

АЕ, 25 мм /PICK, p. 421, No 1632

Л.:ΤΙΛΛΑ СЕВ

Бюст, надясно, с прическа.

6. О.:ΑΛΛΟΥ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟΣΙ

Храм с 4 колони. В средата статуя на Асклепий.

АЕ, 25 мм

Гета /209-212/

С името на легата Fl. Olpianus

Л.: ΑΥΚ Π СЕΠ ΓΕΤΑΣ ΑΨ

Бюст, надясно, с лавров венец.

7. О.: ΦΛ ΟΥΛΠΙΑΝ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟΣ

Немезида, права, наляво. В д. ръка държи везни, а в л.аршин. Долу колело.

АЕ, 27 мм /PICK, p. 430, No 1673/

Макрин /217-218/

В находката тези монети са представени с 4 монетни типа на лицевата страна.

I тип

Л.: ΑΥΚ ΟΠΠΕΛ СЕVНΡΟС МАКΡΙΝΟС

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

С името на легата Agrippa

8. О.: ΥΠ ΑΓΡΙΠΠΑ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟΣΙC

Конкордия, права, наляво, с калатос. В д. ръка държи патера, а в л. рога на изобилието

АЕ, 25 мм /PICK, p. 438, No 1704/ табл. I, 4

II тип

Л.: ΑΥΤ Κ Μ ΟΠΠΕΛ СЕV МАКΡΙΝΟС

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

С името на легата St. Longinus

9. О.: ΥΠ СΤΑ ΛΟΝΓΙΝΟΥ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟΣΙΤΡΩ

Зевс, седнал, наляво. В д. ръка държи патера, а в л. жезъл

АЕ, 25 мм /PICK, p. 442, No 1724/

10. О.: ΥΠ СΤΑ ΛΟΝΓΙΝΟΥ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟΣΙΤΡΩ

Конкордия, права, наляво. В д. ръка държи патера, а в л. рога на изобилието.

АЕ, 26 мм /PICK, p. 454. No 1774/

III тип

Л.: ΑΥΙ Κ Μ ΟΠΠΕΛΙ СЕV ΜΑΚ

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

С името на легата St. Longinus

11. О.: ΥΠ ΣΤΑ ΛΟΝ ΤΩΝ ΠΡΟCΙ

Серапис, прав, наляво, с калатос. Д. ръка е вдигната, а в л. държи напречно копие.

ΑΕ, 25 мм

IV тип

Л.: ΟΠΠΕΛΙΟC

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

Името на легата не се чете.

12. О.: ΛΙΤΩΝ ΠΡΟCΙC

Атина права, наляво. В д. ръка държи патера над разпален чертвеник, а в л. копие. До нея щит.

ΑΕ, 25 мм

Диадумениан /син на Макрин/

С името на легата St. Longinus

Л.: ΑΝΤΩΝ ΔΙΑΟΔΟΥΜΕΝΙΑΝΟC

Бюст надясно.

13. О.: ΥΠ CΤΑΤΙΟΥ ΛΟΓΓΙΝΟΥ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟCΙCΤΡΩ

Зевс, прав, наляво. В д. ръка държи мълния, а в л. жезъл.

ΑΕ, 23 мм /PICK, p. 465, No 1830/

Л.: ΔΟΥΜΕΝΙΑΝΟC

Бюст надясно.

14. О.: ΥΠ CΤΑΤΙΟΥ ΤΩΝ ΠΡΟCΙCΤΡΩ

Крилата Виктория, права, наляво. В д. ръка държи венец, а в л. палмова клонка и се подпира на колона.

ΑΕ, 26 мм, табл. I, 6

Елагабал /218-222/

В находката тези монети са представени с 6 монетни типа на лицевата страна.

I тип

Л.: ΑΥΚ Μ ΑΥΡΗ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

С името на легата Novius Rufus

15. О.: ΥΠ ΝΟΒΙΟΥ ΡΟΥΦΟΥ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟCΙCΤΡΩ

Императорът, върху кон, в ход наляво. Д. му ръка е вдигната.

ΑΕ, 25 мм /PICK, p. 495, No 1986/

16. О.: ΥΠ ΝΟΒΙΟΥ ΡΟΥΦΟΥ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟCΙCΤΡΩ

Зевс, прав, наляво. В Д. ръка държи патера, а в л. жезъл. До него орел.

ΑΕ, 25 мм /PICK, p. 478, No 1898/

17. О.: ΥΠ
ΒΙΟΥΡΟΥ
ΦΟΥΝΙΚΟ
ΠΟΛΙΤΩΝ
ΠΡΟΣΙC
ΤΡΩ

Надписът в шест реда, заграден от лавров венец.

ΑΕ, 26 мм /PICK, p. 499, No 2008/

18. О.: ΥΠ ΝΟΒΙΟΥ ΡΟΥΦΟΥ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟΣΙCΤΡΩ

Артемида, права, в ход надясно. В д. ръка държи лък, а с л. вадистрела от нарамения тул.

ΑΕ, 26 мм /PICK, p. 480, No 1914/

19. О.: ΥΠ ΝΟΒΙΟΥ ΡΟΥΦΟΥ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟΣΙCΤΡΩ

Атина права, наляво. в д. ръка държи щит, а в л. обърнато копие.

ΑΕ, 26 мм

II тип

Λ.: ΑΥΚ Μ ΑΥΡ ΑΝΤΩΝΙΝΟC

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

С името на легата Novius Rufus

20. О.: ΥΠ ΝΟΒΙΟΥ ΡΟΥΦΟΥ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟΣΙC

Фортуна, права, наляво. В д. ръка държи кормило, а в л. рога на изобилието.

ΑΕ, 26 мм

21. О.: ΥΠ ΝΟΒΙΟΥ ΡΟΥΦΟΥ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟΣΙCΤΡΩ

Зевс, прав, наляво. В д. ръка държи патера, а в л. жезъл.

ΑΕ, 26 мм /PICK, p. 477, No 1898/

III тип

Λ.: ΑΥΚ Μ ΑΥΡ ΑΝΤΩΝΙΝΟC

Бюст на императора, надясно, с лъчеста корона.

С името на легата Novius Rufus

22. О.: ΥΠ ΝΟΒΙΟΥ ΡΟΥΦΟΥ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟΣΙCΤ

Крилатата Виктория, права, наляво. В д. ръка държи венец, а в л. палмова клонка.

ΑΕ, 26 мм /PICK, p. 492, No 1972/

IV тип

Λ.: ΑΝΤΩΝΙΝΟC

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

23. О.: ΥΠ ΝΟΒΙΟΥ ΡΟΥΦΟΥ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟΣΙCΤΡΩΝ

Градска порта с две кули.

ΑΕ, 26 мм

V тип

Λ.: Ρ ΑΝΤΩ

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

Името на легата не се чете.

24. О.:.....ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟΣΙC

Фортуна, права, наляво. В д. ръка държи кормило, а в л. рога на изобилието.

AE, 25 мм

VI тип

Л.: ΑΥΚ Μ Α ΑΝΤΩΝΙ.....

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

С името на легата Novius Rufus

25. О.:ΥΠ ΝΟΒΙΟΥ ΡΟΥΦΟΥ ΝΙΚΟΠΟ.....

Аполон, прав, наляво. В д. ръка държи патера, а в л. клонка. До него разпален жертвеник.

AE, 25 мм

Гордиан III /238-244/

В находката тези монети са представени с два монетни типа на лицевата страна.

I тип

Л.: ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤΩ ΓΟΡΔΙΑΝΟC

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

С името на легата Sabinus Modestus

26. О.:ΥΠ CΑΒ ΜΟΔΕCΤΟΥ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟCΙCΤΡΟΝ

Хигия, права, надясно, храни змия в патера.

AE, 25 мм /PICK, p. 509, No 2063/

27. О.:ΥΠ CΑΒ ΜΟΔΕCΤΟΥ ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟCΙCΤΡΟΝ

Речен бог, полулегнал, наляво. С л. ръка се подпира на урна, от която изтича вода. Пред него кораб.

AE, 25 мм /PICK, p. 510, No 2067/

Името на легата не се чете.

28. О.: ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟCΙCΤΡΟΝ

Орел с разперени крила, надясно, с поглед наляво, между две военни знамена.

AE, 25 мм

II тип

Л.: ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟC ΑΥΓ

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

Името на легата не се чете.

29. О.:ΝΙΚΟΠΟΛΙΤΩΝ ΠΡΟCΙCΤΡ

Деметра, права, наляво. В д. ръка държи два класа, а в л. факла.

AE, 26 мм

ΜΑΡCΙΑΝΟΠΟΛ

Септимий Север /193-211/

В находката тези монети са представени с 4 монетни типа на лицевата страна.

I тип

Л.: ΑΥΚ Λ CΕΠ CΕΥΗΡΟC

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

С името на легата Fl. Ulpianus

30. Ο.:Υ ΦΛ ΟΥΛΠΙΑΝΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ

Конкордия, права, наляво. В д. ръка държи патера, а в л. рога на изобилието.

ΑΕ, 25 мм

31. Ο.:Υ ΦΛ ΟΥΛΠΙΑΝΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ

Орел, върху поставка, с поглед надясно.

ΑΕ, 26 мм /PICK, p. 205, No 583/

II тип

Λ.:ΑΥΚ Α СΕΠ СΕΥΗΡΟС ПЕ

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

С името на легата С. Gentianus

32. Ο.: Υ Κ ΓΕΝΤΙΑΝΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ

Фортунау права, наляво. В д. ръка държи кормило, а в л. рога на изобилието.

ΑΕ, 26 мм /PICK, p. 200, No 552/

III тип

Λ.:ΑΥΚ Α СΕΠΤΙ СΕΥΗΡΟС

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

С името на легата Faustianus

33. Ο.: ΥΠ ΦΑΥΣΤΙΑΝΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ

Конкордия, права, наляво, с калатос. В д. ръка държи патера, а в л. рога на изобилието.

ΑΕ, 26 мм /PICK, p. 203, No 569/

34. Ο.:ΥΠ ΦΑΥΣΤΙΑΝΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ

Конкордия, права, наляво, с калатос. В д. ръка държи патера, а в л. рога на изобилието. Пред нея разпален жертвеник.

ΑΕ, 26 мм

IV тип

Λ.:ΑΥΚ Α СЕРІ СΕΥΗΡΟС

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

С името на легата С. Gentianus

35. Ο.:Υ Κ ΓΕΝΤΙΑΝΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ

Конкордия, права, наляво, с калатос. В д. ръка държи патера, а в л. рога на изобилието.

ΑΕ, 26 мм

Καραкала /211-217/

Λ.:ΑΝΤΩΝΙΝΟС ΠΙΟС ΑΥΓΟΥСТОС

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

С името на легата Qvintilianus

36. Ο.:ΥΠ ΚΥΝΤΙΑΝΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ

Фортуна, права, наляво, с калатос. В д. ръка държи кормило, а в л. рога на изобилието.

ΑΕ, 25 мм

Макрин и Диадумениан

Л.: АΥΤ ΟΡΕΛ СΕΥ ΜΑΚΡΙΝΟС К Μ ΟΠΠΕΛ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟС

Бюстове на Макрин с лавров венец и на Диадумениан един срещу друг.

С името на легата Pontianus.

37. О.: ΥΠ ΠΟΝΤΙΑΝΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ

Немезида, права, наляво. В д. ръка държи везни, а в л. рога на изобилието. Долу колело със спици.

АЕ, 26 мм /PICK, p. 245, No 762/

Елагабал /218-222/

В находката тези монети са представени с 6 монетни типа на лицевата страна.

I тип

Л.: АΥΤ К Μ ΑΥΡΗΛΙ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟС ΑΥ

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

С името на легата Sergius Titianus

38. О.: ΥΠ СΕΡΓ ΤΙΤΙΑΝΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ

Хера, права, наляво. В д. р. държи патера, а в л. жезъл.

АЕ, 24 мм /PICK, p. 263, No 881/

II тип

Л.: АΥΤ К Μ ΑΥΡΗΛΙΟС ΑΝΤΩΝΕΙΝΟС

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

С името на легата Julius Antonius Selevcus

39. О.: ΥΠ ΙΟΥΛ ΑΝΤ СЕΛΕΥΚΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ

Фортуна, права, наляво. В д. ръка държи кормило, а в л. рога на изобилието.

АЕ, 26 мм /PICK, p. 261, No 866/ табл. II, 17

40. О.: ΥΠ ΙΟΥΛ СЕΛΕΥΚΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ

Немезида, права, наляво. В д. ръка държи везни, а в л. рога на изобилието. Долу колело със спици.

АЕ, 25 мм /PICK, p. 257, No 839/

III тип

Л.: АΥΤ К Μ ΑΥΡΗΛΙ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟС ΑΥΤ

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

С името на легата Julius Antonius Selevcus

41. О.: ΥΠ ΙΟΥΛ СЕΛΕΥΚΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ

Фортуна, права, наляво. В д. ръка държи кормило, а в л. рога на изобилието.

АЕ, 25 мм /PICK, p. 261, No 864/

IV тип

Л.: АΥΤ К Μ ΑΥΡΗ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟС ΑΥΤ

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

С името на легата Julius Antonius Selevcus

42. О.: ΥΠ ΙΟΛ ΑΝΤ СЕΛΕΥΚΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ

Конкордия, права, наляво. В д. ръка държи патера, а в л. рога на изобилието.

АЕ, 25 мм /PICK, p. 259, No 854/

43. О.:ΥΠ ΙΟΥΛ СЕΛΕΥΚΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ

Деметра, права, наляво. В д. ръка държи два класа, а в л. рога на изобилието.

АЕ, 25 мм

V тип

Л.:ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟΣ

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

С името на легата Julius Antonius Selevcus

44. О.:ΥΠ ΙΟΥΛ СЕΛΕΥΚΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ

Конкордия, седнала, наляво, с калатос. В д. ръка държи патера, а в л. рога на изобилието.

АЕ, 25 мм /PICK, p. 260, No 859/

VI тип

Л.:ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡΗ ΑΝΤΩ.....

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

С името на легата Julius Antonius Selevcus

45. О.:ΥΠ ΙΟΥΛ СЕΛΕΥΚΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ

Немезида, права, наляво. В д. ръка държи везни, а в л. аршин. Долу колело със спици.

АЕ, 25 мм

Елагабал и Юлия Меза

Л.:ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟΣ ΑΥΓ ΙΟΥΛΙΑ ΜΑΙΣΑ ΑΥΓ

Бюстове на Елагабал с лавров венец и на Юлия Меза един срещу друг.

С името на легата Julius Antonius Selevcus

46. О.:ΥΠ Ιούλ ΑΝΤ СЕΛΕΥΚΟς ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ

Асклепий, прав, наляво. С д. ръка се подпира на тояга, около която се увива змия, а с л. държи мантията си. Пред него Е.

АЕ, 26 мм /PICK, p. 260, No 859/

47. О.:ΥΠ ΙΟΥΛ ΑΝΤ СЕΛΕΥΚΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ

Деметра, права, наляво. В д. ръка държи два класа, а в л. факла. Зад нея Е.

АЕ, 25 мм

Александър Север /222-235/

В находката тези монети са представени с три монетни типа на лицевата страна.

I тип

Л.:ΑΥΤ Μ ΑΥΡ СΕΥΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

С името на легата Tib. Julius Festus

48. О.:ΥΠ ΤΙΒ ΙΟΥΛ ΦНСТΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ

Конкордия, права, наляво. В д. ръка държи патера, а в л. рога на изобилието.

АЕ, 24 мм /PICK, p. 286, No 1010/

49. Ο.:ΥΠ ΤΙΒ ΙΟΥΛ ΦΗCΤΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ
Фортуна, права, наляво. В д. ръка държи кормило, а в л. рога на изобилието.

ΑΕ, 24 мм

С името на легата Um. Treventinus

50. Ο.:ΗΓ σΜ ΤΕΡΕΒΕΝΤΙΝΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ

Конкордия, права, наляво. В д. ръка държи патера, а в л. рога на изобилието.

ΑΕ, 24 мм /PICK, p. 290, No 1033/

II тип

Λ.:ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ CΕΥ ΑΛΕΖΑΝΔΡΟC

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

С името на легата Um. Tereventinus

51. Ο.:ΗΓ σΜ ΤΕΡΕΒΕΝΤΙΝΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ

Хера, права, наляво. В д. ръка държи патера, а в л. жезъл.

ΑΕ, 25 мм

III тип

Λ.:ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ CΕΥΗΡΘC ΑΛΕΖΑΝΔΡΟC

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

С името на легата Tib. Julius Festus

52. Ο.:ΥΠ ΤΙΒ ΙΟΥΛ ΦΗCΤΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ

Конкордия, права, наляво. В д. ръка държи патера, а в л. рога на изобилието.

ΑΕ, 25 мм

Александър Север и Юлия Меза

Λ.:ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ CΕΥΗ ΑΛΕΖΑΝΔΡΟC ΚΑΙ ΙΟΥΛΙΑ ΜΑΙCΑ

Бюстове на Александър Север с лавров венец и на Юлия Меза един срещу друг.

С името на легата Fir. Filorappus

53. Ο.:ΥΠ ΦΙΡ ΦΙΛΟΠΑΠΠΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΠΟΛΙΤΩΝ

Змия, увита, с изправена глава.

ΑΕ, 25 мм /PICK, p. No 1067/

ΟΔΕCΟC

Септимий Север /193-211/

Λ.:ΑΥΚ Α CΕΠ CΕΥΗΡΟC Π

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

54. Ο.:ΟΔΕCCEΙΤΩΝ

Великата градска богиня, права, наляво. В д. ръка държи патера, а в л. рога на изобилието. До нея разпален жертвеник

ΑΕ, 26 мм /PICK, und REGLING, p. 560, No 2260/

Елагабал /218-222/

Λ.:ΑΥΤ Μ ΑΥΡ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

55. Ο.:ΟΔΕCCEΙΤΩΝ

Великата градска богиня, права, наляво. В д. ръка държи патера, а в л. рога на изобилието. До нея разпален жертвеник

АЕ, 26 мм /PICK und REGLING, p. 566, No 2291/

Гордиан и Транквилина

Л.:ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟΣ ΑΥΓ ΤΡΑΚΥΛΕΙΝΑ

Бюстове на Гордиан III с лавров венец и на Транквилина един срещу друг.

56. Ο.:ΟΔΕΣΣΕΙΤΩΝ

Хигия права, наляво, храни змия в патера. Зад нея Е.

АЕ, 25 мм /PICK und REGLING, p. 583, No 2389/ табл. III, 26

Гордиан и Серапис

Л.:ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟΣ ΑΥΓ

Бюстове на Гордиан III с лавров венец и на Серапис с калатос един срещу друг.

57. Ο.:ΟΔΕΣΣΕΙΤΩΝ

Серапис, прав, наляво. Д. ръка е вдигната високо, а в л. държи жезъл.

АЕ, 26 мм табл. III, 27

ДИОНИСОПОЛ

Александър Север /222-235/

Л.:ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ ΣΕΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

58. Ο.:ΔΙΟΝΙΣΟΠΟΣΛΕΙΤΩΝ

Конкордия, права, наляво. В д. ръка държи патера, а в л. рога на изобилието. Пред нея разпален жертвеник. Зад нея Δ.

АЕ, 25 мм

АНХИАЛО

Септимий Север /193-211/

Л.:ΑΥΚ Α ΣΕΠΤ ΣΕΥΗΡΟΣ

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

59. Ο.:ΟΥΛΠΙΑΝΟΝ ΑΓΧΙΑΕΩΝ

Орел, с разперени крила, с поглед наляво, държи венец в клюна си.

АЕ, 27 мм /STRACK, p. 237, No 479⁴

Гордиан III /238-244/

Л.:ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟΣ ΑΥΓ

Бюст на императора, надясно, с лъчиста корона.

60. Ο.:ΟΥΛΠΙΑΝΟΝ ΑΓΧΙΑΕΩΝ

Аполон, прав, гол, наляво. В д. ръка държи патера, а в л. клонка. Зад него Ε.

АЕ, 27 мм

Гордиан и Транквилина

Л.:ΑΥΤ Κ Μ ΑΝΤ ΓΟΡΔΙΑΝΟΣ ΑΥΓ ΚΑ ΤΡΑΚΥΛΑ

Бюстове на Гордиан III с лавров венец и на Транквилина един срещу друг.

61. Ο.:ΟΥΛΠΙΑΝΟΝ ΑΓΧΙΑΕΩΝ

Фортуна, права, наляво. В д. ръка държи кормило, а в л. рога на изобилието.

АЕ, 27 мм /STRAGS, р. 289, No 676/

МЕСЕМВРИЯ

Филип и Отацилия Севера

Л.:ΑΥΤ Μ ΙΟΥΛ ΦΙΛΙΠΠΟΣ Μ CEVHPA CEB

Бюстове на Филип баща с лавров венец и на Отацилия Севера един срещу друг.

62. Ο.:ΜΕCΑΜΒΡΙΑΝΩΝ

Немезида, права, наляво. В д. ръка държи аршин, а в л. прашка. Долу колело.

АЕ, 25 мм табл. III, 29

ПАУТАЛИЯ

Каракала /211-217/

Л.:ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC

Бюст на императора, наляво, с лавров венец.

63. Ο.:ΟΥΛΠΙΑC ΠΑΥΤΑΛΙΑC

Императорът, прав, надясно. В д. ръка държи копие. С л. крак е стъпил върху коленичил пленник.

АЕ, 27 мм

ФИЛИПОПОЛ

Каракала /211-217/

Л.:ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

64. Ο.:ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΕΙΤΩΝ

Императорът прав, наляво. В д. ръка държи кълбо, а в л. копие.

АЕ, 27 мм

ХАДРИАНОПОЛ

Юлия Домна /жена на Септимий Север/

Л.:ΙΟΥΛΙΑ ΔΟΜ.....

Бюст, надясно, с прическа.

С името на легата Sicinius Clarus

65. Ο.:ΗΓΕ CΙΚ ΚΛΑΡΟΥ ΑΔΡΙΑΝΟΠΟΛΕΙΤΩΝ

Фортуна, права, наляво. В д. ръка държи кормило, а в л. рога на изобилието.

АЕ, 26 мм

Каракала /211-217/

Л.:ΑΥΤ Κ Μ ΑΥΡ CΕΥ ΑΝΤΩΝΕΙΝΟC

Бюст на императора, надясно, с лавров венец.

66. O.:ADPANOΠOΛEITΩN

Императорът прав, наляво. В д. ръка държи кълбо, а в л. жезъл. До него коленичил пленник с вързани отзад ръце и фригийска шапка на главата.

AE, 27 мм /Юрукова, с. 178, No 365/⁵

Гордиан III /238-244/

Λ.:AYT K M ANT ΓOPΔIANOC AYΓ

Бюст на императора, надясно, с лавров венец

67. O.:ADPANOΠOΛEITΩN

Фортуна, права, наляво. В д. ръка държи кормило, а в л. рога на изобилието - 2 броя.

AE, 26 и 27 мм /Юрукова, с. 204, No 509/

68. O.:ADPANOΠOΛEITΩN

Артемидида, права, наляво. В д. ръка държи лък над елен с вдигната глава, а в л. ръка факла.

AE, 24 мм /Юрукова, с. 221, No 595/

69. O.:ADPANOΠOΛEITΩN

Градска порта, флангирана от 2 кули с конични покриви. Станата над портата завършва с 4 зъбера.

AE, 25 мм /Юрукова, с. 202-203, No 499/

70. O.:ADPANOΠOΛEITΩN

Лице на тетрастилен храм с триъгълен фронтон с акротерий, украсен в средата с щит. Между колоните, които са с жлеbove, статуя на Артемидида ловджийката в бърз ход надясно.

AE, 25 мм /Юрукова, с. 208, No 534/

71. O.:ADPANOΠOΛEITΩN

Атина, права, наляво. В д. ръка държи патера, а в л. обърнато с върха към земята копие. До нея вляво опрян на земята щит.

AE, 25 мм /Юрукова, с. 205, No 514/⁶

ВИЗАНТИОН

Юлия Мамел /майка на Александър Север/

Λ.:IOYΛIA MAMAIA AYΓ

Бюст надясно, с лавров венец.

72. O.:EM ΦPONTEMOC BYZANTIΩN

Делфин между две риби.

AE, 26 мм

Описанието дава сведения, че това е колективна находка от 73 броя провинциални бронзови римски монети от II и III в. Най-ранната монета в колективната находка е от Септимий Север /193-211/, а най-късната от Филип баща /244-249/ и жена му Отацилия Севера. Монетите от тази колективна находка са отсечени в монетарниците на градове от Долна Мизия - 4 на брой, и от Тракия - 6 на брой. Най-много в количествено отношение са монетите от Никополис ад Иструм и Марцианопол, които са повече от две трети

от броя на монетите. Те са градовете, които са най-близо до мястото на откриване на находката от с. Родина. По друг показател най-много са монетите от Елагабал /218-222/, Септимий Север /193-211/ и Гордиан III /238-244/. При някои от монетите има двоен образ на лицевата страна. Опаката страна е характерна с надписи на провинциалните градове и при повече от монетите е изписано името на легата. Срещат се различни изображения - Зевс, Конкордия, Аполон, Фортуна, Речен бог, Немезида, Серапис, Атина, Виктория, Артемида, Хигия, Асклепий и др. Заравянето на находката е станало в резултат на опасността от голямото нашествие на готите на Балканския полуостров в средата на III в.

Находки с подобно съдържание на монети са открити в с. Пчелище⁷, Камен⁸, Благоево⁹, Капиново¹⁰.

БЕЛЕЖКИ

1. Герасимов, Т. ИАИ, XXVI, 1963, с. 264
2. *Behrendt Pick*. Die antiken munzen von dacien und moesien, Berlin, 1898
3. *Behrendt Pick und Kurt Regling*, die antiken munzen von dacien und moesien, Werlin, 1910
4. *Max L. Strack*. Die antiken munzen von thrakien, Berlin, 1912
5. Юркова, Й. Монетосеченето на градовете в Долна Мизия II-III в. Хадрианоупол, С., 1987
6. В труда си Й. Юркова е отбелязала, че монетата произхожда от разкопки в с. Хотница, а тя е от колективната находка от с. Родина.
7. Илчева, В., М. Цочев. Колективна находка от бронзови римски монети от с. Пчелище. Археология, XXI, 1, 1979, с. 42-56
8. Цочев, М. Колективна находка от бронзови монети от с. Камен, Великотърновски окръг, ГМСБ, XIV, 1988, с. 87-113
9. Цочев, М. Колективна находка от бронзови монети от с. Благоево, Великотърновско, ИИМВТ, VI, 1991, с. 141-158
10. Цочев, М. Колективна находка от бронзови монети от с. Капиново, Великотърновско /под печат/

COLLECTIVE FIND OF BRONZE COINS FROM THE VILLAGE
OF RODINA, THE REGION OF V. TURNOVO

/summary/

Marko Tsochev

The collective find of bronze coins was found by a man in 1961 in the village of Rodina area, about 20 km south-east from Veliko Turnovo. A part of it- 73 pieces of coins -was given to the Historical Museum V. Turnovo and inventory registered in the Numismatics Department. It is reported in the Bulletin for collective finds of coins found on the territory of Bulgaria.

After carrying a scientific treatment, the collective find was dated back to II-IIIrd c. the earliest coin being from Septimius Severus /193-211/, and the latest - From Philip-Father /244-249/ and his wife Otacilia Severa. It comprises also coins from 10 country towns - 4 from the province Lower Mizia and 6 from the province Thrace. The collective find of bronze coins comes from an ancient settlement located in the region of the village of Rodina. Most probably the coins were hidden at danger during Goths invasions in the middle of the IIIrd c.

ГЕОГРАФСКА И ТИПОЛОГИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НА РАЗПРОСТРАНЕНИЕТО НА СРЕДНОВЕКОВНИЯ НАКИТ ПРОЧЕЛНИК

ИВАН БЪЧВАРОВ

В настоящото изследване е направен опит за систематизиране на известните до момента накити прочелници, открити на територията на нашата страна. На практика до момента са известни /публикувани/ елементи или цели прочелници от 4 археологически обекта:

средновековен некропол при с. Радювене, Врачанско¹;
средновековен некропол на нос Калиакра²;
средновековен некропол при с. Янтра, Горнооряховско³;
средновековен некропол при крепост Ряховец⁴.

Съществуват данни и за открити елементи или цели прочелници от района на градовете Пловдив, Габрово, но тяхната конструктивна характеристика е коренно различна от тази на прочелниците, които ще коментираме тук.⁵

Сумирайки предварителните данни относно разпространението на този накит, той се рамкира в границите на днешна Северна България, като некрополите при с. Радювене и нос Калиакра дават възможност да бъдат щрихираны най-източната и най-западната точка от границите, в които е бил известен и ползван този накит. Откриването на прочелници в некрополите на с. Янтра и крепостта Ряховец, намиращи се в непосредствена близост до престолния Търновград, свидетелства за това, че този накит се ползва масово на територията на царството.

Хронологически всички известни накити от този вид са датирани в рамките на XIV в., като по-широк диапазон съществува при некропола на нос Калиакра, датиран XIII-XIV в.⁶ Нещо повече, преобладаващата част от прочелниците, открити при селата Радювене и Янтра, са датирани с помощта на монети, сечени в годините на българския цар Иван Александър /1331-1371/.⁷

Най-ранното съобщение за открит прочелник у нас е от 1922 г., когато учениците от Радювенското училище разкопали под ръководството на учителя К. Иванов една съседна на селото могила. Сред инвентара, открит в гроб No 1, са записани и няколко сребърни пластинки, за които по-късно Кр. Миятев съобщава: "... По черепа току над челото се запазили няколко сребърни позлатени пластинки

/2/3,2 см/ от диадема. Пластинките са изпъкнали правоъгълници и са били в един ред, скачени помежду си с копринена нишка. За тази цел в четирите им ъгли са пробити малки дупчици. Орнаментирана е само външната страна по периферията рамка от изпъкнали точки. Подобен ред от точки ги разделя на две хоризонтални половини и служи за основа по на една трилиста палметка с дълги листа."⁸ За съжаление съобщението на Кр. Миятев не е придружено с графична реконструкция на елементите на радювенския прочелник, както не е уточнен и броят на елементите, от които е бил съставен той.

Второто най-голямо до момента местонамиране на прочелници е некрополът на нос Калиакра, където от този накит са намерени елементи в 14 погребения.⁹ Пластинките, съставлящи отделните прочелници в калиакренския некропол, се разпределят според тяхната геометрия на 4 групи. Според Л. Бобчева "едни са с полукрътгъла форма и стилизирана растителна украса, от която личат две волути. Други са правоъгълни, корубести, с различни размери и имат орнамент, наподобяващ палмета в двата края на пластинката, а в средата имат по три изпъкнали пояса. Трети са квадратни пластинки, орнаментирани със силно стилизирана осемлистна розета. Те се срещат често в съчетание с полусферичните пластинки без украса"¹⁰.

Украсата на споменатите 4 вида пластинки, открити на нос Калиакра, е релефна, като във вътрешното пространство са представени различни съчетания от геометрични фигури и растителни орнаменти. Различните видове пластини са изработени от мед, сребро или са вторично позлатени.

Прочелниците от с. Янтра са открити в 4 погребения, като общо са намерени 65 пластинки. Всички те имат правоъгълна форма, като дългата им страна варира в диапазона 19–23 мм, докато късата е с размери 11–12 мм. Металът, от който са изработени, е сребро, като при 3 от прочелниците върху пластините е нанесена вторична позлата.

Пластинките са били прикрепени към сърмена тъкан чрез апликиране. Пришиването е ставало с конци от растителен произход, които са захващали пробитите за целта отвори върху пластинките. При 3 от погребенията пластинките са с 6 отвора, разположени по един във всеки ъгъл на правоъгълника и още два отвора, намиращи се срещуположно в средата на дългата страна на триъгълника. Пластинките от четвъртото погребение са с 4 отвора, разположени симетрично в четирите ъгъла на правоъгълните пластинки.¹¹

Според релефната украса, представена върху четирите янтренски прочелника, те се обособяват в две основни групи. Първата от тях обхваща пластинките във вътрешното пространство, на които е представена група от 3 стилизирани конусовидни орнаamenta. Странично правоъгълникът е рамкиран с бордюро от релефни точки. При останалите пластинки вътрешната релефна

украса се състои от две полусфери, до които са разположени две групи от по три точки във формата на триъгълник. И при тези пластинки правоъгълникът странично е украсен с точков бордюр.¹²

Последният известен до момента археологически обект, от който произхожда пластина, ползвана като елемент за прочелник, е от крепостта Ряховец. Въпросната пластина е открита при разрушено погребение, датирано също в XIV в.¹³

Пластината е изработена от сребро и има трапецовидна форма с размери височина 2,1 мм и 1,9/1,2 мм на основите на трапеца. Вътрешното и пространство е гладко, като елементи на украса са

Таблица I

Некропол	гроб No	ф.пластини	бр.наличие	обеци	общо
Радювене	1	правоъг.	4?	3 бр.	4
Калиакра	4	правоъг.	8	-	8
	13	правоъг.	8	2 бр.	8
	36	квадратна	8	-	-
		полусфер.	13	-	21
	46	полукръгли	3	-	3
	51	полукръгли	1	2 бр.	1
	52	полукръгли	2	1 бр.	2
	58	полукръгли	1	1 бр.	1
	165	правоъг.	9?	1 бр.	9
	201	полукръгли	13	-	-
		кръгли	15	-	28
	219	правоъг.	7	-	7
	226	квадратни	3	2 бр.	-
		кръгли	5	-	8
Янтра	283	полукръгли	3	4 бр.	3
	305	правоъг.	7	-	7
	325	квадратни	2	-	2
Янтра	65	правоъг.	17	2 бр.	17
	69	правоъг.	17	2 бр.	17
	81	правоъг.	14	-	14
	103	правоъг.	17	2 бр.	17
Ряховец	28	трапецов.	1	-	1

Таблица I. Разпределение по местонамиране и форма на известните до момента прочелници, открити на територията на страната.

единствено точковидните орнаменти, нанесени по страните на трапеца. При откриването около пластината бяха омотани копринени нишки в четирите ъгъла на трапеца, с които тя е била пришита към тъканта, ползвана за основа. Копринените нишки бяха впъхнати в специално пробити за целта отвори на пластината.

Разгледаните дотук елементи от прочелници са били апликирани върху лентовидни парчета плат и зашивани един до друг или на определено разстояние. По този начин се е постигал определен визуален ефект, който освен чрез релефните изображения на пластините е бил подсилван при комбинирането на различни по форма пластинки. По този начин към различните прочелници са били апликирани различен брой пластинки. Най-малобройни те са при някои от прочелниците, открити на нос Калиакра и крепостта Ряховец, докато пластините на прочелниците, намерени край с. Янтра, са най-много в количествено отношение. Образувалите се при съединяването на отделните пластини метални ленти са достигали дължина, варираща между 17-21 см. По този начин апликираната част на прочелника е достигала областта на ушите. Оттам нататък остатъкът на лентата е имала по-различни функции, свързани със закрепването на друг женски накит за глава - обеците. В случаите, когато пластинките са само няколко на брой, най-вероятно месторазположението им е било прецизирано така, че да попаднат в централната част на лентата.

Някои от откритите до момента прочелници са били закопчавани в двата си края с помощта на малки сферични копчета, пришити в краищата на лентата, върху която са били апликирани пластинките. Други пък са били закрепвани с помощта на игла, която е захващала краищата на лентата към тила на жената.¹⁴

Всички известни до момента прочелници са били съставяни от "щамповани" пластини. Тяхното изработване е ставало чрез студено изчукване. Предназначеният и оразмерен лист метал е бил полаган върху дървена плоскост, след това върху него е поставян съответният калъп модел и с удар на чука върху него е била предавана съответната релефна форма, която е била гравирани в негатив върху модела. В момента на удара чрез калъпа са били пробивани и отворите за пришиване на пластините. След щамповането те са били вторично покривани с благороден метал. Най-накрая пластините са се отделяли /нарязвали/ от металния лист, като вече са били готови за апликиране.

Според формата и релефната украса пластините от прочелници, открити на територията на страната, се обособяват в няколко основни групи. При тяхното систематизиране се вижда, че някои от орнаментите характеризират отделен географски регион. Така например кръгли и полукръгли пластини са открити единствено в некропола на нос Калиакра. Оттам произхождат и единствено известните до момента пластини с квадратна форма. Правоъгълните пластини са характерни за някои прочелници от Радюване, Калиакра

и Янтра, докато пластина с трапецовидна форма е открита единствено в некропола на крепостта Ряховец.

Сходна географска унификация съществува и при представените изображения върху пластините. Орнаментът, представен върху прочелника от с. Радюване, е двойна трилистна палмета, рамкирана околовърст и разделена в средата с бордюр от точки.¹⁵ Коренно различна е украсата на калиакренските прочелници. Полукръглите пластини са със стилизирана растителна украса, правоъгълните са с палметна украса, докато квадратните са гравирани с осемлистна розета.¹⁶

Преобладаващо място при янтренските прочелници заемат геометричните фигури. При два от прочелниците във вътрешното пространство на правоъгълника е представена група от 3 стилизирани конусовидни орнамента, които странично са рамкирани с бордюр от релефни точки. Втората група обхваща прочелниците, пластинките на които са декорирани в средата с по две полусфери, странично оградени с релефни точки.¹⁷

Сравнявайки параметрите на апликациите от един и същ прочелник от разглежданите тук 3 некропола, се установява, че много често апликациите от един и същ гроб са със съществени различия не само в размерите на пластината, но и в начина на представяне на съответните орнаменти. Разлики се откриват и в броя на бордюрните точки, рамкиращи странично пластините.

Всичко това ни помага да предположим, че пластините от един и същи вид и с еднаква релефна украса не винаги са произвеждани с една и съща матрица. Този факт сам по себе си предполага серийност при производството на този накит през средновековието и масово използване на прочелника като елемент от облеклото на българката по това време.

Същевременно коментираните прочелници, намерени на територията на страната, се обособяват според своите параметрални и сюжетни данни в своеобразни регионални групи. Именно този факт ни кара да смятаме, че отделните групи прочелници са резултат от продукцията на местни регионални ювелирни ателиета, намиращи се извън столичния град.

Систематизирайки наличните до момента данни, се оказва, че изработването, типовото оформяне и разпространението на този вид женски накити е нямало строго географско измерение. Прочелникът е бил използван масово като накит в средновековна България, но формата и орнаменталните дадености на апликациите са били конкретизирани в отделните ювелирни ателиета. Именно в тях работещите майстори са разнообразили апликациите както по големина и форма, така и по изобразената релефна пластика. Това наше становище се подкрепя и от изобразените прочелници в църквата на гр. Костур и Земен, стенописите в които също са отнесени в периода XIII-XIV в.¹⁸

Освен датировката на споменатите стенописи важен фактор, определящ хронологически част от намерените прочелници от страната, е нумизматичният материал, открит в някои от погребенията на коментираните тук некрополи. Освен датирания накит от с. Радювене с монета на Иван Александър /1331-1371/ задоволителна датировка получават и някои от прочелниците, открити в калиакренския и янтренски некрополи. От с. Янтра при два от гробовете с разкрити в тях прочелници бяха намерени медни монети. В гроб 65 бе намерена медна монета на Андроник II Палеолог /1328-1342/, а в гроб 103 бе поставена колективна находка, съдържаща 4 монети, като най-късната между тях се отнася към монетосеченето на Иван Александър.¹⁹ Подобна датировка имат и гробовете от калиакренския некропол. По-голямата част от известните до момента средновековни монети, намерени на Калиакра, хронологически се отнасят в XIV в.²⁰

На базата на изложените дотук факти със сигурност може да се каже, че масовото навлизане на прочелника в модните тенденции на женския тоалет в средновековна България се отнася в годините на управлението на Иван Александър, когато фактически държавата ни достига своя апогей във всяко едно направление.

Относно въпроса дали разглежданите прочелници са съставен елемент от националното българско забраждане за глава сукай, или са самостоятелна форма на женския тоалет, ползван през този период по нашите земи, е трудно да бъде изказано категорично становище. Детайлно проучените материали от янтренските некрополи не предоставиха нужните данни за заключение в полза на тезата, че погребаните са носели на главите си сукай. По-скоро откритите материали от Янтра свидетелстват за ползването на апликирани прочелници. Подобно е състоянието на нещата и при другите два некропола от страната.²¹

Според коментираните дотук данни личи, че носенето на прочелници през средновековието е било една модна тенденция, която е предлагала голямо разнообразие при тяхната изработка. В това отношение важни данни предоставят откритите в някои от погребенията на некрополите при с. Янтра и крепостта Ряховец части от златотъкани препаски - прочелници, които са без апликации.²²

Търсейки функционалното предназначение на този вид накит през разглеждания период несъмнено трябва да го свържем с носените по това време масивни обеци наушници, които явно са се прикрепвали към тази препаска. Направената статистика установи, че освен при прочелника от с. Радювене обеци има открити при 7 от 14-те погребения с прочелник от нос Калиакра и при 3 от янтренските погребения. Нещо повече, в некропола при с. Янтра почти във всички погребения върху черепите, на които бяха открити следи от сърмена лента, се намираха и обеци.²³

От казаното дотук е възможно да предположим, че ползването на прочелници през XIV в. освен като украсителен елемент на женското облекло е имало и функционално предназначение, свързано с окачването и носенето на обеците на ушници. Явно модните тенденции още тогава са включвали универсалността на нещата, като са съчетавали естетичното с практичното.

БЕЛЕЖКИ

1. *Миятев, К.* Български могилни погребения от XIV в. при с. Радювене /Врачанско/, ИБАИ, т. VI, 1928/9, с. 341-342
2. *Бобчева, Л.* Некропол от XIII-XIV в. в Калиакра, ИНМВ, кн. XIV/XXIX/, 1978, с.152-180
3. *Бъчваров, Ив.* Янтренските некрополи /Два средновековни некропола от XIV в. при с. Янтра, Горнооряховско/, В. Търново, 1993, с. 14-19
4. Пластина от прочелник е заведена във фонд "Крепост Ряховец" под инв.Но 1555/1993 /непубликувани материали на автора/
5. Непубликувани данни, съобщени на конференцията в Ст. Загора "Средновековни български накити", проведена през 1993
6. *Бобчева, Л.* Некропол от XIII-XIV в.... с. 152-154
7. *Миятев, Кр.* Български могилни ... с. 342; *Ив. Бъчваров.* Янтренските некрополи ...с. 17
8. *Миятев, Кр.*, цит. съч., с. 342
9. *Бобчева, Л.*, цит. съч., с. 158
10. Пак там, с. 158
11. *Бъчваров, Ив.* Янтренските ... с.15-17
12. Пак там, с. 14-16
13. Непубликувани материали на автора
14. *Бъчваров, Ив.* Янтренските... с. 18-19
15. *Миятев, Кр.*,цит. съч., с. 342
16. *Бобчева, Л.*,цит. съч., с. 158
17. *Бъчваров,Ив.*, цит. съч., с.16
18. *Нешева, В.* Принос към проучването на облеклото през Втората българска държава. Археология, XVIII, 1976, 2, с. 32-34
19. *Бъчваров, Ив.*, цит. съч., с. 17-18
20. *Парушев, В.* Средновековни монети от Калиакра, ИНМВ, 26, 1990, с. 141-147. Независимо от оскъдната и недотам прецизна информация, предоставена от авторана тази статия, това съобщение остава за момента единственият източник за нумизматичния комплекс, открит на нос Калиакра.
21. Цитираните по-горе Миятев, Бобчева, Бъчваров
22. *Бъчваров, Ив.*,цит. съч., с. 13 и приложение към книгата, с. 147-159 /Ив. Чокоев/
23. Пак там, с. 147-159

GEOGRAPHIC AND TYPOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE MEDIEVAL ADORNMENT HEADRESSES SPREADING

/summary/

Ivan Buchvarov

With the present study an attempt has been made to systematize all, known to the moment, adornments headresses found on the territory of the country. Generalization has been made of all known to the moment headresses found in North Bulgaria: the cape of Kaliakra, the villages of Radewvene and Yantra and the fortress of Ryahovets. All of them have been dated back to the XIVth c. In parallel with the archaeological material an analogy has been made to the church mural paintings known from the same age.

ЕВРЕЙСКИЯТ НЕКРОПОЛ В СТОЛИЧНИЯ ТЪРНОВ

КОНСТАНТИН ТОТЕВ, ИВАН ЧОКОЕВ

В настоящата работа въз основа на критически анализ на някои исторически сведения и предания, археологически разкрития и материали се привеждат доказателства за по-точното локализиране на еврейския некропол в средновековната българска столица през втората половина на XIV в.

Първите сведения за разположението на еврейския квартал и некропол в Търново дава В. Стоянов-Берон през 1886 г. в книгата си "Археологически и исторически изследвания", които стават отправна точка в опитите на съвременните изследователи за тяхната локализация в градоустройствената схема на българската столица.¹ Обикаляйки за пръв път търновските старини през 1856 година, а после и след Освобождението, авторът привежда старателно подбрани данни и целенасочено обобщени изводи, направени на базата на местни предания и запазени останки, които осветляват различни паметници и периоди от историческото минало на града. Благодарение на тях днес научаваме, че "... на стръмното равнище откъм северозападната част на Трапезица са живели, както по предание се разказва и уверява, Евреи ...". По нататък Берон обяснява, че не се знае по какви причини и кога са били заселени там, колко време са живели и кога са се изселили.² От особена важност е уточнението, което прави: "Знаем само и видяхме останките от гробища на тая стръмна местност и се разказва по предание, че тук са били Еврейските гробища."³

Още по-убедителни са поясненията, които предлага К. Иречек в книгата си "Пътувания по България", където категорично посочва: "... под Трапезица се виждат някои от еврейските гробове"⁴. През 1910 г. К. Шкорпил съобщава за еврейска махала "... под северозападния склон на Трапезица, в местността Черничак, в последно време по съобщение на г-на Москова, намерени са тук и стари еврейски гробища"⁵. Всичко това, както и някои материали, открити в тази част от подножието на Трапезица, дават сериозни основания през 1956 г. на тогавашния музеен уредник Я. Николова в "Пътеводител на Търново" да подкрепи с новопостъпилите археологически находки първите сведения на В. Берон за местонахождението на еврейския квартал.⁶ За съжаление тези наблюдения и изводи не са намерили място и вярна интерпретация

в някои от ранните трудове на Д. Ангелов. В тях авторът, без да привежда каквато и да е аргументация, определя местонахождението на еврейската махала "под североизточния склон на Трапезица", т.е. в района на църквата "Св. Димитър Солунски"⁷.

Едно от най-ранните известия за статута на "другоезичници" и "друговерци" на територията на Византийската империя предлага отговорът на охридския архиепископ Димитър Хоматиян /1216-1230/ по повод на запитване дали е позволено на арменците да строят свободно църкви в християнските градове. В него категорично се казва, че: "... е позволено и възможно на евреи, арменци, ислиямити, агаряни и др. ... да живеят свободно в християнските градове, обаче не заедно с християните, а разделени от тях". За целта според същото сведение са били определяни специални места за техните махали, било вън от града, било вътре в него, където те могли да строят своите църкви и жилища, без да имат право да се заселват в определената за православните жители територия.⁸

Обстоен коментар, засягащ еврейската общност в столичния Търновград от средата на XIV в., предлага цариградският патриарх Калист в Пространното житие на Теодосий Търновски. Умело използвайки агиографския жанр, византийският духовен глава съобщава за масови антихристиянски прояви на евреите срещу търновските църкви и свещеници, както и за свикания по този повод през есента на 1359 г. в българската столица църковен събор, на който били осъдени и трима евреи.⁹ Важно място в българските писмени извори, свързани с еврейското присъствие в средновековна България, заемат съобщенията за произхода и личността на втората съпруга на цар Иван Александър. Например в Бориловия синодик за нея се казва следното: "На Теодора, благочестивата царица на великия цар Иван Александър, която бе от еврейски род, приела след това светото кръщение и запазила цяла благочестивата си вяра, основателка на много църкви, въздигнала различни манастири, майка на великия цар Иван Шишман, вечна памет."¹⁰ Същото в общи линии се отбелязва в послеслова на Лондонското евангелие от 1856 г., в една приписка на гръцки език от 1368 г. и в още няколко други ръкописа от това време.¹¹

Повече възможности за проследяване на ктиторската дейност на втората съпруга на българския цар предлагат останките от нейния образ върху стенописи от "Църквата" /60-те г. на XIV в./ и "Съборената църква" /края на XIV в./ при с. Иваново, Русенско.¹² При второто изображение единствено са запазени част от буквените означения на името на царицата Теодора II, майка на цар Иван Шишман.¹³ Някои историци и изкуствоведи идентифицират нейния образ въз основа на следните особености: ктиторката е представена с нимб, без корона, т.е. изтъкнат е царският произход, но в момента на дарението тя вече е била вдовица и не е заемала престола. Характеристиката на фигурата и светското облекло изключват възможността тук да се касае за първата замонашила се съпруга на

цар Иван Шишман.¹⁴ Моделът на църквата, която Теодора II поднася, в случая отговаря до голяма степен на плана на "Съборената църква". На ктиторската сцена от "Църквата" Иван Александър поднася модела на скалната църква "Св. Богородица". Отдясно на владетеля е запазена част от фигурата на неговата втора съпруга. По въпроса за цялостната идентификация на ктиторските образи единствено Н. Ангелов счита, че портретът принадлежи на цар Иван Асен II, т.е. връща датировката на стенописния ансамбъл с цял век.¹⁵

Провеждайки спасителните разкопки на северозапад от хълма Трапезица в местност, където според В. Берон са се намирали старите еврейски махала и гробище, Н. Ангелов през 1960 г. разкрива 15 гроба и въз основа на техния инвентар с учудваща категоричност заявява, че е открил "... некропола на столицата на Втората българска държава", като приема, че резултатите от неговите проучвания опровергават по безспорен начин че "... на това място са се намирали еврейският квартал и еврейските гробища".¹⁶ Малко по-късно той продължава своите изследвания, като предлага нова локализация на еврейския квартал в Търновград под южния склон на хълма Трапезица, но този път се основава на сведенията на В. Берон.¹⁷ Явно става въпрос за манипулативно ползване на фактологията от този основен източник, където изрично се казва, че еврейският квартал и гробища са се намирали на северозапад от хълма Трапезица.¹⁸ В резултат на всичко това Янка Николова в друг пътеводител за града безрезервно приема тези свидетелства¹⁹, а съвсем наскоро в "История на Велико Търново", погрешно цитирайки В. Берон, локализира еврейския квартал под южния склон на хълма Трапезица.²⁰ Единствено Т. Драганова явно затруднена от противоречивото използване на фактите, разграничава и посочва квартала и гробището на евреите и на двете места, уточнени от В. Берон и Н. Ангелов.²¹

Липсата на сигурна аргументация в приведените противоречиви твърдения и изводи на почти всички автори, засягащи въпроса в по-ново време, за локализацията на еврейската махала налага внимателното преразглеждане на материалите и наблюденията от спасителните разкопки, проведени от Н. Ангелов в северозападното подножие на крепостта Трапезица. Необходимо е на първо място да отбележим, че в този район доста преди разкопките са били засегнати и разрушени гробове с ценни находки. Например във фонда на Търновския музей се съхранява златна обета, която е регистрирана в инвентарна книга, че произхожда от гроб в еврейската махала при гара Трапезица от северозападната страна на хълма. Другата обета, немерена пак там, се пази в Археологическия музей в София. Според бившите собственици на производствените сгради, намиращи се в непосредствена близост до терена, проучен от Н. Ангелов, по време на строителството са били открити гробове с много украшения. През есента на 1959 г. непосредствено преди

археологическата намеса при нови строителни работи в този район са били разрушени над 20 гроба, в някои от които са забелязани остатъци от сърмен текстил²² /обр. 2а,б/.

На това място през февруари 1960 г. Н. Ангелов разкрива 11 гроба, а по-късно още 1 на около 30 м северозападно от първите. Същата година при изкопни работи в двора на тогавашния промкомбинат при прокопаване на път на около 100 м северозападно от проучвания терен са разкрити нови 3 гроба. Отдалечеността на последните 4 гроба, вкопани на малка дълбочина /0,40 м/, липсата на всякакъв инвентар и най-вече положението на ръцете - кръстосани на гърдите - ни карат да ги отделим от първите 11 погребения, ситуйрани на компактно пространство /70 кв. м/ в малкия вътрешен двор на фабриката.

Гробовете са били вкопани на сравнително еднаква дълбочина /1,50-1,70 м/ от нивото на съвременния терен. Погребаните в тях 8 възрастни индивида и 3 деца са били ориентирани запад-изток. При 6 от тях са открити остатъци от златотъкани текстилни ленти, украсявали някога скъпите дрехи на погребаните. Сърмените останки са се намирали върху и около главата, раменете, лактите и кръста. Украсата върху някои от тях е орнаментирана с Х-образни знаци, отколкото с кръстни, както твърди Н. Ангелов²³ /обр. 2а/. Прегледът на текстилните останки налага от само себе си извода за твърде високия процент на погребаните със сърмена украса на облеклото - 55% от всички или 62% от възрастните индивиди. В един гроб са намерени чифт златни обеци с бисери, а в други три, сребърни и позлатени бронзови копчета. Разглеждайки остатъците от сърмена украса върху черепа на скелет No 1, Ангелов се опитва да докаже, че се касае за останки от сокай, използвайки за сравнителен материал етнографски извори и дори търси паралели в стенописите на църквата в с. Хотница от XIX в.²⁴ Публикуваната снимка на сърмената украса и разположението и върху черепа ни подсказват, че в случая по-скоро става въпрос за шапка, а не за някакъв ранен прототип на сокайно забраждане /обр. 2в/.

Установеният от нас висок процент на гробовете с останки от скъпи дрехи и изобилието на сърмата в тях, говорят не само за много доброто финансово състояние на тази група погребани, но явно и за определени традиции в тяхното облекло и погребален обичай.

Разглеждайки описанието на гробовете трябва да отбележим, че при оформянето на 4 от тях /36%/ са използвани камъни, и то едри.²⁵ В гроб No 10 скелетът е ограден с изправени, плочести камъни, а в гроб No 2 на 0,25 м над краката е открит голям, грубо оформен квадър от пясъчник. От дясната страна и успоредно на скелета в гроб No 5 също е лежал голям продълговат камък. Най-интересна в това отношение е намерената плоча в гроб No 11, чиито размери са били 1,80/0,50/0,12 м. Тя е била полуповдигната от южната страна и при разкриването на погребението Ангелов установява следи от ограбване.²⁶

Повече възможности за идентифициране верската принадлежност на погребаните от разглеждания некропол предлага ориентацията на ръцете. Само за два гроба Ангелов не представя данни за такава, тъй като гроб No 1 от гърдите надолу е разрушен, а детският скелет в гроб No 7 е силно изтлял. В 4 от останалите 9 гроба /44%/ ръцете са спуснати покрай тялото. При 2 от погребенията /22%/ дясната ръка е разположена до тялото, а лявата е на гърдите или върху коремната област. Освен това в гроб No 11 ръцете са поставени на корема, събрани в китките, което най-вероятно е резултат от пристягане при обвиването в погребалния саван.

Високият процент на полагане на горните крайници покрай тялото не дава основание да се предполага за християнски погребален обред. Ето защо при отбелязаните процентни съотношения не може да се твърди за влияние на други религии върху християнския обред, а по-скоро обратното - православният обред прониква в друг погребален обичай, ако въобще е допустимо. Диспозицията на ръцете в случая свидетелства, че се касае за погребения, при които мъртвецът се обвива и пристяга в саван, което е обичайно за юдейската обредна практика.

Изложените по-горе съображения по отношение резултатите и наблюденията на Н. Ангелов в публикувания от него некропол позволяват не само да се усъмним в категорично изразеното становище, че тук се е намирал средновековният некропол на столицата, но и да обърнем отново поглед към отхвърлените с лека ръка исторически сведения и съвместно събрани материали, осветляващи живота в северозападното подножие на Трапезица или в т.нар. еврейски квартал /обр. 1/. За това негово разположение в плановата схема на Търновград подсказва най-вече характерът на ситуирания некропол, границите на който могат да се търсят само ако се имат предвид разрушените още преди редовните археологически проучвания гробове с ценен погребален инвентар.

БЕЛЕЖКИ

1. *Стоянов-Берон, В.* Археологически и исторически изследвания. Търново, 1886, с. 19

2. Пак там

3. Пак там

4. *Иречек, К.* Пътувания по България. С., 1974, с. 301. За съжаление авторът не посочва къде точно под Трапезица е видял останките от еврейското гробище. За своите наблюдения и изводи същият се е базирал, от една страна, на местните предания - най-вероятно тези, които е ползвал и Берон, и от друга, на собствения си изследователски метод.

5. *Шкорпил, К.* План на старата българска столица Велико Търново. ИБАД, т. I, 1910, с. 146

6. *Николова, Я., Тр. Тунев. Пътеводител на Търново, С., 1956, с. 32*
7. *Ангелов, Д. История на България, т. I, С., 1954, с. 195; Към въпроса за средновековния български град, Археология, 1960, 3, с. 12, 13; Н. Ангелов твърде аргументирано оборва мнението на Д. Ангелов в статията си Средновековен некропол в Търново, ИОМВТ, т. 1, 1962, с. 31*
8. *Pitra, J. Analecta sacra et classica specilegio solesmensi parata, t. VI. Juris ecclesiastici graecorum selecta paralipomena. Parissis et Romae 1891, coll. 661-664; Д. Ангелов. Принос към наросностните и поземлени отношения в Македония. /Епирски деспотат/ през първата четвърт на XIII в., ИКНК, т. IV, сер. 3, 1947, с. 6 сл.; Към въпроса за средновековния ... с. 13*
9. *Стара българска литература. т. 4, С., 1986, с. 443-468*
10. *Дуйчев, Ив. Старата българска книжнина, кн. 2, С., 1944, с. 163*
11. *Божилков, И. Фамилията на Асеновци, С., 1985, с. 168*
12. *Василиев, А. Ивановските стенописи, С., 1953, с. 22-26, обр. 15, 18; Велда Марди-Бабикова. Иваново - уникален комплекс на стенописите от Търновската живописна школа. Векове, 1980, 5, с. 5-16*
13. *Марди-Бабикова, В., цит. съч., с. 15*
14. *Пак там*
15. *Ангелов, Д. Към историята на скалния манастир при с. Иваново. Археология, 1962, 3, с. 18; В. Марди-Бабикова, цит. съч., с. 10*
16. *Ангелов, Д., цит. съч., с. 30*
17. *Ангелов, Д. Средновековният град Търново според изворите от XII-XIV в. и досегашните археологически разкопки. ИОМВТ, 2, 1964, с. 13, 14; Същият автор в статията за средновековния некропол, без да ползва конкретното описание за разположението на еврейския квартал от В. Берон, но цитирайки същата с. 19 приписва нова локализация на квартала в местността Чифутлука. Същото месторазположение Ангелов приема и разработва, ползвайки по същия начин В. Берон и К. Иречек в цитираната в тази бележка статия.*
18. *Берон, В., цит. съч., с. 19*
19. *Николова, Я., Т. Драганова, Хр. Нурков. В. Търново - пътеводител, С., 1968, с. 82*
20. *История на Велико Търново, С., 1986, с. 276-277*
21. *Драганова, Т. Търново през XIX в. /Градоустройствен облик по документи, пътеписи, спомени на съвременници и снимки/ ИОМВТ, 5, 1972, с. 170 и бел. 43. За по-конкретното локализиране на местността Черничака благодарим на ст. н. с. К. Панайотова от ИМ - В. Търново.*
22. *Ангелов, Н. Средновековен некропол ... с. 24. Тези гробове са включени от Я. Николова в История на В. Търново, с. 278, като свързани с живота на средновековен квартал по северозападния склон на хълма Трапезица.*

23. Ангелов, Н. Средновековен некропол ...с. 26, обр. 8

24. Пак там, обр. 6, с. 31-33, обр. 14

25. Последните наблюдения насочват отново вниманието към съобщението, което предлага В. Берон за останките от стари гробища, без да посочи какяво точно е видял. Според нас най-вероятно това са били следите от каменни надгробни паметници, които са забелязани и от К. Иречек по повърхността на ската.

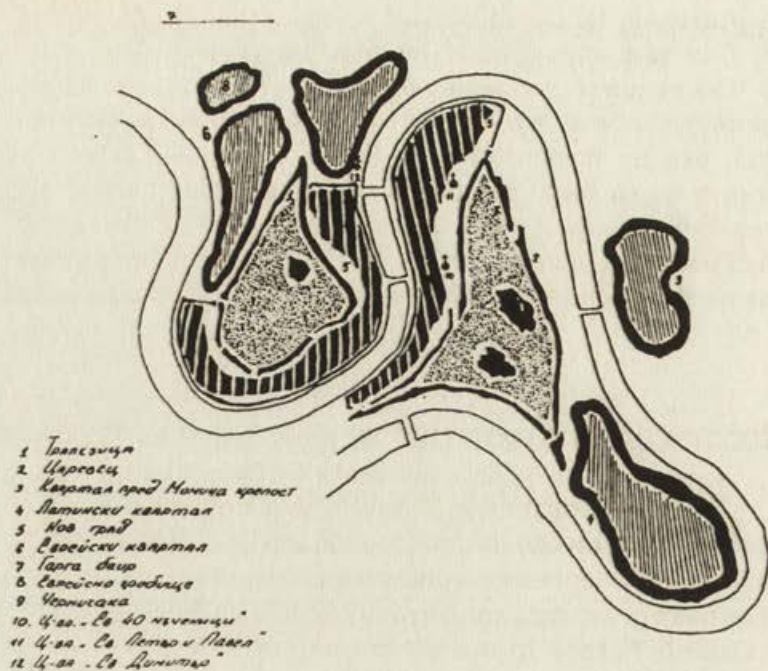
26. Трябва да поясним също, че при оформянето на еврейските гробове по традиция са били използвани много и различни камъни.

THE JEWISH NECROPOLIS IN THE CAPITAL TURNOVO

/summary/

Konstantin Totev, Ivan Chokoev

In the article, on the basis of critical analysis of the some historical information and legends, archaeological disclosures and materials, there has been given data concerning the Jewish Necropolis lokalization in the Capital Turnov in the second half of XIVth c.

Обр. 1. План-схема на столичния Търновград през XIV в.

Обр. 2 а,б,в. Остатъци от сърмена украса върху черепа от гроб No 1. Опит за графична реконструкция

ДОМАШНИТЕ И ДИВИ ЖИВОТНИ ОТ ПРАИСТОРИЧЕСКОТО СЕЛИЩЕ ХОТНИЦА-ВОДОПАДА

ЛАЗАР НИНОВ, ВЪЛКА ИЛЧЕВА

Праисторическото селище Хотница-Водопада е един от малкото проучени археологически обекти в България, които се датират от преходния период от енеолита към бронзовата епоха. Това е първият и единствен засега наш обект от това време, който е с изследван костен материал. Оттам произтича научната стойност на проучването. То попълва редица празноти за фауната и икономическата дейност на населението през този период и служи като база за сравнение с предходните и следващите епохи. Така се запълват някои бели петна в исторически и еволюционен план, касаещи доста голям отрязък от време. Това е периодът, който настъпва в края на V хил. пр. н.е. след залежа на блестящите енеолитни комплекси Криводол-Салкуца-Бубани, Коджадермен-Гумелница-Караново VI и Варна и продължава до началото на раннобронзовите култури Езеро А, Чернавода III, Орля Садовец, Магура-Коцофени.

Обектите от преходния период извън страната са с непроучен или частично проучен костен материал. Това силно стеснява възможностите за синхронни паралели и в същото време откроява значението на настоящото изследване. Серията от C₁₄ дати от последните опожарени жилищни хоризонти на късния енеолит и най-ранните нива на ранната бронзова епоха показваха, че това е период, продължил почти едно хилядолетие /от 600 до 900 г./¹. По това време се извършват дълбоки промени в обществено-икономическата и етнокултурна структура на Балканите. Развиват се процеси на етнокултурно преоформяне, довели до формиране на раннобронзовите култури, коренно различни от енеолитните. Същността на преходния период се изразява в разпадане на енеолитната културна система и формирането на бъдещите културно-исторически общности, в които вътрешното етно-културно деление е по-окупнено.² Това би трябвало да даде отражение върху икономиката, важна част от която е животновъдството.

Някои наши автори свързаха края на енеолитните култури и настъпването на преходния период с природни и обществени фактори. Това е от изключително значение за животновъдната дейност. Много добре изразена е връзката между климатичните

промени и фауната.³ В края на V хил. пр. Хр. цялата ойкумена, в това число и Балканите преживяват екологическа катастрофа. Тя е предизвикана от отшумяването на климатичния максимум, настъпил в края на последния ледников период, около 13000 г. пр. н. е.⁴ Тогава започва постепенно покачване на средногодишните температури на планетата, което продължава през цялото VII и VI хил. пр. н. е. и създава изключително благоприятни условия за развитието на земеделско-скотовъдните племена през неолита и енеолита. Към края на V хил. пр. н. е. температурите продължават да се покачват и са с 2,5-3 градуса по-високи от днешните. Топенето на ледниците достига своя максимум. Нивото на световния океан се повдига в резултат на освободената вода. Това предизвиква както колосални наводнения, така и покачването на общото ниво на подпочвените води, което води до заблатяване на заливните низини. По този начин енеолитният човек в известен смисъл преживява сътресения в икономическата си база. Към тези катастрофални явления се добавят и горските пожари и обезлесяването, причинено от самия човек. След своята трета фаза културният комплекс Коджадермен-Гумелница-Караново VI прекратява своето съществуване. Изчезва гъстата поселищна система в североизточната част на Балканския полуостров, наброяваща над 600 регионални селищни могили. По-голяма част от селищата загиват от пожари. На Балканския полуостров от южните степи нахлува номадско население с примитивна култура. Постенеолитното население е твърде малобройно.

Неблагоприятните климатични условия през IV хил. пр. н. е., настъпили в резултат на установилия се климатичен минимум, принудили праисторическия човек да потърси по-благоприятни места за заселване. Предпочитани са хълмисти, по-високи терени, в съседство с водоизточници и горски площи. По мнението на някои автори неблагоприятните за земеделие климатични условия извеждат на преден план животновъдството. Затова според тях спомагат и традициите на придошлите номади. Те се смесват с останалата част от местното енеолитно население и налагат своята по-примитивна култура.

При така очертаната природогеографска картина районът на Хотница се оказва твърде благоприятен за заселване на праисто-рическият човек и неговата стопанска дейност. При ниската демографска гъстота на населението по това време в землището са локализирани 3 селища от преходния период. Примитивното животновъдство, както и цялото стопанство по време на прехода от енеолита към бронзовата епоха е било силно зависимо от ландшафта, климата и другите природни дадености в района. Хотница е разположена в северните подножия на Търновските височини, там където завършва Беяковското плато и склоновете му се спускат на север към равнината. Районът е хълмист и съществуват добри условия за живот на разнообразен дивеч.

Остеологичните проучвания са направени върху материали от най-голямото от селищата - Хотница-Водопада, обитавано в преходния период от енеолита към бронзовата епоха. В него са открити 6963 животински останки. От тях 6940 принадлежат на домашни и диви бозайници. Не всички от тези скелетни остатъци е възможно да бъдат прецизно видово определени. В статистическите анализи са включени само тези фрагменти, които са точно идентифицирани, а те са 5759. Останалите 1181 кости са дребни фрагментчета, по които липсват видово характерни белези. Много от тях са части от диафизи.

Фауната, открита на територията на селището, включва следните видове: говедо, свиня, овца, коза, кон, куче, тур, елен, сърна, заек, бобър, глиган, вълк, лисица, язовец, лалугер, речна мида, градински охлюв и два неустановени вида птици. Черупките от речна мида *Unio crassus* L. са 13 и произхождат като минимум от 8 екземпляра. Те са събирани в близките реки, но очевидно не са били популярни като храна на населението. Речните миди са били широко

Таблица 1

Фауната от праисторическото селище Хотница-Водопада - преходен период от енеолита към бронзовата епоха

Биологически видове	Кости		Индивиди	
	в брой	в %	в брой	в %
Говедо	2991	51,94	79	28,01
Свиня	1087	18,87	79	28,01
Овца и коза	1022	17,75	54	19,15
Куче	90	1,56	19	6,74
Кон	20	0,35	5	1,77
Тур	23	0,40	3	1,06
Елен	274	4,76	14	4,96
Сърна	19	0,33	5	1,77
Глиган	207	3,60	13	4,61
Вълк	3	0,05	1	0,36
Лисица	2	0,03	2	0,71
Язовец	1	0,02	1	0,36
Заек	8	0,14	4	1,42
Бобър	2	0,03	2	0,71
Лалугер	10	0,17	1	0,36
Бозайници	5759	99,60	282	94,00
Птици	2	0,04	2	0,67
Мекотели	21	0,36	16	5,33
а/ миди	13		8	
б/ охлюви	8		8	
Фауната общо	5782		300	

разпространени както в миналото, така и сега. Охлювите, чието количество е 8, принадлежат към един вид - градински охлюв /*Helix pomatia*/. Тяхното количество е незначително и не може да се твърди, че са имали дял в прехраната на жителите. Охлювите и мидите са намерени в различни части на селището. Птичите кости са само 2. Определението на тяхната видова принадлежност е трудно, защото са части от диафизи. Между животинските останки открихме 6 фрагмента от човешки кости. Те са изключително от черепи - теменни и челни кости.

Праисторическото селище Хотница-Водопада има два хоризонта с множество ями.⁵ В първия хоризонт костите и индивидите, от които произхождат те, са по-малко отколкото във втория хоризонт. Съществени морфометрични различия в характеристиките на костите от двата хоризонта не се констатираат. Поради това направените измервания на остеологичния материал обединихме в общи групи за отделните видове животни. Всички измервания са в милиметри. Те са направени по методиката на А. фон ден Дриш.⁶

Говеда /Bos taurus L./

Най-многочислени са костите от говеда - 2991. Има фрагменти от всички части на скелета.

Procc. cornuales. Броят на роговите израстъци от говеда е 18.

Дължина по голямата извивка	-	280	-	-
Дължина по малката извивка	-	200	-	-
Обхват на основата	145	165	195	245
Голям диам. на основата	48	52	66	86
Малък диам. на основата	43	49	55	62

Cranium. Най-многочислени са останките от черепи. Това се дължи не само на факта, че черепните кости са по-тънки и трошливи от тръбестите, но и на това, че са били разсичани. Отделните горни и долни зъби са включени съответно към фрагментите от черепа и долната челюст. Единствената добре запазена горночелюстна половина има дължина на предкътниците 53 мм, дължина на моларите - 83 мм, дължина на кътниците и предкътниците 135 мм, дължина на M^3 28 мм, ширина на M^3 20 мм.

Madibula. Долните челюсти са силно фрагментирани.

Дълж. от Gonion caudale до задния ръб на алвеолата на M_3		118
Вис.от Gonion ventrale до най-вис.точка на Processus condyloideus		170
Ср.вис.от Gonion ventrale до най-дълб.точка на Incisura mandibulae		154
Орална вис. на долночелюстния клон Gonion ventrale Coronion		217
Височина на челюста зад M_3		73
Дължина/ширина на M_3		39/18
Дължина/ширина на M_3		33/13,5; 35/15;
	38/14; 39/14; 39/16; 39/17,5; 40/16; 42/16; 42/17	
Дължина P_2-M_3	-	145
Дължина M_1-M_3	-	93
Дължина P_2-P_4	56	53
Дължина/ширина M_3	-	37/16

Прешлените са 14,01% от всички говежди кости. Отделите на гръбначния стълб са неравномерно представени. Преобладават гръдните и поясните прешлени. Липсват следи от надлъжно разсичане.

Atlas. Първите шийни прешлени са едва 2,86% от прешленните фрагменти. Годен за измерване е само един атлас.

Най-голяма ширина на краниалната ставна повърхност	108
Най-голяма ширина на каудалната ставна повърхност	108
Най-голяма ширина на крилата	139
Най-голяма дълж. от краниалната до каудалната ставна повърхност	84

Axis. Фрагментите от втори шийни прешлени са 4,06% от всички говежди прешлени.

Най-голяма ширина на краниалната ставна повърхност	94	103	105
--	----	-----	-----

Scapula. При разфасовката едни от най-често срещаните разрези са били в областта на шийката.

1. Най-малка дълж. на шийката	55	55	54	57	-	61
2. Най-голяма дълж. на ст. край	67	68	-	68	75	77
3. Дълж. на став. повърхност	58	59	60	59	63	64
4. Шир. на став. повърхност	49	48	51	52	54	56
1.68 - 60 - 66						
2.88 - 82 81 -						
3.68 69 63 68 -						
4.58 61 55 60 -						

Humerus. Най-често разрезите са минавали в областта на диафизата. Най-добре са запазени дисталните части на костите.

1. Най-м. шир. на диафиз.	31	-	-	-	-	-
2. Най-г. дистална шир.	75	-	96	98	98	99
3. Най-г. шир. на ст. валяк	63	77	85	82	87	88
1.- - - - -						
2.102 104 104 107						
3.82 92 91 -						

Radius. Както се вижда от таблица 1 лъчевите кости, лопатките и раменните кости са представени с приблизително еднакъв брой фрагменти. Разсичането на лъчевите кости е ставало най-често в областта на диафазите - близо до проксималните или дисталните епифизи.

1. Най-г. проксим. шир.	80	84	86	88							
2. Шир. на проксим. ставна повърхност	71	78	78	-							
3. Най-г. дистална шир.	-	-	-	-							
1.88 89 92 96 97 104	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.79 80 83 86 87 95	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.- - - - -	-	82	82	85	86	89	90	90	95		

Ulna. Лакътните кости са 2-3 пъти по-малко от лъчевите. Направени са следните измервания.

1. Дължина на лакътния израстък	-	-
2. Кранио-каудален диаметър през прос. anconaeus	66	64

3. Най-м. кранио-каудален диаметър на лакътния израстък	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4. Най-г. ширина през proc. coronarii								43	46	
1.-	-	-	-	-	-	-	-	105	-	-
2.-	-	-	-	-	-	-	-	70	72	76
3.-	-	-	-	-	-	67	67	61	64	-
4.46	46	44	48	48	49	49	-	-	56	50
1.-	-	-	-	120						
2.-	72	-	76	83						
3.-	-	-	60	67						
4.51	51	52	-	-						

Metacarpus. Предните подкитки са силно фрагментирани. Най-често това е ставало в областта на диафазите. В едни случаи счупванията са по-близо до проксималния край, а в други - до дисталния. Цели кости липсват.

1. Най-голяма проксимална ширина	60	61	63	-	-					
2. Най-малка ширина на диафазата	-	32	32	-	32					
3. Най-голяма дистална ширина	-	-	-	58	62					
1.-	-	65	66	67	67	68	70	70	70	-
2.38	38	-	37	38	-	37	-	36	39	39
3.69	70	-	-	-	-	-	-	-	-	70
1.-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.-	-	-	-	-	-	-	-	41	42	-
3.70	70	70	71	71	72	73	73	71	73	73
1.-	-	-	-	72						
2.-	-	-	-	44						
3.75	76	77	-							

Pelvis. Тазовите кости са фрагментирани на много места. Най-често са насичани крилата. В повечето случаи е било избягвано разсичането през ацетабулума.

Дълж. на ацетабулума	65	69	74	74	75	75	78
----------------------	----	----	----	----	----	----	----

Femur. Бедрените кости са едни от най-силно фрагментирани. Това е напълно обяснимо. В областта на бедрото има много мускулатура, а самата бедрена кост е с голямо съдържание на костен мозък, който е разположен в костномозъчния канал. Стремежът и усилията да бъде изваден той не подлежи на съмнение. По тези причини годни за измерване цели парчета от бедрените кости се намират рядко.

1. Диамет. на главата	39	40	43	45	48	48	49	49	50	52	53	53	54	54	55	56
2. Най-голяма дистална ширина					100		112		113		114					

Tibia. От подбедрените кости по-добре запазени са дисталните участъци. Подобно на бедрените кости подбедрените са силно фрагментирани. В двата случая причините са едни и същи. Подходящи за измерване проксимални участъци от големите пищяли няма. Между многото причини за това е късното вкостяване на проксималната епифиза.

1. Най-малка шир. на диафизата	-	36	-	-	-	-	-	-	-
2. Най-голяма дистална шир.	56	56	63	63	64				
1.-	-	45	-	-	-	-	-	-	-
2.66	66	68	69	71	71	71	71	72	72
1.-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.72	75	75							

Patella. Колянните капачета са 6, но годни за измерване са 3.

1. Най-голяма дължина	63	68	70						
2. Най-голяма ширина	44	-	58						

Os centrotarsale

Най-голяма шир. 55 60 60 61 61 61 62 62 63 63 63 63 63 63 63 63 63 65 66 67

Calcaneus

1. Най-голяма дълж.	134	135	142	150	156	156			
2. Най-голяма шир.	46	46	-	51	52	46			
1.	160								
2.	47								

Talus. Скочните кости са 48, т.е. с 9 по-малко от петните. Поради своята компактност и форма тези кости най-често се запазват цели. Както се вижда от таблицата, тяхното количество е значително по-малко отколкото на дългите тръбести кости.

1. Най-г. латерална дълж.	65	69	-	70	71	71	71		
2. Най-г. медиална дълж.	60	63	64	66	65	66	-		
3. Най-г. дистална шир.	40	44	46	40	46	50	42		
1. 72 - 74	74	73	75	75	75	75	75		
2. 66 66 - -	67	68	70	72	70	69	71	67	69
3. 46 46 - -	44	48	50	47	45	-	49	46,5	46

1. 75 76 76 76 76 76 76 78 78 78 80 80									
2. 68 69 69 69 69 70 72 70 70 72 72 72									
3. 48 48 47 48 52 50 49 47 47 51 44 49									

Metatarsus. От задните подкитки има също една цяла кост. Всички останали са фрагментирани. Количеството на фрагментите от метатарзалните кости е малко по-голямо отколкото от метакарпалните.

1. Най-голяма дълж.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2. Най-г. проксим. шир.	46	49	50	51	51	52	52		
3. Най-г. шир. на диаф.	27	30	32	29	32	34	-		
4. Най-г. дистална шир.	58	58	60	62	64	65	66		
1.-	-	-	-	-	-	-	-	-	247
2.52	53	54	55	55	56	57	57	58	67
3.-	-	-	-	-	-	33	32	33	-
4.66	66	68	72	-	-	-	-	-	73

Единствената запазена цяла метатарзална кост принадлежи на кастриран индивид. С помощта на индексите, предложени от Цалкин и Матолши, изчислихме височината при холката на животното. Тя е 135 см. С тази си височина волът от Хотница-

Водопада се изравнява по височина до най-едрите говеда от неолитния обект Самоводене, разположен в същия регион.⁷ Констатират се близки данни по морфологични параметри при много от костите на скелета. По права линия разстоянието между Хотница и Самоводене е около 5 км. Природните дадености в района на двете селища са близки. С тях обаче могат да се обяснят само част от остеоморфологичните и метричните сходства в двата обекта. Налице е също устойчива приемственост в развъдните традиции.

Домашна свиня /*Sus scrofa dom. L.*/

Домашната свиня е на второ място по броя на костите между домашните бозайници. По броя на индивидите тя си разделя първото място с говедото. Преобладаваща част от останките принадлежат на млади и израснали свине. Възрастните животни са съвсем малко и вероятно са използвани най-вече за разплод.

Granium. Големи фрагменти от черепи на домашни свине няма. Главата е разсичана, за да се извади мозъкът. Наличието на цели тилни полета показва, че черепите не са разполовявани през средата

Дължина на кътниците	60,5	-	-	79
Дължина на М ³	26	31	33	38
Ширина на М ³	17,5	18	20	23

Mandibula. В повечето случаи челюстите са били разсичани.

1. Дължина P ₂ -M ₃	-	-	-	-	-
2. Дължина P ₂ -P ₄	-	-	-	-	-
3. Дължина M ₁ -M ₃	-	-	61	63	-
4. Дължина на M ₃	26	26	27	28	28
5. Ширина на M ₃	14	15	15	16	16
6. Височ. на челюстта зад M ₃	-	-	-	-	-
7. Височ. на челюстта пред M ₃	-	-	39	-	-
8. Височ. на челюстта пред P ₂	35	-	45	-	-
1.101	-	-	-	-	-
2.36	-	-	-	-	-
3.64	64	-	-	-	67
4.29	30	28	29	29	30
5.15	15	15	14	15	15
6.-	-	-	-	-	-
7.-	-	-	-	-	40
8.-	-	-	-	-	-
1.-	-	-	-	-	-
2.-	-	-	-	-	-
3.-	-	-	-	66	65
4.31	32	32	32	32	33
5.16	17	16	16	16	16,5
6.-	-	-	-	-	-
7.-	-	-	-	-	-
8.-	-	41	-	-	46

Atlas. Първите шийни прешлени са частично фрагментирани. На по-добре запазените от тях направихме следните измервания:

1. Най-голяма ширина на крилата	-	-
2. Най-голяма ширина на краниалната ставна повърхност	49	50
3. Най-голяма ширина на каудалната ставна повърхност	-	-
4. Най-голяма дължина	-	-
5. Най-голяма дълж. от краниалната до каудалната ст. повърх.	-	-
6. Височина	48	43
1.- - - - -	82	
2.52 54 55 56 - 57 - 59	58	
3.- - 47 - - 52 - -	52	
4.- - - - -	45	
5.- - - - 39 - 39	43	
6.- - 43 - 43 51 47 51	50	

Axis. Измерени са два втори шийни прешлена от домашни свине.

Най-голяма ширина на краниалната ставна повърхност	46	48
--	----	----

Scapula. Разсичането на лопатките никога не е ставало в областта на ставните повърхности.

1. Най-малка дължина на шийката	20	21	21	22	23
2. Най-голяма дължина на ст. край	31	32	32	32	-
3. Дължина на ставната повърхност	25	25	26	27	-
4. Ширина на ставната повърхност	21	21	23	20	-
1. 24 23 23 23					
2. 35 37 - 39					
3. 28 30 33 32					
4. 26 24 - 25					

Humerus. Измерени са 16 раменни кости. Между тях има цели. Най-често се срещат фрагменти от областта на диафазата и дисталния край.

1. Най-голяма дължина	150	151	-	-	-
2. Най-голяма дължина от главата	134	136	-	-	-
3. Най-голяма проксимална ширина	40	41	-	-	-
4. Най-малка ширина на диафазата	15	15	14,5	14	-
5. Най-голяма дистална ширина	30	30	36	37	37
6. Най-голяма ширина на ставния валяк	28	27	27	27	29
1.- - - - -	-	-	-	-	-
2.- - - - -	-	-	-	-	-
3.- - - - -	-	-	-	-	-
4.15 14 16 17 16 16	-	16	19	-	21
5.37 37 38 38 39 39	39	40	41	41	46
6.28 29 30 31 28 29	28	31	29	30	33

Radius. Между лъчевите кости само една е цяла, но принадлежи на дива свиня. Всички други кости са силно фрагментирани.

Най-голяма проксимална шир.	29	29	29	30	31	31
Най-малка шир. на диафазата	-	17	18	19	19	19

Ulna. Лакътните кости от домашните свине се оказаха значително повечето отколкото лъчевите.

1. Кранио-каудален диаметър през proc. anconaeus	35	36
2. Най-малък кранио-каудален диаметър на лакътната кост	29	-
3. Най-голяма ширина на proc. coronarîi	21	21
1. 36 36 - 37 36 -		
2. - - - 29 29 -		
3. 21 21 22 22 25 28		

Metacarpus. От особено значение при измерванията на метакарпалните кости е установяването на дължината им.

Най-голяма дължина на McIII 71 80

Най-голяма дължина на McIV 80

Тези размери позволяват да се изчисли височината при холката на съответните животни.

Pelvis. В редица случаи ацетабулумите са запазени цели.

Дълж. на ацетабулума 28 29 29 30 30 31 31 32 32 32 32 32 33

Femur. Бедрените кости са най-силно фрагментирани.

Най-голяма проксимална ширина 57

Кранио-каудален диаметър на главата 23,5

Tibia. Добре съхранени проксимални участъци липсват.

Най-малка шир. на диаф. 19 18 - 22 - 23 - - -

Най-голяма дистална шир. 28 30 30 31 32 32 37 37 38

Talus. Измерените скочни кости са 7.

Най-голяма латерална дълж. 42 42 43 43 44 47 49

Най-голяма медиална дълж. 38 39 38 39 40 42 44

Calcaneus. Четири петни кости принадлежат на домашни свине.

Най-голяма дължина 74 75 79 82

Най-голяма ширина 22 23 24 24

Metatarsus.

Най-голяма дължина на MtII 62

Най-голяма дължина на MtIII 88

Phalanx I. Втори и трети пръстцови кости не са открити в материала.

Най-голяма дължина 36 36 39 41 41

Най-голяма проксимална ширина 17 18 19 17 23

Най-малка ширина на диафазата 14 14 14 14 17

Най-малка дистална ширина 15 16 16 16 20

При домашните свине най-многочислени са фрагментите от черепи и долни челюсти. Костите на главата са общо 37,9% от всички останки от домашни свине. Голям е делът на тези кости и при дивите свине. В останалите звена на скелета се констатира тенденция, като се доближават в някои случаи до тези, които установихме при говедата. Има и различия. Например при домашните свине процентът на прешлените, ребрата, лъчевите кости и т.н. е по-малък. От предните крайници с най-много останки е представена раменната кост. Прави впечатление, че лъчевите кости са почти два

пъти по-малко от лакътните. Двете кости заедно образуват зевгоподиума и са различно развити. При свинята се наблюдава известна редукция на лакътната кост. Тя изтънява и е долепена към радиуса. Съединението между тези кости е плътно, чрез фиброзна тъкан. То е напълно неподвижно. При варене и мацерация, особено при млади индивиди, двете кости лесно се разделят. Големи количества костен мозък има в лъчевата кост, която е с добре оформен костномозъчен канал. С възрастта червеният костен мозък от дългите тръбести кости се превръща в жълт и представлява едно от резервните депа за мазнини в организма. Той е висококалоричен и има ценни вкусови качества за хората и за кучетата, изхранващи се с останки от храната на населението. При задните крайници подобно на предните проксималните отдели са представени с повече кости отколкото дисталните. Вероятно много от костите на по-дребните животни, в това число на свинете, са изаяждани от хищници. Това особено важи за останките от млади и израснали животни, които при свинете са особено много.

Спомощта на индексите, предложени от М. Тайхерт, изчислихме ръста на животните. За тази цел използвахме запазените цели кости.

	Най-голяма дълж. на костта	Височ. при холката
Раменни кости	150 мм	61 см
	151 мм	61 см
III Метакарпални кости	71 мм	76 см
	80 мм	86 см
IV Метакарпална кост	80 мм	84 см
III Метатарзална кост	88 мм	82 см

Общо за обекта средната височина на свинете е 75 см. Тези данни заедно с многобройните измервания на отделните костни фрагменти дават ясна представа за физическите характеристики на животните. Касае се за примитивни дългокраки домашни свине. Между тях и дивите свине е имало множество кръстоски. Свидетелство за това са голямата вариабилност на размерите и преливащите се размери на едните и другите.

Овца /Ovis aries L./ и Коза /Capra hircus L./

Известно е, че костите на овцете и козите са много близки морфологически. Когато материалът е силно фрагментиран, както в случая, различаването им е практически невъзможно. В статията използвахме съкращението С за кози и О за овце.⁷

Росс. cornuales. Годни за измерване са два рога от кози. Те са прави, саблевидни, със съвсем слабо усукване към върха.

Дължина на голямата извивка	170	180
Дължина на малката извивка	150	160
Голям диаметър на основата	36	42
Малък диаметър на основата	25	27

Maxilla.

Дължина на М ³	21	21
Ширина на М ³	12	12,5

Mandibula. Долните челюсти са фрагментирани в областта на клона и зъбните редици.

1. Дължина P ₂ -M ₃	-	68	-	69	-	-
2. Дължина M ₁ -M ₃	-	46	48	48	49	50
3. Дължина P ₂ -P ₄	21	22	-	22	-	-
4. Дължина на M ₃	-	20	20,5	24	22	-
5. Ширина на M ₃	-	8	8	8,5	8,5	-
6. Височ. на челюста зад M ₃	-	-	-	-	-	-
7. Височ. на челюста пред M ₁	-	-	-	-	-	19,5
8. Височ. на челюста пред P ₂	-	-	-	-	-	-
1.- 72	-	-	-	-	-	-
2.- 50	-	-	-	-	53	-
3.22 22 22 22,5 23 25	-	-	-	-	-	25
4.- 24,5	-	-	-	23	23,5	25
5.- 9	-	-	-	8	8,5	9
6.-	-	-	-	35	32	-
7.22	-	22	-	20	-	22,5
8.20	-	20	-	18	-	17
1.-	-	-	-	-	-	-
2.-	-	-	-	-	-	-
3.-	-	-	26	-	-	-
4. 25 25 25 26	-	-	-	-	-	-
5. 9 9 8 9	-	-	-	-	-	-
6. 36 37 41 37	-	-	-	-	-	-

Atlas Един първи шиен прешлен от овца има най-голяма ширина на крилата 66 мм, най-голяма ширина на краниалната ставна повърхност - 49 мм, най-голяма ширина на каудалната ставна повърхност - 43 мм, най-голяма дължина 56 мм и най-голяма дължина от краниалната до каудалната ставни повърхности 47 мм.

Axis

1. Най-голяма ширина на краниалната ставна повърхност	40	40
2. Най-малка ширина	-	22
3. Най-голяма дължина на тялото със зъба	-	-
1. 40 40 51	-	-
2. 24 24 32	-	-
3. 55 - 59	-	-

Scapula

	O	C	
Най-малка дължина на шийката	18	19	21
Най-голяма дълж. на ставния край	30	32	-
Дължина на ставната повърхност	23	26	-
Ширина на ставната повърхност	19,5	22	-

Humerus

				O	C
1. Най-голяма дистална ширина				30	30
2. Най-голяма ширина на ставния валяк				26	26
	O	C	C	O	O
1.	32	32	32	32	33
2.	29	29	29	29	30

Radius

				O		
Най-голяма дължина	-			156	162	-
Най-голяма проксимална шир.	29			31	30	31
Най-малка шир. на диафазата	16			16	16	17
Най-голяма дистална ширина	-			28	30	-

Metacarpus

				C	O		
Най-голяма дълж.-	-	-		108	138	-	-
Най-г. прокс. шир. 22	23	23		23	23	25	26
Най-м. шир. диаф.-	13	13		15	13	14	16
Най-г. дист. шир.-	-	-		26	24,5	-	26

Pelvis. Дължината на един ацетабулум е 27,5 мм. Бедрените кости са силно натрошени. Единствената запазена patella има дължина 27 мм и ширина 19 мм.

Tibia

1. Най-голяма ширина на диафазата	-	-	-	15
2. Най-голяма дистална ширина	24	24	26	26
1.15	15	-	17	17
2.26	27	27	28	29

Talus

	O	O	C
Най-голяма латерална дължина	28	30	30
Най-голяма медиална дължина	27	28	29
Най-голяма дистална ширина	17	17,5	19

Calcaneus. Дължината и ширината на единствената цяла петна кост са съответно 55 и 17 мм. Тя принадлежи на овца.

Metatarsus

				О			
Най-голяма дължина	-	-	-	145	-	-	-
Най-г. прокс. шир.	20	20	20	21	-	22	22
Най-м. шир. на диаф.	12	-	-	13,5	13	15	-
Най-голяма дист. шир.	-	-	-	24	25	-	-

Phalanx media

Най-голяма дължина	37	40
Най-голяма проксимална ширина	12	15,5
Най-малка ширина на дифазията	10	12
Най-голяма дистална ширина	11	14

Разфасовката на трупове от дребните домашни преживни е извършвана чрез надлъжни разрези на гръбначния стълб и насичане на крайниците в областта на диафазите. Разпределението на костите по частите от скелета не се различава много от това при свинете. От предните крайници най-многочислени са останките от раменни кости. За разлика от свинете лъчевите кости са много повече от лакътните. За да не се получи погрешна представа при интерпретирането, най-добре е фрагментите от двете кости да бъдат разглеждани заедно при отделните видове животни. От задните крайници най-многочислени са останките от голям пищял. Същата особеност се констатира при свинете. При овцете и козите тя е много силно изразена. В остеологическия материал доминират останките от овце. Козите са многократно по-малко.

С помощта на индексите, предложени от Тайхерт и Шрам, определихме ръста на овцете и козите. За тази цел използвахме запазените цели кости.

	Най-голяма дълж. на костта	Височ. при холката
Лъчева кост от овца	156 мм	63 см
Лъчева кост от овца	162 мм	65 см
Метакарпална кост от овца	138 мм	68 см
Метакарпална кост от коза	108 мм	62 см
Метатарзална кост от овца	145 мм	65 см

Общо за обекта средната височина на овцете, изчислена въз основа на наличните цели кости, е 65 см, а при козите 62 см. Тези данни заедно с многобройните измервания на костните фрагменти очертават морфометричните параметри на тези животни. Характерно за популациите е тяхната изравненост и малките колебания в размерите. Това са признаци на утвърдени популации и дълги животновъдни традиции.

Куче /*Canis familiaris* L./

Между месоядните най-многобройни са останките от кучета. В материала те са представени с много голямо количество долни челюсти. При измерването им използвахме за по-голяма компактност поредния номер на размерите от публикацията на А. фон ден Дриш от 1976 г.

Mandibula

1.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4.	-	-	-	102	-	-	-	-	-
5.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7.	62	-	69	65	-	-	69	69,5	-
8.	59,5	58	-	59	-	-	64,5	65	-
9.	56	54	-	55	-	-	60	60,5	-
10.	29,5	28	30	29,5	31	-	32	32,5	-
11.	31	17	-	29,5	-	35	28	34	-
12.	27,5	27	-	26	-	31	29,5	29,5	-
13.	-	17	-	17,5	-	21,5	-	-	19
14.	18	16,5	18,5	16,5	-	20	19	19,5	18,5
19.	17	19	-	20	-	-	19	21	20,5
20.	13	14	-	16	-	15	16	-	-
1.	-	-	-	-	-	125	-	-	156
2.	-	-	-	-	-	125	-	-	153
3.	-	-	-	-	-	119	-	-	150
4.	-	-	-	-	111	108	-	-	138
5.	-	-	-	-	105	104	-	-	134
6.	-	-	-	-	110	111	-	-	154,5
7.	-	-	-	71	72	74	75	75	91
8.	-	-	-	66	68	70	70	70	85
9.	-	-	-	62	63	66	67	66	79
10.	-	34	-	32	32	32,5	34	34	40
11.	-	35	35	36,5	34	38,5	38	36,5	46
12.	31	-	31	32	29,5	34	34,5	33	40
13.	-	21	-	19,5	-	-	21	-	24
14.	18,5	20	-	21	20	20	20	-	23
19.	19	24	22	17	20	17,5	-	-	22
20.	-	-	16,5	24	-	20	17	-	20,5

Atlas. Измерена бе най-голяма ширина на крилата 69 мм, най-голяма ширина на краниалната ставна повърхност 34 мм, най-голяма ширина на каудалната ставна повърхност 28 мм, най-голяма дължина 36 мм, най-голяма дължина от краниалната до каудалната ставни повърхности 28 мм и височина 24 мм.

Humerus

Най-голяма дистална ширина	28
Най-голяма ширина на ставния валяк	17

Ulna. Една лакътна кост има диаметър през човковидния израстък 22 мм.

Tibia

Най-голяма проксимална ширина	-	-	32
Най-малка ширина на диафазата	12	12	12

Calcaneus. Добре запазена петна кост от куче има най-голяма дължина 57 мм и най-голяма ширина 25 мм.

Почти половината от намерените кучешки кости представляват фрагменти от долните челюсти и черепите. От костите на крайниците най-много са големите пищали. В това отношение сходството с овцете и козите е очевидно. Костите от проксималните отдели на предните и задните крайници са многобройни, докато дисталните отдели са слабо представени. Лъчевите и лакътните кости при месоядните, в това число и при кучето, са добре оформени. Редукцията на лакътните кости е по-слабо изразена отколкото при тревопасните. Вероятно по тази причина количеството на двете антебрахиални кости е значително, дори с превес за лакътни текости.

Кон /*Equus caballus* L./

Костите от коне са 20 и произхождат от 5 индивида. Черепните фрагменти са силно фрагментирани. Това се отразява много негативно на тяхната стойност като носители на информация. Цели дълги тръбести кости също липсват. При един по-голям фрагмент от спланхнокраниум измерихме дължината на диастемата - 104 см.

Metacarpus

Най-голяма дистална дължина	47	53
Най-голям дистален диаметър	-	40,5

Talus. Запазен е само фрагмент от костта.

Най-голяма височина	60
Медиална дължина на валяка	59

Metatarsus

Най-голяма проксимална ширина	50	56,5
Най-малка ширина на диафазата	-	32,5
Най-голям дистален диаметър	-	30

Phalanx I

Най-голяма дължина	84	86	-
Най-голяма проксимална ширина	52	79,5	-
Проксимален диаметър	-	33	-
Най-малка ширина на диафизата	35	36	39

Най-голяма дистална ширина	44	46	48
Ширина на дисталната ставна повърхност	43,5	44	43

Върху някои от фалангите има следи от зъби на хищници и гризачи, а също следи от остро режещо оръдие, с което са рязани меките тъкани.

Съществуващите кости са с размери в рамките на вариационните граници на субфосилните домашни коне от други обекти.⁸

Всички тръбести кости са строшени. Няма съмнение, че месото на животните е използвано за храна. Първите пръстцови кости са стройни и трапецовидни. По-подробни сравнително морфологични и морфометрични анализи на конските кости са обект на отделна публикация.

Елен /*Cervus elaphus* L./

Фрагмент от мозъчния череп има най-голяма ширина на foramen magnum - 39 mm, и височина на foramen magnum - 39 mm. Разстоянието от базиян до най-високата точка на crista nuchalis superior е 102 mm.

Axis

Ширината на краниалната ставна повърхност	74	82
---	----	----

Scapula

Най-малка ширина на шийката	40	-	41	47	47
Най-голяма дължина на ставния край	61	-	65	70	73
Дължина на ставната повърхност	47	45	50	54	52
Ширина на ставната повърхност	43	45	49	54	-

Humerus

1. Най-голяма дистална ширина	60	62	64	65
2. Най-голяма ширина на ставния валяк	52	52	55	60
1.66	66	67	71	
2.56	56	55	62	

Radius

Най-голяма проксимална ширина	63	64	-
Най-голяма дистална ширина	-	-	64

Metacarpus

1. Най-голяма проксимална ширина	45	46	47	-	-
2. Най-малка ширина на диафазата	-	-	28	29	-
3. Най-голяма дистална ширина	-	-	-	-	45
1.	-	-	-		
2.	-	-	31		
3.	48	48	52		

Femur					
Диаметър на главата	34				
Най-голяма дистална ширина	68				
Tibia					
Най-голяма проксимална ширина	84	-	-	-	-
Най-малка ширина на диафизата	-	-	32	-	36
Най-голяма дистална ширина	-	52	55	55	58
Os centrotarsale					
Най-голяма ширина	48	52	54		
Calcaneus					
Най-голяма дължина	135				
Най-голяма ширина	41				
Talus					
Най-голяма латерална дължина	58	59	62	63	63
Най-голяма медиална дължина	53	55	58	59	60
Ширина на дисталния край	35	35	38	36	40

При една метатарзална кост е измерена най-голяма дистална ширина 46 мм.

Phalanx proximalis			
Най-голяма дължина	58	63	64
Най-голяма проксимална ширина	21	24	26
Най-малка ширина на диафизата	17	19	20
Най-голяма дистална ширина	22	22	24

Phalanx media			
Най-голяма дължина	44	45	46
Най-голяма проксимална ширина	23	23	25
Най-малка ширина на диафизата	17	20	19
Най-голяма дистална ширина	20	20	23

Изследванията показват, че разпределението на костите от елен по частите на скелета е най-близо до говедото. Костите от двата вида са близки по морфология и размери. Очевидно в селището са донасяни целите трупове на елените. За това свидетелства наличието на всички части от скелета - от черепа до костите на пръстите. Близките съотношения между частите от скелета на двата вида едри преживни животни и сходният начин на фрагментиране свидетелстват за еднаквите цели, за които са убивани. Някои различия, които съществуват, могат да се обяснят с разликите в броя на костите.

Сърна /Capreolus capreolus L./

Останките от сърна са общо 19 и са на 5 индивида. Поради значителната фрагментираност броят на измерените кости е малък.

Mandibula

Дължина P₂-P₄ 30,5

Humerus

Най-малкаширина на диафизата 12,5 13

Най-голяма дистална ширина 27,5 28

Metacarpus

Най-голяма проксимална ширина 22

Най-малка ширина на диафизата 13,5

Metatarsus

Най-голяма проксимална ширина 20

Тур /Bos primigenius Boj./

Общото количество на останките от тур е 23. Начинът на фрагментирането им е сходен с този на говедото. Цели кости не са открити. Наличните костни парчета са по-масивни и тежки в сравнение с говеждите.

Procc. cornuales. Единственият по-добре запазен фрагмент е на млад индивид. Въпреки това направихме измервания, защото други годни за измерване фрагменти няма. Трябва да се има предвид, че рогът би увеличил размера си, ако животното не е било убито.

Обхват на основата /266/

Голям диаметър на основата /87/

Малък диаметър на основата /71/

Ulna. Една лакътна кост бе добре запазена.

Дължина на лакътния израстък 150

Кранио-каудален диаметър през *proc. anconaeus* 109

Най-малък кранио-каудален диаметър на лакътния израстък 82

Най-голяма ширина през *proc. coronarii* 63

Femur

Кранио-каудален диаметър на *caput femuris* 61

Tibia

Най-голяма дистална ширина 88

Talus. Размерите на една скочна кост са:

Най-голяма латерна дължина 90

Най-голяма медиална дължина 82

Най-голяма дистална ширина 59

	Phalanx proximalis			Phalanx media
Най-голяма дължина	74	85	85	55
Най-голяма проксимална ширина	39	49	48	40
Най-малка ширина на диафизата	33	40	41	32
Най-голяма дистална ширина	35	44	45	34

Дива свиня /*Sus scrofa fer. L.*/

Дивите свине са на второ място между дивите животни както по броя на костите, така и по количеството на индивидите.

Cranium. Особена ценност представлява един голям фрагмент от череп на дива свиня. Поредните номера на измерванията са взети от публикацията на А. фон ден Дриш от 1976 г.

6.	23	-	-
11.	161	-	-
16.	50	-	-
21.	65	-	-
22.	46	-	-
24.	44	-	-
28.	-	81	-
30.	38	38	39
31.	21	23	24
34.	71	-	-
35.	144	-	-
36.	27	-	-
38.	90	-	-
39.	81	-	-
40.	35	-	-
41.	135	-	-
45.	152	-	-

Mandibula. Цели челюсти няма. Във всички случаи те са фрагментирани.

Дължина на M_3	34	44
Ширина на M_3	16	20

Atlas

Най-голямата ширина на краниалната ставна повърхност	67
Най-голяма дължина	63
Най-голяма дълж. от краниалната до каудалната ставни повърхности	55
Височина	65

Axis

Най-голяма ширина на краниалната ставна повърхност	66
Най-голяма дължина на тялото от зъба	53

Scapula

Най-малка дължина на шийката	34
Най-голяма дължина на ставния край	43
Дължина на ставната повърхност	34
Ширина на ставната повърхност	30

Humerus. Както при домашните свине раменните кости на дивите са фрагментирани най-често в областта на диафизите.

Най-малка ширина на диафизата	21	24	30
Най-голяма дистална ширина	51	56	-
Най-голяма ширина на ставния валяк	38	41	-

Radius. Между лъчевите кости само една е цяла. Тя със сигурност принадлежи на дива свиня. Всички други кости са силно фрагментирани.

Най-голяма дължина	206	-		
Най-голяма проксимална ширина	40	41		
Най-малка ширина на диафизата	26	-		
Най-голяма дистална ширина	48	45		

Ulna. Лакътните кости от диви свине са повече отколкото лъчевите.

1. Кранио-каудален диаметър през <i>proc. anconaeus</i>	-	-		
2. Най-малък кранио-каудален диаметър на лакътната кост	-	-		
3. Най-голяма ширина на <i>proc. coronoidei</i>	28	29		
1. 52 54 - 56 56				
2. - 41 40 45 -				
3. 29 29 - 30 33				

Metacarpus. Измерванията на целите кости са от особено значение за изчисляване ръста на животните. В това отношение добри възможности предоставят метакарпалните кости.

Най-голяма дължина на Mc III	100			
Най-голяма дължина на McIV	85	86	104	

Pelvis

Дължина на ацетабулума	34	34		
------------------------	----	----	--	--

Femur. Бедрените кости са силно фрагментирани, особено диафазите им.

Най-голяма проксимална ширина	76	-	-	
Диаметър на главата	36	35	-	
Най-голяма дистална ширина	-	61	61	

Tibia

Най-малка ширина на диафизата	27			
Най-голяма дистална ширина	40			

Talus

Най-голяма латерална дължина	55			
Най-голяма медиална дължина	49			

Calcaneus

Най-голяма дължина	99	105	106	
Най-голяма ширина	30	30	29	

Metatarsus

Най-голяма дължина на Mt III	116			
Най-голяма дължина на MtIV	99			

Phalanx I. В материала няма втори и трети пръстцови кости.

Най-голяма дължина	44	46	47	48
Най-голяма проксимална ширина	25	25	24	24
Най-малка ширина на диафизата	19	20	20	20
Най-малка дистална ширина	21	24	22	23

Останките от диви и домашни свине са интересни за съпоставяне. Те са убивани за едни и същи цели – като източник на месо и мазнини. Костите от диви свине са пет пъти по-малко от домашните. Това означава, че по-сигурен източник на тези животински продукти са били домашните свине. При едните и при другите се откриват всички части на скелета с изключение на вторите и третите фаланги от върха на пръстите. Констатирано се различия в процентния дял на отделните кости. Те не се дължат на предпочитания при консумацията на едни или други части на тялото на животните, а са във връзка с многократно по-малкото количество кости от глгани.

Наличните цели кости са добра основа за определяне ръста на животните. За тази цел използвахме индексите на Тайхерт.

	Най-голяма дълж. на костта	Височ. при холката
Лъчева кост	206 мм	108 см
III метакарпална кост	100 мм	107 см
IV метакарпални кости	85 мм	90 см
	86 мм	91 см
	104 мм	110 см
III метатарзална кост	116 мм	108 см
IV метатарзална кост	99 мм	88 см

Средната височина на дивите свине, изчислена въз основа на целите кости, е 100 см. Тези данни в съчетание с многобройните измервания на отделните кости дават представа за морфологическите характеристики на популацията диви свине, обитаваща околностите на праисторическото селище Хотница-Водопада в преходния период от енеолита към бронзовата епоха.

В остеологическите материали от обекта открихме останките на три вида гризачи – лалугер, заек и бобър. Два от тях – заекът и бобърът са от съществено значение за човека. Лалугерът вероятно е попаднал случайно на територията на селището. Крехките и малки кости от скелетчето са повредени при вдигането на материала. Не бива да се изключва напълно възможността за някакъв ритуал.

Заек /*Lepus europaeus* Pall/

Костите от заек са 8. Те принадлежат на 4 индивида.

Numerus. Открити са 4 раменни кости от заек. Запазени са диафазите и дисталните участъци на 3 от тях.

Най-малка ширина на диафазата	6	6	6
Най-голяма дистална ширина	12,5	13	13

Pelvis. От трите тазови кости две имат следните размери:

Дължина на ацетабулума	12,5	13
Вътрешна дължина на foramen obturatum	24	-

Откритият в материала голям пищял /*tibia*/ има най-голяма проксимална ширина 21 мм.

Бобър /Castor Fiber L./

В остеологическия материал са открити само две кости от бобър, които принадлежат на два индивида.

Tibia. Единствената годна за измерване кост има следните размери.

Най-малка ширина на диафизата 11,5

Най-голяма дистална ширина 23

Вълк /Canis lupus L./

Scapula. Една лопатка има най-малка дължина на шийката 29 мм, най-голяма дължина на ставния край 37 мм, дължина на ставната повърхност 31 мм и ширината на ставната повърхност 22 мм.

Humerus. Най-малката ширина на диафизата е 15 мм, най-голямата дистална ширина 41 мм и най-голямата ширина на ставния валяк 28 мм.

Pelvis

Дължина на ацетабулума 23

Направените многобройни измервания позволяват да се очертаят границите на вариационните редове и да се изчисли ръстът на животните. Единствената цяла кост от говедо е принадлежала на животно с височина при холката 135 см. Съдейки по размерите на останалите костни фрагменти, животните са били по-дребни. Богата информация за анализи се съдържа в останките от свине. Въз основа на целите кости установихме, че ръстът на домашните свине е вариал от 61 до 86 см, а при дивите е достигал до 110 см. Свиневъдството е било ниско продуктивно и екстензивно. Съществували са кръстоски между домашните и дивите свине. На трето място са домашните дребни преживни овце и кози. Ръстът им варира в относително тесни граници - от 62 до 68 см. Кучетата са били от дребни до средни на ръст и са използвани за храна. Наличието на останки от коне е от особена важност. Вероятно се касае за одомашнени животни. Дивите животни са малко на брой. Малкото годни за измерване кости дават макар и приблизителна представа за тях.

Остеологичният материал е неравнопоставен както по количество на костите, така и по броя на индивидите. Едни от видовете като говедо, свиня, коза, овца, елен и глиган са представени с по-голямо количество кости. От останалите видове са идентифицирани единични кости. Дребните животни имат по-различно разпределение на костните останки по части от скелета в сравнение с едрите преживни. При месоядните и всеядните много са челюстите.

Намерените кости почти във всички случаи представляват остатъци от храната на праисторическия човек. Това са така наречените "кухненски отпадъци". Те имат характерни особености във формата, цвета, размерите и т.н. Очертанията им са неправилни, а ръбовете често заострени. Следи от режещи остриета много рядко се откриват. Разсичането на костите е ставало с множество силни удари, нанесени с тежки остри оръдия. Получавали са се множество

фрактури. След сваряването и консумирането на месото от тези фрактури се оформят множество малки парчета. Техният брой се е увеличил още повече след изхвърлянето на остатъците. Те са допълнително раздробявани под тежестта на земните маси и другите физико-химични сили и процеси. Изцяло запазени кости от силно замускулените части на крайниците се срещат много рядко, и то предимно от дребни животни. Разчупването на костите от домашни и диви животни е ставало безразборно на пръв поглед. Повнимателният анализ на някои от фрагментите дава основание да се определи в най-общи линии начинът, по който са обработвани трупове на закланите или убити животни. Трупове са разсичани с надлъжни разрези, успоредни на гръбначния стълб. Ребрата са разсичани допълнително с успоредни на гръбнака разрези. Този начин на разфасовка е прилаган при всички животни. Основание за такива заключения дават шийните, гръдните, поясните, кръстцовите прешлени и другите части на осевия скелет. Между тях няма нито един с надлъжно разсичане. Ребрата са с дължина не повече от 12 см. Главата е отделяна на границата между атласа и тилната кост. Това е ставало със завидно умение. Няма никакви следи от режещо оръжие по първия шиен прешлен и окципиталните кондили на черепа. За разлика от някои други обекти големи фрагменти от черепи няма. Изключение е само добре запазен фрагмент от дива свиня. Дългите тръбести кости са разчупвани на няколко места. При едрите животни това е ставало най-често близо до проксималния и дисталния край на костта. При по-дребните животни – овце, кози, свине и др., насичането е най-вече през средата. По този начин е било съвсем лесно да се извади костният мозък. Повнимателно е подхождано при костите, които са служили като суровина за направата на различни оръдия на труда. Те са били внимателно подбирани и разчупвани, като са запазвани удобните за ръкохватки ставни краища.

Най-многочислени са останките от проксималните части на крайниците, където има много месо. Костите, съдържащи костен мозък, са най-натрошени. Например при говедата от всички дълги тръбести кости цяла е само една. Следователно с разсичането на животинското тяло са целени две неща – получаване на малки, удобни за кулинарна обработка парчета и максимален достъп до всички меки тъкани, годни за консумация, включително и костния мозък. Челюстите също са били разчупвани. Делът на костите, принадлежащи към върха на крайниците, е много по-малък. Там в дисталните части на краката се намират къси кости и минават предимно сухожилия. Количеството на месото в тези участъци е малко и лошокачествено. Независимо от това то също е консумирано. Въз основа на наличните данни може да се направи извод, че не е прилаган селективен подход при консумацията на различни части от телата на животните. Това както и усилията да бъде извлечен костният мозък свидетелства за стремеж към най-рационално

оползотворяване на хранителните ресурси. Излишък от месна храна не е имало. Ежедневните нужди на населението са били задоволявани изключително с месото от домашни животни. Домашните бозайници заемат 86,46% от общия брой на индивидите, а дивите – 14,54%.

Наличието на почти всички части на скелетите на болшинството диви животни позволява да се направи заключение, че в селището са донасяни целите трупове. Някои от ловните животни като лисицата не са използвани за храна. От тях се намират отделни кости най-често от главата. Пренасянето отдалеч на труповете на едрия дивеч при отсъствието на транспорт е трудно. Очевидно ловуването е извършвано в близост до селището.

Останките от коне представляват значителен интерес дори само за това, че са от толкова ранна епоха. За съжаление в материалите от Хотница-Водопада няма запазени цели конски черепи, които са носители на информация, имаща отношение към доместикацията. Цели дълги тръбести кости също липсват. Въпреки това морфологичните параметри на откритите фрагменти показват, че между конските кости от Хотница-Водопада и останките от домашните коне от други ранни обекти, например от Дереевка, има значителни сходства.⁹

Основанията да смятаме, че останките са от домашни коне са няколко. Едно от тях е количеството на костите и индивидите върху общия фон на фауната от останалите наши праисторически обекти. Друго основание са морфологичните изследвания, които показват, че характеристиките на конете от Хотница-Водопада са близки до средните стойности на домашните субфосилни коне. Освен това трябва да се има предвид, че населението на селището е имало богати и утвърдени животновъдни традиции. То е притежавало огромен опит в отглеждането и развъждането на основните видове домашни животни. Всички данни свидетелстват, че е извличана максимална полза от тях. Използвана е физическата им сила и са прилагани такива специфични дейности и манипулации като кастрациите. В този контекст логично се вписва присъствието на домашен кон. Твърде вероятно е проникването на домашния кон да идва от източните степни територии. Обитателите на селището са имали представа за ползата, която биха извлекли от коня. Очевидно е обаче, че за населението, обитавало Хотница-Водопада, конят е представлявал спомагателно, а не основно домашно животно.

ИЗВОДИ

Обобщаването на резултатите от остеологичните и остеометричните изследвания позволява да се направят следните изводи:

1. Установен е видовият състав на фауната от праисторическото селище Хотница-Водопада - преходен период от енеолита към бронзовата епоха. Изследвани са 6963 животински останки. Те произхождат от 3 животински класа: бозайници, птици и мекотели.

2. Ловен интерес за праисторическите обитатели са представлявали 16 вида бозайници и много рядко птици. Събирателството на охлюви и миди е било слабо развито.

3. Многобройните останки от домашни животни свидетелстват за добре развито животновъдно стопанство с утвърдени традиции. Домашните животни заемат 83,68% от общия брой на индивидите.

4. Ловът е имал дял в поминъка и бита на населението. Неговото значение за изхранването на хората е било няколко пъти по-малко отколкото на животновъдството.

5. Жителите на Хотница-Водопада са отглеждали основните видове домашни животни, известни през неолита и халколита - говеде, свиня, коза, овца и куче. Освен това са открити останки от кон.

6. Остеологичните проучвания показват, че говеждите стада са се отличавали с вариабилност в ръста и физическия тип на животните. Има както едри животни с изразени примигенни признаци, така и по-дребни.

7. Кастрацията е била позната и практикувана стопанска дейност. Кръстоски с тур не са констатирани.

8. Свиневъдството е било добре развит отрасъл. Отглеждани са относително дребни свине, но има и такива, които са значително по-едри.

9. Вероятният начин за отглеждане на домашните свине е свободнопасищният. Това е създавало възможност за кръстоски с дивите свине. С това може да се обясни плавното преливане на размерите между едните и другите.

10. Овцевъдството е било по-силно развито от козевъдството. В морфологично отношение козите от Хотница-Водопада са били значително по-ниски от примитивните местни породи, съществуващи сега. Овцете са били също дребни. От съвременните аборигенни породи те стоят близко до цакеда.

11. В селището са отглеждани два типа кучета - дребни и средно едри. Изхождайки от следите по костите, може да се твърди, че жителите са консумирали кучешко месо.

12. От дивите животни най-предпочитани за лов са били 4 вида копитни бозайници - елен, дива свиня, тур и сърна. Най-голям интерес за древните ловци са представлявали елените. На тях се падат почти половината от всички намерени кости на диви бозайници.

13. В селището са донасяни целите трупове на тези животни. Очевидно ловуването е извършвано в близост до селището.

14. Хищниците - вълк, лисица и язовец, имат слабо присъствие в остеологическия материал. Най-вероятно те са убивани за предпазване на стадата и за кожи. Някои от тях, като язовеца, са използвани и за храна.

15. Остеометричните изследвания показват, че повечето от дивите животни се включват във вариационните редове на съвременните представители на съответните видове.

16. Въз основа на следите по костите и наличните части от тях възстановихме начина, по който са били разсичани труповете на закланите и убитите животни.

17. Птиците и мекотелите са били без съществено значение за изхранването на населението. Открити са черупки единствено от речни миди.

18. Костният материал свидетелства за възприемането от страна на жителите на Хотница-Водопада на селскостопанските традиции, създадени по нашите земи в праисторическите епохи.

БЕЛЕЖКИ

1. Бояджиев, Я. Преходът между енеолита и бронзовата епоха в светлината на радиовъглеродните дати. Археология, 2, 1992, с. 51, 52

2. Вайсов, Ив. Състояние на проучванията на т.н. "преходен период в България". Археология, 2, 1992, с. 45-49

3. Нинов, Л. Екологични изследвания въз основа на някои археозоологични данни от България. Как да решим екопроблемите на България. Сборник доклади, 1992, с. 137-141

4. Тодорова, Х. Каменно-медната епоха в България, С., 1986, с. 221-227; Праисторически културни блокове и етнокултурни комплекси на Балканския полуостров. Българска етнография, I, кн. 5, 1990, с. 3 - 15

5. Илчева, В. Глинена идолна пластика от праисторическото селище Хотница-Водопада. ИМБТ, VII, 1992, с. 127-133

6. Driesch, A. v. d. Das Vermessen von Tierknochen aus vor und fruhgeschichtlichen Siedlungen. 1976

7. Нинов, Л., П. Станев. Животновъдна и ловно-стопанска дейност на населението от неолитната селищна могила Самоводене /първа част/. ГМСБ, XVII, 1991, с. 39-59. Използвани са съкращенията С /capra/ за кози и О /ovis/ за овце.

8. Бибикова, В. К изучению древнейших домашних лошадей Восточной Европы. Сообщение 2. Бюллетень Московского общества испытатели природы. Отд. биологии, 75, 1970, с. 118-126

9. Пак там

DOMESTIC AND WILD ANIMALS FROM THE PREHISTORICAL
SETTLEMENT HOTNITSA-TNE FALLS IN THE PERIOD OF
TRANSITION FROM ENEOLITH TO THE BRONZE AGE

/summary/

Iazar Ninov, Vulka Ilcheva

It's the first time that treated osteological material from the prehistorical settlement Hotnitsa-the Falls has been published about. The settlement is one of the sites completely studied in Bulgaria, dating back to the period of transition from the Eneolith to the Bronze Age, and it is the most south-western version of culture Chernvoda I-Singer.

A total of 6969 animal bones have been studied, out of which 6940 are of domestic and wild mammals. 5782 pieces of animal remains belonging to 300 specimen are specified in species. Numerous measurements of the bones have been made. The fauna, found in the area of the settlement, is as follows: cattle, swine, sheep, goat, horse, dog, hart, deer, hare, beaver, wolf, fox, badger and wild boar.

The studies of the osteological material show succession of traditions that originated in these areas in the preceding ages. The basic animal food of the population was provided out of domestic animals /85,45%/. Cattle-breeding and pig-breeding were of leading significance, followed by sheep-breeding and goat-breeding. People used to eat dog meat as well. The horse was known as a domestic animal but in farming its participation was extremely limited and its presence - weak. The osteological material draws a picture of a strongly settled, stable farming which didn't exclude seasonal usage of mountain pastures for a part of the cattle. Hunting and collecting were of secondary importance /14,55%/. Most often the object of hunting was the hart, deer and wild swine.

ИКОНИ ОТ МАНАСТИРА "СВ. БОГОРОДИЦА" В АРБАНАСИ /XVII-XVIII в./

ДИАНА КОСЕВА-ТОТЕВА

Арбанашкият манастир "Св. Богородица"¹ е разположен на живописния склон на пътя, свързващ Г. Оряховица и В. Търново. Църковната сграда е ниска, еднокорабна, с преддверие, притвор и сравнително голям параклис от север, посветен на "Св. Троица". Манастирският храм с патрон "Успение Богородично" има средновековен произход и е обновен през 1680 г. със средствата на местни ктитори. През 1716 г. са построени нови жилищни и стопански сгради от тогавашния игумен Данаил, преди това монах в Троянския манастир. До 1798 г. манастирът е мъжки. Изгорен е от кърджалиите. След повторното му възобновяване в 1836 г. става женски, както е и до днес.²

Фреските в наоса на църквата са изпълнени от неизвестни майстори около 1600 г., а тези в женското отделение в 1603 г. Над входа на параклиса "Св. Троица" е запазен надпис с имената на зографите - даскал Коста, Цоню и Георги, и годината 1704, когато е станало изписването, както и надпис за обновяването на целия манастир през 1836 г.³

Понастоящем в притвора на църквата, където стенописите са доста опушени, замърсени и нечетливи, са изложени десетина икони. Те едновременно се включват в интериора на женското отделение. Предмет на настоящото изследване са само 6 от тях, които както изглежда по различно време са участвали в царския ред на иконостасната преграда на църквата "Успение Богородично". Досега тези икони не са влезли в научно обръщение, а само отделни образци от тях са ползвани като илюстративен материал.⁴ Изследвайки крилатите изображения на Йоан Кръстител от този край, ние също включихме две творби от тази интересна колекция.⁵ Сегашното състояние на иконите е критично, т.е. наложителна е спешна консервационна и реставрационна намеса, за да се опази вече силно деструктираният живописен слой. Ето защо обнародването на колекцията е наложително, тъй като е тясно свързано с бъдещата съдба на иконите и възможностите за запазването и съхраняването им.

Централно място сред разглежданите творби заема чудотворната икона на Богородица Троеручница /обр.1/. Богородица Одигитрия

в цял ръст е разположена в централното изобразително поле. Точно пред гърдите в скута си тя държи малкия Христос. Главите на Христос и Богородица са обрамчени от сребърни нимбове с богата растителна украса. Божията майка е показана коронована, като царица небесна. Двете и десни ръце също са покрити със сребърни обкови, със старателно украсени наръкавници. Особен интерес предизвиква с формата и украсата си тронът, върху който е седнала светата майка. Широкото облегалo е запълнено с прецизна растителна украса, наподобяваща кадифена тапицерия. Долната част на трона, декорирана с барокови орнаменти, подчертава правото перспективно съкращение, което обаче създава илюзията, че седалището на трона завършва под ъгъл. Тържествената поза на Богородица с Христос допълват изображенията на два ангела, развели велум с надпис, възхваляващ Божията майка като Неувяхваща роза. Централното изобразително поле е фланкирано с вертикални фризове на пророци, допоясно представени със свитъци в ръце.

Разглежданата иконография на Богородица с пророци се среща често при творби от XVI-XVII в., произхождащи от Търновския край, а така също и на няколко образци от Созопол и Несебър, които се пазят Църковния историко-археологически музей и Националния археологически музей, криптата на храм-паметника "Св. Александър Невски" и др.⁶ По отношение стилово-композиционното и колоритно решение иконата от църквата "Успение Богородично" прави впечатление със строгата центричност на композицията на седящата на трон Божия майка с Христос, както и с прецизния рисунък и внимание при разработване на детайлите. Колоритът е хармоничен, издържан в топла цветова гама. Посочените стилови и иконографски белези отнасят изображението в края на XVII в. За най-близък паралел на творбата можем да посочим една икона от фонда на Историческия музей във В. Търново от XVII в., произхождаща от иконостаса на църквата "Св. Атанасий" в с. Арбанаси.⁷

Подобно композиционно решение срещаме и при една по-ранна икона на св. Богородица от иконостаса на параклиса в арбанашката църква "Рождество Христово"⁸. Последната за съжаление е изчезнала още след демонтиране на иконостаса при реставрацията на църквата и за нея съдим единствено по оцелялата черно-бяла фотография. Подобно сходство откриваме и при една икона от църквата "Успение Богородично" във В. Търново от средата на XVII в.

Втората икона също е посветена на св. Богородица Одигитрия, фланкирана с пророчески изображения, със запазени размери 91/68/3 см /обр. 2/. В централното изобразително поле този път е представена допоясна фигура на Божията майка. Полето е обрамчено арковидно, с тънка релефна рамка, която в ъглите е украсена с малки розети. Нимбовете на Богородица и Христос също са декорирани с релефни орнаменти. Мафорият и наметалото на Богородица и това на Христос са твърдо очертани с ритмично

повтарящи се дипли. От двете страни в два вертикални фриза са разположени правите фигури на десет пророка, изобразени с някои символи от своите предсказания и разгърнати свитъци. Първите два пророка са разположени в арковидна рамка, над Богородица и Христос, заедно с двата ангела, възхваляващи Божията майка. Пропорциите на лицата и фугурите на изобразените са добре пресметнати, като особено впечатляват изразителните жестове на ръцете.

Колоритът на иконата е пестелив, но твърде ярък. Централните изображения, както и тези от фризовете са рисувани на двуцветен фон. Половината каре е покрито със златен варак, а долната част е в кобалтовосиньо. На този двупоясен фон добре се открояват ярките цинобърни и тъмночервени петна по дрехите. Като близки паралели на тази творба можем да посочим две икони от арбанашката църква "Св. Георги" от XVI в.⁹ и от ЦИАМ от XVI-XVII в.¹⁰ Накратко посочените белези отнасят датировката на разглежданата икона в средата на XVII в.

На източната стена на притвора се намират другите две икони, посветени на св. Йоан Кръстител, показан в иконографския сюжет Ангел на пустинята. Първата творба е рисувана върху двуцветен фон - масленозелен и цинобър, на който е представена в цял ръст фронтално крилатата фигура на светеца¹¹ /обр. 3/ Пропорциите са леко скъсени в сравнение с главата. Дясната ръка на Йоан е свита пред гърдите в благославящ жест, а с лявата придържа кръст-жезъл и свитък с гръцки текст по евангелието на Матей /3.2/. Леко разтворените охровокафяви крила са със синьобели подкрилници. В долния десен ъгъл на иконата е показано дървото със забитата в него секира в съгласие с евангелския текст, а пред него е изобразена отсечената глава на светеца, поставена в блюдо и означена с гръцки текст: "Отсечената от Ирод глава на Йоан". Нимбовете, покрити с варак, около главата на светеца и отсечената глава в съда се явяват два светли акцента в цялостното колоритно решение на композицията. Експресивната трактовка в жестовете, портретната характеристика на главата и диспозицията на фигурата подчертават драматичното излъчване на образа. Пластично изграденото лице на Кръстителя намира известно сходство с едно изображение на крилатия Йоан от Несебър върху икона от XVI в., съхранявана в Художествената галерия на Бургас¹², и една българска икона на светеца от Московския исторически музей също от XVI в.¹³ Паралелите в стилово-иконографско отношение с група иконописни творби на светеца, представен като Ангел на пустинята, позволяват да отнесем изработката на разглежданата икона в края на XVI-началото на XVII в.

Изпълнението на втората икона с този сюжет от пръв поглед може да се търси към първата половина на XVIII в.¹⁴ На нея фронталната фигура на Йоан Кръстител е показана в кафяв ексомос, върху който се спуска синьо наметало, с дипли, пишно

очертани със златен бронз. В този случай и двете ръце на Йоан са изнесени встрани – дясната в благославящ жест и лявата, държаща блюдото с отсечена глава и разгънат свитък. Изписаният върху него текст е на църковнославянски, отново с цитата по евангелието на Матей /3.2/ “Покайте се пред идващото царство небесно”. Фигурата е стъпила върху тъмнокафяв, хълмист терен, като в долния ляв ъгъл и тук са отбелязани алегоричните изображения на дървото със секирата.

Подобно представяне на крилатия Йоан Кръстител срещахме при две икони от Капиновския¹⁵ и Килифаревския манастир¹⁶. Различната цвetoва гама и третирането на лицата не ни позволяват по-категорично да свържем тези близки по време творби. Богато декорираните крила на светеца в разглеждания случай по-скоро насочват към изпълнението на подобна икона от църквата “Св. Николай Чудотворец” в Мелник от 1768 г.¹⁷ и една друга икона от 1797 г., съхранявана в Църковния музей¹⁸. Най-вероятно към средата на XVIII в. можем да датираме разглежданата творба от колекцията на църквата “Успение Богородично”.

На южната стена в притвора са изложени две икони с патронната сцена “Успение Богородично”. Първата от тях с размери 93/57 см е решена в традиционната иконографска схема. На преден план е разположено смъртното ложе на Богородица с групата на апостолите. Зад смъртния одър в синя мандорла е представена фигурата на Христос с душата на Богородица, фланкирана от два ангела. Тази икона несъмнено е участвала в украсата на царския ред на иконостаса. По стилови белези тя се отнася към творбите на един зрял XVIII в. За съжаление в това отношение не откриваме други подобни икони от църквата. За сметка на това разглежданата творба се намира в тясна връзка с иконите от царския ред на иконостаса в наоса на арбанашката църква “Рождество Христово”.

Втората икона с “Успение Богородично” е изпълнена по-схематично. Към това ни насочват сравнително обобщено третираните детайли и диспропорциите между отделните фигури. Независимо от всичко добре се откроява усетът на художника към движение и ритъм на композицията, като впечатляващ акцент се явяват елегантните жестове на ръцете с издължени тънки пръсти. Значително по-усложнено е представена архитектурата на заден план.

Иконографската схема на иконата не се отличава от предходната. На преден план е изобразен арх. Михаил, който отсича ръцете на евреина Йефоний, посегнал да оскверни смъртното ложе на Божията майка, мотив, който е познат и разпространен в късносредновековните и възрожденски композиции, посветени на Богородичното успение. Стиловите белези свързват разглежданата творба с някои от най-добрите образци на Тревненската художествена школа от края на XVIII век.

Разработването на един и същ сюжет върху две или повече икони, показани в притвора на манастирската църква, би могло да

се потърси и свърже единствено с тяхното място в украсата на църковния иконостас или този на параклиса, променяни по различно време при подновяване или възстановяване на църквата. Възможности за причисляване на разгледаните 6 икони към една или друга иконостасна преграда са ограничени, тъй като през Възраждането широко се разпространява практиката да се пренасят иконописни творби от различни църкви, за да се попълват или цялостно комплектуват иконостасите на много храмове.

Стилово-иконографската характеристика на иконите от църквата "Успение Богородично" заслужават внимание независимо от лошото състояние, в което се намират, тъй като хвърлят светлина за уменията на заграфите и вкуса на поръчителите през годините на XVII и XVIII столетие и позволяват да се направят интересни изводи и аналогии с иконописните творби от другите арбанашки църкви. Крайно е необходима спешната реставрация на цялата колекция, ако не искаме завинаги да се разделим с повечето от разгледаните образци.

БЕЛЕЖКИ

1. Прашков, Л., Е. Бакалова, Ст. Бояджиев. Манастирите в България. С., 1992, с. 63-65
2. Чавръков, Г. Български манастири. С., 1974, с. 138-139;
- Л. Прашков, Е. Бакалова, Ст. Бояджиев, цит. съч.
3. Пак там
4. Sv. Bossilkov. Arbanassi, 1989
5. Косева, Д. Икони на Йоан Кръстител - Ангел на пустинята от Арбанаси. ГМСБ, XVI, 1990, 129-134, обр. 1 и обр. 4
6. Косева, Д. Новооткрита икона на Богородица Одигитрия с пророци. ИМВТ, IX, 1994, с. 233-238
7. Иконата се съхранява във фонда на ИМ-В. Търново под No3
8. Sv. Bossilkov, op. cit.
9. Иконата се съхранява във фонда на ИМ- В. Търново под инв. No 493
10. Пандурски, В. Паметници на изкуството от църковния музей. С., 1977, обр. 53
11. Косева, Д. Икони на Йоан Кръстител ...обр. 1
12. Паскалева, К. Икони от България. С., 1981, с. 156, обр. 48;
- Л. Прашков. Български икони. С., 1981, с. 92, обр. 30
13. Russische Ikonen des 14 bis 16 Jahrhunderts, 1988, ill. 112
14. Косева, Д. Икони на Йоан Кръстител ... обр. 4
15. Божков, А. Тревненска живописна школа. С., 1967, обр. 14
16. Петров, Ц. Икони на тревненски зографи. С., 1978, обр. 13
17. Стоянов, Г. Икони от църквата "Св. Николай Чудотворец" - Мелник, С., 1984, ил. 5
18. Пандурски, В., цит. съч., ил. 30

Обр. 1. Икона от манастира "Света Богородица" - XVII в.

Обр. 2. Икона от манастира "Света Богородица" - XVII в.

Обр. 3. Икона от манастира "Св. Богородица" - XVI-XVII в.

ЛЕТОПИС НА ОБЩИНСКИЯ НАРОДЕН СЪВЕТ В ГРАД ВЕЛИКО ТЪРНОВО - 1944-1989

НЕВЯНА БЪЧВАРОВА

Летописът на Общинския народен съвет в град Велико Търново е опит да се представят основни моменти от дейността на изпълнителната власт през втората половина на XX век. Това е самостоятелен период в развитието и, който има своя собствена характеристика. Заедно с нея носи положителните и отрицателни страни, тясно свързани с историческото развитие на страната. От началото на 50-те г. изпълнителната власт е подчинена на политическата, в лицето на БКП, и е във взаимодействие с Отечествения фронт, БЗНС, Професионалните съюзи и ДКМС.

Летописът е разработен въз основа на запазените в Държавен архив В. Търново документи, текущ архив на общината, местния печат и др. Той дава информация за състава на общинското ръководство през разглеждания период, за обсъжданите на сесиите въпроси. Без да имаме претенции за изчерпателност, посочваме и основните събития от историята на града, тясно свързани с работата на общинския съвет. Периодът от основаването на общината през 1856 г. до средата на XX в. е публикуван в статия на Т. Драганова "Градската община в гр. Търново през XX в." в ИОМВТ, 3, 1966 г. и Т. Драганова и Цв. Генчева "Към историята на Градския общински съвет - Велико Търново /1878-1944/" в ГМСБ, XV, 1989 г.

Информацията, която предлага настоящата статия, е принос към историята на Общинския съвет и град Велико Търново. Изказваме благодарност на г-н Н. Пошев за оказаното съдействие.

На 9 септември 1944 г. в страната и гр. Велико Търново се извършва антифашистко въстание. Комитетът на Отечествения фронт заема политическата власт в града с участието на Търновската и Дряновската чети от Горнооряховския партизански отряд. През града преминават части на Съветската армия от състава на Трети Украински фронт. За кмет е назначен Владимир Рашев, член на Радикалната партия. Временната общинска управа се назначава от министъра на вътрешните работи и функционира под това

наименование до първите избори за народни съвети, проведени на 15 май 1949 г. На 19 март 1948 г. се променя наименованието от Великотърновска народна община на Великотърновски градски общински народен съвет.

Населението на В. Търново става съпричастно на започналата Отечествена война. Заедно с войниците от 18 пехотен Етърски полк на бойното поле се сражават доброволци и гвардейци от общината. Събират се парични средства, храни и облекло като помощ за фронта. Политическият живот в града се свързва с разгръщане на дейността на политическите партии и комитетите на Отечествения фронт, провеждането на антифашистки, демократични мероприятия, митинги и събрания. През февруари 1945 г. започват заседанията на народния съд. От юли с.г. за кмет е назначен Никола Радев.

Парламентарното развитие на страната се свързва с изборите за XXVI Обикновено народно събрание. На 18 ноември 1945 г. 80,43% от търновските избиратели гласуват за кандидатите на Отечествения фронт. Те подкрепят предложението за народна република в Референдума на 8 септември 1946 г. и кандидатите на БРП/к/ и ОФ в изборите за Велико народно събрание на 27 октомври 1946 г. През 1947 г. с приемането на Конституцията на НРБ се определя социалистически път на развитие на страната. На 23 дек. 1947 г. се извършва национализация на частните индустриални предприятия. През 1947 г. и 1948 г. се работи за изпълнението на Двегодишния народостопански план. За председател на съвета е назначен Станчо Друмев Маринов. На 19 август 1948 г. ГОНС обсъжда първия петгодишен народностопански план 1949-1953 г.

Приетият на 27 февруари 1949 г. Закон за народните съвети определя техните функции, структура и задачи. Развитието на изпълнителната власт се изразява в проведените на 15 май 1949 г. избори за околийски и общински народни съвети и съдебни заседатели. За председател на ГНС е избран Станчо Друмев Маринов. Областите са ликвидирани и се създават окръзите като нова административно-териториална единица. На 18 декември 1949 г. се провеждат избори за Първо народно събрание.

През 1952 г. завършва изпълнението на Първия петгодишен план. Създават се нови предприятия в града, други се уедряват и разширяват. Извършва се парична реформа. Ликвидира се купонната система. Новосъздадените културни институти са Народният театър и Държавният архив.

На 14 декември 1952 г. се провеждат избори за народни съвети. За председател на ИК е избран Стефан Цонев Михов.

На 20 декември 1953 г. се провеждат избори за Второ народно събрание. Създава се Окръжният музей.

През новия мандат ГНС работи по разширяване на основните промишлени предприятия, болницата, построява се летният театър, кооперативният пазар, физкултурният стадион, сградата на пощата и съобщенията, детски ясли.

На 14 май 1954 г. се провеждат избори за народни съвети. За председател на ИК на ГНС е избран Кирчо Ангелов Русанов. В изборите на 12 февруари 1956 г. той е преизбран. Изборите за Трето народно събрание са проведени на 22 декември 1957 г. Дейността на съвета се отнася до обсъждане въпросите на благоустрояването, образованието, жилищното строителство и др. От 13000 жители през 1944 г. населението на града достига през 1958 г. 24886 души.

В административното устройство на страната 1959 г. се свързва с нови промени. Търновски и Габровски окръзи се отделят в самостоятелни административни единици. На 5 април с.г. се провеждат избори за местни органи на властта. За председател на ИК на ГОНС е избран инж. Хараламби Тодоров Куцаров. На сесиите на съвета се обсъждат малко на брой въпроси, но посъществени, с по-голяма задълбоченост, приемат се мероприятия за тяхното изпълнение. Създава се Обединено трудово кооперативно-земеделско стопанство Търново, в което влизат стопанствата от общината.

На 25 февруари 1962 г. се провеждат избори за Четвърто народно събрание.

На 1 юли 1965 г. за председател на ИК на ГОНС е избран инж. Недялко Маринов Калпакчиев.

След изборите на 27 февруари 1966 г. за Пето народно събрание и народни съвети съставът на съветниците се увеличава на 142 души. ГОНС приема практиката да разработва перспективни програми за развитието на града. Ускореното развитие на промишлеността допринася за една година населението да се увеличи с 6000 жители и да достигне 40389 души.

За народните съвети 1971 г. се свързва с активната дейност по подготовката и провеждане на Референдума за нова Конституция на НРБ /16 май 1971 г./. В нея се определят задълженията на органите на държавната власт и техните изпълнителни функции. На проведените на 27 юни 1971 г. избори за Шесто народно събрание и народни съвети се дава вот на доверие на 150 общински съветници. Те избират ИК с председател Иван Стефанов Генджов.

На 6 юли 1972 г. започва строителството на новата сграда на съвета.

На изборите на 13 януари 1974 г. Иван Ст. Генджов е преизбран. Населението на града нараства за периода 1966-1975 г. на 65034 души.

Политиката за усъвършенстване на териториално-административното делене на страната довежда до изграждането на селищните системи като нов тип административно-стопански единици. След създаването си на 26 декември 1978 г. великотърновската селищна система показва развитие в административно и социално отношение. Общинският народен съвет разширява своите дейности относно икономическото, социално, просветно и културно развитие на града.

След изборите на 25 март 1979 г. за председател на ИК на ОБНС е избран Драгни Стефанов Драгнев. На тържествена сесия през април 1979 г. с участието на Бюрото на Народното събрание се отбелязва 100-годишнината от провеждането на Учредителното събрание и приемането на Търновската конституция.

На 7 юни 1981 г. се провеждат избори за Осмо народно събрание и народни съвети. Новият ИК на ОБНС е под председателството на инж. Димитър Стоянов Здравков.

На 4 декември 1983 г. се провеждат избори за народни съвети. Димитър Здравков е преизбран за председател на ИК на ОБНС.

На 22 март 1984 г. се възстановява честването на Празника на град Велико Търново.

На 8 юли 1986 г. се провеждат избори за Девето народно събрание и народни съветници. За председател на ИК на ОБНС е избран арх. Теофил Петков Теофилов. Дейността на ИК на ОБНС се насочва към разширяване на държавно-общественото и обществено-държавното начало в управлението на общината.

След въвеждането на новото административно деление в края на август 1987 г. се провеждат избори за областни и общински народни съвети. Предоставят се възможности за обсъждане и издигане на кандидатури на повече от един народен съветник и кмет на едно място. За председател на ИК на ОБНС е избран Иван Димитров Иванов. Реализира се програма за централизирано топлоснабдяване на града. Започва изграждане на тролейбусна мрежа.

През 1989 г. се учредява кметство "Стара част". На 12 март се провеждат частични избори. За кмет е избран арх. Иван Стефанов Чолаков.

На 10 ноември 1989 г. Т. Живков подава оставка. В странага започват радикални демократични промени. Създават се голям брой политически партии и движения.

От началото на 60-те г. в дейността на съвета и социално-икономическото и културно развитие на града започва нов перисд. В областта на промишлеността се извършва динамично индустриално развитие. Създават се нови заводи, предимно от лекото и средно машиностроене. Отрастъл "Машиностроене" започва да се развива приоритетно, като се подценяват възможностите на леката и хранителна промишленост. Извършва се мащабно промишлено строителство. Изграждат се промишлените зони Дълга лъка и Западна зона.

През 70-те години промишлеността укрепва, разширява се нейната материално-техническа база, увеличава се количеството на произвежданата продукция, създава се подотрастъл "Електроника".

Втората половина на 80-те години се характеризира с изоставане в техническото превъоръжаване на промишлеността и обновяване на производството. Независимо от въведените нови основни

производствени фондове в отделни предприятия отрасълът е в криза. Изход се търси в предаване на собствеността на предприятията за стопанисване от трудовите колективи, което бързо доказва своето несъвършенство. През 1989 г. се въвежда фирмената организация на производството, която от промишлеността се разширява и в другите сфери на материалното производство. В селското стопанство се въвежда акордната и арендна система.

Разрастват се и другите отрасли на икономиката, социалната и културна дейност.

Развитието на градския транспорт се отнася до увеличаване броя на превозните средства, подобряване и разширяване на материалната база, откриване сградата на автогарата /1966 г./, въвеждане на безкондукторно обслужване /1969 г./, построяване на Панорамния път ГП-3/1976 г./ и Западния пътен възел /1981 г./ Започва изграждането на пътното съоръжение Южен възел.

Дейността на ОБНС за подобряване на търговията и услугите се реализира по-ефективно в края на 70-те г. и през 80-те г. Построяват се съвременни търговски обекти, супермаркети, обновява се материалната база, разкриват се магазини за хранителни стоки и заведения за обществено хранене в големите промишлени предприятия, подобрява се културата на обслужване.

В сферата на съобщенията В. Търново получава съществен напредък през 70-те г. По плътност на телефонните постове той е сред първите в страната. Откритите постове през периода 1971-1975 г. се равняват на броя на разкритите телефони през последните 50 години. В следващия период телефонната плътност достига 23,05% при средно за страната 14,14%.

От края на 50-те и началото на 60-те г. градът е непрекъсната строителна площадка. Резултат на извършеното жилищно строителство е западната част на града, комплексите "Чолаковци", "Колю Фичето", "Бузлуджа", "Картала" и др. Великотърновските архитекти като използват традициите в местната архитектура, създават съвременни образци. Изграждат се и редица обществени и културно-битови сгради.

Развитието на здравеопазването е част от социалната политика на ОБНС. През 70-те г. то се подобрява значително чрез изграждане на нова материална база - Стоматологична поликлиника /1969 г./ сградата на Първостепенна окръжна болница "Д-р Ст. Черкезов" /1973 г./, медицинското училище "Д-р В. Генчев" /1974 г./, Градската поликлиника /1982 г./. Създават се специализирани диспансери, закупува се съвременна апаратура. Подобрява се медицинското обслужване на населението, майчинството и детското здравеопазване. През 80-те г. се създават центровете по хемодиализа, за поставяне на трайни сърдечни стимулатори /1984 г./, първият в страната извън базите на Медицинска академия, усъвършенства се диагностичната база, развиват се всички направления на клиничната лаборатория. Подобряват се и социалните грижи.

Културната дейност във В. Търново се развива на основата на богатите си традиции и като част от националната българска култура. През 60-те г. настъпват съществени положителни изменения. Започва преценка на културните ценности от миналото. Това изиграва съществена роля за бъдещата културна дейност в града. Започва изграждането на творчески групи, съюзи, дружества като необходимост за наличния потенциал от културни и научни дейци в града.

На 27 юли 1965 г. се възстановява името на града - Велико Търново.

През втората половина на 60-те г. нарастват социалните функции на културата, разширява се нейната материална база. Създаването на Общонародния комитет за развитие на Велико Търново като исторически, културен и туристически град /19 септември 1965 г./ е резултат на новото отношение на БКП и правителството към историческото минало на града, преодоляване на подценяваната идея, че В. Търново е на всеки българин, която скоро получава широка национална подкрепа. В средновековната част на града започват мащабни археологически проучвания, консервационно-реставрационни дейности, изграждането на музейни експозиции. Създава се културната проява "Поглед към вековете" /1966 г./, която се развива като Национален преглед на историческата тема в изкуствата /1975 г./.

През 1978 г. се приема дългосрочна Програма за честване на 1300-годишнината от основаването на българската държава. До 1981 г. в резултат на изпълнението и се извършва значително социално и културно строителство. Обновеният град посреща на 19 и 20 юни 1981 г. дипломатическия корпус, акредитиран в страната. На 17 октомври с.г. в дните на националното честване ОбНС провежда тържествена сесия, посветена на 1300-годишнината от основаването на българската държава. Приема се послание на съвременниците до бъдещите граждани на В. Търново от 2081 г.

Вторият етап на програмата се отнася до честването през 1985 г. на 800-годишнината от въстанието на братята Асен и Петър. Тя става знаменателна в развитието на града. Честването се превръща в национална изява. Преобразеният град, многобройните национални и местни културни прояви, реставрираните исторически паметници и обекти, изграденият архитектурно-музеен резерват Царевец са израз на нарасналите възможности и грижите на общинската власт, на труда на великотърновското гражданство и таланта на дейците на културата. Сътвореното от архитекти, художници, писатели, поети, научни и музейни специалисти и други издига равнището на местната култура.

В годините 1985-1989 г. се създава културната проява "Сцена на вековете", която се провежда на Царевец.

Град Велико Търново е домакин на редица национални, научни и културни форуми, които доказват високите му стойности в националното ни развитие.

Просветното дело се развива в областта на началното, средното, професионалното и висше образование. Създадените основни, единни средни с професионална, езикова, математическа и спортна насоченост училища следват общонационалните тенденции и изменения. Предучилищното възпитание бележи положителни промени.

Най-значителни са постиженията във висшето образование. Велико Търново става вторият университетски град в страната. Висшият педагогически институт "Кирил и Методий" прераства във Великотърновски университет "Братя Кирил и Методий" /1971 година/, който непрекъснато обогатява и разширява материалната си база, специалности, научни постижения и международна дейност.

Общинският народен съвет установява и развива активна международна дейност през периода 1962-1989 г. Дружеските връзки с Полтава - СССР /1962/, с Ниш - СФРЮ /1963/, с Краков - Полша /1966/, Александрия - Румъния, Ваймар - Германия, Толедо - Испания /1983/, Серес - Гърция /1988/ и Асти - Италия /1989/ се конкретизират в дейността на обществени, стопански, културни и научни институти.

1944 година

На 9 септември в цялата страна, в т.ч. и във Велико Търново, се установява народнодемократичната власт. Окръжният комитет на Отечествения фронт назначава за кмет на града Владимир Рашев, член на Радикалната партия, а за комендант Димитър Бръмбаров.

На 10 септември преди обед пред Дома на армията се провежда многохиляден митинг, към който се присъединява влязлата в града Търновска чета от Горнооряховския партизански отряд. В 18 часа идва и Дряновската чета.

На 11 септември на митинг на площад "Баждарлък" /"Велчова завера"/ ОК на ОФ обявява новата политическа власт на Отечествения фронт. В същото време на ул. "Опълченска" влизат първите съветски воени, военните кореспонденти Алексей Андреевич Лукьянов, Василий Николаевич Гавура, кинооператорът Семьон Абрамович Стояновски и шофьора Вадим Ковежников.

На 16 декември се провежда първото заседание на Временната общинска управа на Великотърновската народна община. Назначена е от министъра на вътрешните работи и функционира под това наименование до първите избори за народни съвети, проведени на 15 май 1949 г. През 1944 г. тя е в състав:

Владимир Рашев - кмет /Радикална партия/

Никола Радев - помощник-кмет /Българска работническа партия / комунисти/

Общински съветници

Петър Карачоров - Народен съюз "Звено"

Петър Георгиев - Българска работническа партия /комунисти/

Атанас Добревски - Български земеделски народен съюз

Илия Гюлчев - Българска работническа социалдемократическа партия

Стефан Венков - независим

Велико Търново е околийски град и в административно отношение е включен в Плевенска област.

В състава на Великотърновската община са включени селата Малък чифлик, Шереметя, Чолаковци и Беляковец. Заедно с тях населението на града е около 14000 жители. Общината се помещава в представителна сграда, строена от майстор Колю Фичето през 1872 г. за градско управление /конак/.

Временната общинска управа обсъжда въпроси по административното преустройство на общината, изпълнението на задълженията, свързани с Отечествена война, преименуването на улици и други. Политическият живот на града се свързва с разгръщане на дейността на различните партии и комитетите на Отечествения фронт, провеждането на антифашистки и демократични митинги и събрания.

На 15 декември е основана кожарска ТПК "Освобождение".

В започналата Отечествена война на България участват 18 пех. Етърски полк и 371 доброволци и гвардейци от града и околията.

Населението събира парични средства, храни и дрехи за бойците на фронта, общината заделя парични средства в помощ на войнишките семейства. Със смъртта на храбрите в първата фаза на войната загиват:

Кръстю Савов Яранов, поручик от 36 пех. полк, убит на 25 октомври 1944 г. на кота 592.

Георги Петров Георгиев, подофицер от 31 пех. полк, убит на 3 ноември 1944 г. на кота 805.

Симеон Дончев Кабакчиев, поручик, убит на 3 ноември 1944 г. на кота 805.

Иван Маринов Христов, подофицер от 18 пех. полк, убит на 21 октомври 1944 г., с. Оризаре.

Методи Стоянов Карагъзов, подпоручик в моторния полк, убит на 2 ноември 1944 г., с. Преполоц.

Енчо Тонев Калчишков, поручик от 4 пех. полк, убит на 9 октомври 1944 г., с. Кална.

Димитър Христов Минчев, подпоручик от 2 въздушен полк, убит на 16 септември 1944 г.

Григор Стефанов Филчев, подполковник от 19 пп, убит на 30 окт. 1944 г.

Христо Стойчев Дамянов, подофицер от 18 пех. полк, убит на 3 ноември 1944 г. на кота 805.

1945 година

През годината съставът на общинската управа претърпява промени. През април за секретар на общината е назначен Атанас Дончев и за съветник Иван Бояджиев. През юли кмет на В. Търново става Никола Радев, а в края на годината за помощник-кмет е назначен Асен Пашов. През май е приет Правилник за определяне размерите и начина за събиране на общинските приходи. На 25 юни са определени 6 избирателни секции във връзка с предстоящите парламентарни избори. Временната управа полага грижи предимно за благоустрояване на града, за общинските и училищни сгради.

Министерството на социалната политика предоставя 2 млн. лв. за построяване на детски дом.

Мария Петрова Трумбева дарява 1 млн. лв. на общината също за построяване на детски дом.

По време на помощната акция за издръжка на 214 деца от Югославия, които живеят в гарда, са изразходвани 10800000 лева. В проведения "Заем на свободата" от В. Търновска околия са записани 368 млн. лв.

Насрочените за 26 август избори за XXVI Обикновено народно събрание са отложени под натиска на опозицията за 18 ноември. В тях 80,43% от великотърновското гражданство гласува за кандидатите на Отечествения фронт.

В града преобладават дребните и средни предприятия на леката и хранителна промишленост и тази за строителни материали. Това са 23 предприятия с 819 души персонал, 499 занаятчийски работилници и 1253 служители. Най-голям е броят на текстилните

предприятия - 9, следвани от 7 кожарски фабрики и работилници, каучукова и пивоварна фабрики, 5 печатници, 3 мелници, машинна фабрика, оцетна и бонбонена фабрики, за брашно, нишесте и колбаси и 3 содолимонадени работилници.

На 10 януари се основава ТПК "Трапезица".

На 5 февруари започват заседанията на Народния съд.

На 23 март се основава ТПК "Нов живот".

От 29 март музейната сбирка при читалище "Надежда" става държавен музей.

Възниква движението на трудово-културните бригади. На 7 юли от града излиза първата бригада към селото.

Създава се месаро-колбасарска ТПК "Съгласие".

Във втората фаза на Отечествената война от града загиват:

Стефан Димитров Ганчев, поручик от 58 пп, убит на 2 април 1945 г.

Живко Атанасов Сарачев, поручик от 58 пп, убит на 5 март 1945 г.

Милю Велев Бижев, подофицер от 58 пп, убит на 14 март 1945 г.

Ангел Жеков Генов, подофицер от 58 пп, убит на 15 март 1945 г.

Георги Николов Стойчев, майор от 57 пп, убит на 18 март 1945 г. при Драва - Полконя.

Асен Атанасов Мислев, капитан от 35 пп, убит на 8 апр. 1945 г., с. Обреж.

1946 година

На 8 септември се провежда референдум за определяне формата на управление на държавата. В него от 65831 гласоподаватели от В.Търновска околия за република гласуват 50681 или 85,5%.

На 15 септември България е обявена за народна република.

На 27 октомври в страната се провеждат избори за Велико народно събрание. В тях мнозинството от избирателите изразява доверието си към БРП /к/ и ОФ. Във Великотърновска околия резултатите за БРП /к/ са по-ниски от тези за страната. За народни представители са избрани Васил Петров Коларов, Димо Тотев Казасов, Васил Иванов Мавриков. Постепенно се нормализира вътрешното и външно положение на страната.

Грижите на съвета за благоустрояването на града намират израз в приетия тригодишен план 1947-1949 г. Съветникът Илия Гюлчев е сменен от Нено Коев. В изграждането на язовир "Росица" /днес "Ал. Стамболийски"/ общината участва с дялов капитал от 1 млн. лева.

През май е монтиран първият монетен телефонен апарат в града на площад "Велчова завера".

Създава се Държавният застрахователен институт и Противотуберкулозният диспансер.

Започват археологически проучвания на хълма Царевец.

Името на града е Търново и наброява 14000 души.

1947 година

Във временната управа са извършени персонални промени. За помощник-кмет е избран Тодор Куманов, а Илия Яновски - за общински съветник. За членове на управата са избрани пълномощниците на селата Чолаковци, Шереметя и Малък чифлик. Извършва се промяна на имената на 50 улици и площади. Централният площад е наречен "Девети септември"; "Баждарлък" - "Велчова завера"; булевард "Цар Борис III" е преименуван на "Маршал Толбухин"; "Симеон Велики" - на "Бачо Киро".

На 23 януари се основава мебелната ТПК "Масив".

На 26 февруари се основава сладкарската ТПК "Пчела".

Създават се: предприятие "Печатни произведения", клон на Държавния спиртен монопол, здравна поликлиника към болницата.

През април Великото народно събрание приема Закон за двегодишния народостопански план 1947-1948 г. с цел възстановяване на народното стопанство.

На 1 юли гражданството участва в тържественото откриване на паметника на Васил Левски, дело на Л. Далчев. Средствата за неговото построяване са дарение от Карл Йосифов Папоушек, чех по народност, роден в Търново, но живее в Ботевград. За тази патриотична постъпка градската община с решение No 6 от 28 май го обявява за "Почетен гражданин" на Търново.

Открива се детска градина "Иван Вазов" и начално училище "Бачо Киро".

На 4 декември Великото народно събрание приема Конституция на НРБ. Тя е израз на новите обществени отношения в страната.

Въз основа на приетата Конституция на 23 декември Великото народно събрание приема Закон за национализация на частните индустриални предприятия и мините. Във Великотърновска околия са национализирани 120 предприятия.

1948 година

Търновската народна община на 19 март се преименува в Търновски градски общински съвет. Назначена е временна управа в състав от 9 души.

Председател - Станчо Друмев Маринов

Подпредседатели - Недьо Димитров и Тодор Куманов

Секретар - Атанас Дончев

Членове - Васил Косерков, Райна Байчева, Величко Георгиев, Мичо

Цонков, Илия Савов.

От 15 април съветът приема следното административно устройство. Създават се отделенията Финанси, Комунално стопанство и благоустройство, Търговия и продоволствия, Местна индустрия и занаяти, Животновъдство и санитарно-ветеринарно дело, Труд и социални грижи, Народна просвета, култура, физкултура и спорт, Народно здраве, Планова комисия и Общи служби.

На 19 август ГОНС обсъжда Първия петгодишен народностопански план 1949-1953 г. Основните моменти в него се отнасят до водоснабдяването на града и построяването на хладилни инсталации за кланицата, както и обекти от стопански и благоустройствен характер. Проектопланът е обсъден от гражданството по квартали и е подкрепен. На мястото на Недьо Димитров за подпредседател е назначен Марин Н. Лазаров.

През годината се уедряват предприятия. Създава се текстилна фабрика "Васил Мавриков", мебелно предприятие "Победа", обединяват се и керамичните предприятия.

На 10 август се основава ТПК "Хигиена", а на 21 август - бояджийската ТПК "Багра".

Започва дейност предприятие "Балкантурист".

Откриват се две детски градини - "Ганка Рашева" и "Петър Трумбев".

Броят на жителите достига 15800 души.

1949 година

На 27 февруари е приет Закон за народните съвети. На 15 май се провеждат избори за околийски народни съвети, местни общински народни съвети и съдебни заседатели. В управата на Градския народен съвет са избрани 9 души.

председател - Станчо Друмев Маринов

Подпредседатели - Тодорка Маринова Бъчварова, Стефан Василев Кильовски

Секретар - Иван Василев Цонев

Членове - Васил Василев Косерков, Петко Петров Цанков, Величко

Георгиев Стефанов, Недялко Пенев Ловджиев, Елена Боянова Ковачева

Избрани са 18 съветници. През годината членът на управата Васил В. Косерков е сменен от Душко Петков Душков. Създава се отдел Земеделие към ГНС.

С указ No 768 на Президиума на Народното събрание от септември са ликвидирани областите и са създадени окръзите като административно-териториални единици. За окръжен център е определен гр. Г. Оряховица.

Извършва се преименуване на улици, училища, квартали и др. Квартал "Марино поле" се нарича "Маршал Толбухин"; "Св. Никола" - "Георги Измирлиев"; "Св. Богородица" - "Димитър Благоев"; "Св. Троица" - "Трудов фронт"; училище "Йосиф I" - "П.Р.Славейков"; фабрика "Злати Ив. Златев и снове" - "Васил Левски" и други.

На 1 януари се създава училище по текстил.

На 1 март се основава ТПК "Метал".

Към ГНС са стопанските предприятия "Хоремаг", "Ветеринарно дело", "Автопревоз", "Жилфонд".

Учредява се Ведомствена техническа организация за архитект турни строежи, която от 1.01.1965 г. се реорганизира в Районна проектанска организация.

Трите кожарски фабрики се обединяват във фабрика "Първи май". Започва разширение на предприятието.

В края на годината любителската театрална трупа към читалище "Надежда" преминава към Градския народен съвет.

На 18 декември се провеждат избори за Първо народно събрание.

Основава се Дружество на научно-техническите дружества.

Жителите на града са 16000 души.

1950 година

Градският общински народен съвет приема план по строителството, в който се определя и мястото за изграждането на пощата. В сесия се приема тригодишен план за опазване на старините. Взема се решение за електрифицирането на с. Малък чифлик. За член на управата е избран Стефан Гавраилов Матъков на мястото на Недялко П. Ловджиев. ГНС взема решение фабрика "Филтис", търговската гимназия, която става Икономически техникум, и кв. "П.Р.Славейков" да приемат името на Васил Коларов.

На 7 април се провежда околийски събор на българо-съветската дружба.

Окръжният център от Г. Оряховица е преместен в Търново.

ОСП "Ветеринарно дело" и "Хоремаг" се обединяват в ОСП "Градска търговия".

На 1 август се създава Околийски промишлен комбинат.

Създава се Вечерна гимназия и Медицински техникум за фелдшери.

Курсът за подготовка на начални учители се трансформира в Педагогическо училище за начални учители, което е закрито през 1965 г.

Населението на града е 16500 жители.

1951 година

Разширяването на дейността на ГОНС е добре изразена в предложените за обсъждане въпроси в деветте сесии и 55 заседания. На 3 март се разглежда работата на съвета в областта на науката, изкуството и културата, физическата култура и спорта. През май на вниманието на съветниците е работата на детските градини и подготовката за лятната ваканция на детските летовища и площадки. Избран е градоустройствен съвет към ГНС. Обсъжда се работата на съвета по молбите и жалбите на гражданите. На 19 юни се провежда среща на съветниците с избирателите. За секретар на ГНС е избран Никола Георгиев Караков. Извършва се активна агитационна и организаторска работа във връзка с провеждането на Заем за развитието на народното стопанство. Влиза в сила Кодексът на труда. Осигурява се правото на платен годишен отпуск. Промислените предприятия изпълняват годишните си планове. За високи трудови успехи фабрика "Васил Коларов" е награждена с орден "Червено знаме на труда".

На 1 януари започва дейност Аптечно предприятие.

На 16 февруари е учредено ТКЗС в с. Чолаковци.

На 13 май се създава Доброволна организация за съдействие на отбраната.

На 5 септември се създава Стоматологична поликлиника. Открива се Онкологичен диспансер. Въвежда се безплатно медицинско обслужване. Открива се първата детска ясла на ул. "Ксилифорска" в кв. "Асенов"

На 6 септември влиза в новата си сграда Строителният техникум.

На 1 октомври се създава Държавна печатница "Димитър Найденов".

На 1 ноември е ликвидирано единственото в града машино строително предприятие "Хр. Камбуров".

Създават се стопанско предприятие "Комунални услуги" и Държавна спестовна каса.

Жителите на града са 16867 жители.

1952 година

Градският общински народен съвет се преименува в Градски народен съвет на депутатите на трудещите се /ГНС на ДТ/. На неговото внимание стоят въпросите на масово-политическата работа на съвета, изпълнението на указа за жалбите на трудещите се, обсъжда се съвместната работа на съвета с Отечествения фронт и други.

На 1 април се създава ДСП "Родопя". Започва разширението на пивоварна фабрика "Балкан" с цел годишното производство да достигне 15 млн. литра пиво. Извършва се строителство на новата поща, сградата на противопожарната служба, народната библиотека и музея, складовете за зърнени храни, разширява се жилищното строителство. Открива се цех за преработка на мляко.

През февруари се създава Психоневрологичният диспансер. Първите си пациенти приема и Кожно-венерологичният диспансер.

В областта на образованието се създава първото единно училище от I до XI клас - Първа смесена гимназия "Кирил и Методий".

Създава се Окръжен народен театър и Държавният архив. Организира се предприятие "Фотография".

На 14 декември се провеждат избори за окръжни, околийски, градски, районни и селски народни съвети. Премахват се кандидатските листи. Броят на съветниците е 55, а изпълнителният комитет е от 7 души.

Председател - Стефан Цонев Михов

Зам.-председател - Никола Г. Каракочев

Секретар - Кирчо Ангелов Русанов

Членове - Душко Петков Душков, Асен Енев Пашов, Илия Николов

Главанакон, Радул Минчев Радулов

Провежда се парична реформа, като обмяната на старите парични знаци с нови се извършва в съотношение 25 стари лева за

1 нов лев. Ликвидира се купонната система и се преминава към търговия по единни цени на дребно.

Градът и селата Шереметя и Малък чифлик са радиофицирани. Населението на града е 17745 жители.

1953 година

ГНС на ДТ провежда девет сесии, на които обсъжда състоянието на здравеопазването и се приемат решения за неговото подобряване. Вниманието се отделя на хигиенизирането на града и дейността на службите по чистотата. Разглежда се изпълнението на плана на Окръжното строително предприятие в областта на жилищното строителство. Набелязват се мерки по благоустрояването на града.

Народният музей приема функциите на окръжен.

На 4 април се открива Пионерският дом на Царевец.

На ул. "Силвестър" се открива детска ясла.

През септември започва дейност ТПК "Царевец".

На 29 октомври Илия Главанакوف е сменен като член на ИК на ГНС на ДТ от Сийка Маринова.

На 20 декември се провеждат избори за Второ народно събрание. За народен представител е избран ген.-лейтенант Асен К. Греков. Жителите на града са 18725 жители.

1954 година

В приетия Втори петгодишен народностопански план се предвижда разширение на предприятията "Първи май", "Победа", "Балкан", "Васил Коларов" и "Васил Мавриков", изграждане на помпена станция в с. Чолаковци, завършване на кооперативния пазар, построяване на Летен театър, разширяване на окръжната болница, изграждане на детски ясли, завършване на градския стадион и други.

Извършват се промени в Изпълнителния комитет. За председател е избран Кирчо Ангелов Русанов, за секретар Стефан Маринов Гечев. Радул Минчев е освободен от длъжността член на ИК и депутат, а е избран Христо Йорданов Кожухаров.

В проведените седем сесии депутатите обсъждат състоянието на учебно-възпитателната работа и детската престъпност. Отново въпроси на строителството, този път на комуналното, занимават ръководството на града. В сесия на 28 октомври се обсъжда работата на съвета по изпълнение на решенията на VI конгрес на БКП.

Открива се новата пощенска сграда.

Завършено е строителството на сградата на месокомбината. Преустановява дейност месаро-колбасарската ТПК "Съгласие".

Създава се предприятие "Обществено хранене".

През февруари е открита музейната експозиция "Печатница "Работник".

Създава се Концертно бюро.

Построява се сграда на Централния военен архив.
Населението на града е 19395 жители.

1955 година

През годината се извършва промяна в наименованието на съвета, който се нарича Градски народен съвет.

На 4 март се провежда сесия, на която се разглежда градоустройственият план на Търново, разработен от Главпроект - София.

Данните за приключилата учебна 1954/55 г. са основа за разисквания на сесия по състоянието на учебното дело в града. Приемат се решения за неговото подобряване. Обсъжда се въпросът за спазване на социалистическата законност. През годината се провеждат осем сесии.

За секретар на ИК на съвета е избран Йордан Йорданов Василев.

На 1 януари се създава ГПП "Хлебна промишленост".

На 18 март е учредена ТПК "Сградострой".

Кожарската ТПК "Освобождение" се слива с ТПК "Трапезица".

На 13 юли е открита музейна експозиция в родната къща на П.Р.Славейков.

На 30 юли Окръжният народен театър е обявен за държавен.

През септември е открита музейна експозиция с общоисторически характер в построената за музей и библиотека сграда на ул. "Ив. Ботева" No 2.

С Постановление на Министерския съвет от 27 декември старата част на Търново и с. Арбанаси са обявени за исторически резерват от национално значение.

Жителите на града са 20900 жители.

1956 година

Градският народен съвет постепенно увеличава своя авторитет чрез резултатите от дейността си. Това са основните изводи, направени на сесия след обсъждане на 3-годишната му дейност за периода 1953-1955 година. За отчетното време държавната промишленост нараства средногодишно със 17%. В търговията стокооборотът - също. За ремонт на улици ГНС изразходва 600 хил. лв., за създаване на зелени площи и тяхното поддържане - 105300 лв. Построени са 36 апартамента с 2048 кв. м площ, частната жилищна площ е увеличена с 6372 кв.м. Леглата в хотелите са увеличени от 75 на 125 броя. В областта на просветата при 35 паралелки с 1154 ученици в горния курс през 1952 г. техният брой нараства на 44 паралелки с 1654 ученици през 1955 г.

В останалите 6 сесии се разглеждат въпросите на благоустрояването, резултатите от учебната 1955/56 г. и други

На 12 февруари се провеждат избори за народни съвети. От 16445 избиратели в тях участват 16417 души. За кандидатите на ОФ гласуват 16391 души. Избран е Изпълнителен комитет от 6 души.

председател - Кирчо Ангелов Русанов

Зам.-председател - Иван Стефанов Чакъров

Секретар - Йордан Йорданов Василев

Членове - Христо Йорданов Кожухаров, Душко Петков Душков, Асен Енев Пашов

Избрани са 69 съветници.

С Указ No 148/25.05. на Президиума на Народното събрание с. Арбанаси е отделено от община Г. Оряховица и се присъединява към община Търново.

На 24 януари се създава МТС - Търново, което съществува до 1966 г., когато преминава към ДЗС.

ГНС взема решение за създаването на симфоничен оркестър от 1 юли и да се издигне бюст паметник на Димитър Благоев пред къщата, в която е живял от 1890 до 1894 г. В чест на 100-годишнината от рождението му паметникът е открит на 13 юни.

В Костанцалиевата къща в с. Арбанаси се открива етнографска музейна експозиция.

С постановката "Бунтовна песен" от Георги Златев-Черкин самодейната оперета при читалище "Надежда" на 4 юни става "Национален първенец".

Жителите на града са 22316 души.

1957 година

ГНС обсъжда на сесия изпълнението на Втория петгодишен план и проектоплана за третата петилетка. Основните промишлени предприятия и търговията преизпълняват плановете си. Трудещите се участват в благоустрояването на града с 16930 трудови дни. През годината е построен жилищен блок с 18 апартамента. В новия план се предвижда нарастване на републиканската местна и кооперативна промишленост, изграждането на нова болница, средно смесено училище, детска градина и детска ясла, 6 битови сгради, разширяването на водопроводната и канализационна мрежа, построяването на колектор, увеличаването на парковите площи и други. Приемат се показателите за участие в съревнованието "Град първенец", обсъжда се състоянието на търговията, строителството и благоустрояването.

Картинната галерия с произведения на търновски художници е открита на 23 май в църквата "Св. Спас".

На 1 юли от разформирования околийски комбинат се създава като самостоятелно предприятие ДИП "Строителни материали", Градски промишлен комбинат и други.

ТПК "Багра" преминава към ТПК "Нов живот".

Техникумът по индустриално строителство приема първите си ученици.

През септември са открити паметниците на ген Й.В.Гурко и маршал Ф.И.Толбухин.

На 22 декември се провеждат избори за Трето народно събрание. За народен представител е избран Енчо Стайков Стайков.

Жителите на града са 23302 души.

1958 година

Под ръководството на ИК и градските съветници се провежда на 13 февруари общоградско събрание, на което се отчита едногодишната дейност на съвета. Пристъпва се към изпълнение на Третия петгодишен план. В проведените през годината сесии се разглеждат въпросите на образованието, архитектурното и благоустройствено изграждане на Търново, въвежда се ограничение в приемането на нови жители. Изгражда се художествен съвет като съвещателен орган на ГНС, който има задълженията да наблюдава архитектурното изграждане на града, да обсъжда и приема плановете по строителството. Посочва се необходимостта от увеличаване на жилищното строителство и други.

ГНС се преименува в Градски общински народен съвет. Извършените промени в Изпълнителния комитет се отнасят до избирането на 19 май на Милчо Христов Мирчев за секретар. Териториалните промени са свързани със закриването от 23 декември на общините в Дебелец, Леденик, Беляковец, Момин сбор и Пушево и присъединяването им към Търновската община.

Създава се ново средно учебно заведение - Трета смесена гимназия, която от 1962 г. става ЕСПУ "Проф. д-р Асен Златаров" с преподаване на руски език.

С решение на ИК Окръжната библиотека е наименувана "П.Р.Славейков".

Открит е хотел "Янтра".

На 12 декември се учредява Обединено ТКЗС Търново.

Започва дейност градското търговско предприятие "Хранителни стоки".

Жителите на града са 24886 души.

1959 година

В началото на годината в страната се извършва административна реформа, която премахва съществуващите околии и окръзи. Създават се 30 нови административни единици - окръзи, които ръководят цялостния държавен и стопански живот на своята територия. Обособяват се самостоятелни Търновски и Габровски окръзи.

На 5 април се провеждат избори за окръжни, градски, районни и селски народни съвети, народни съдии и съдебни заседатели. Изграждат се местните органи на народната власт. В Търново изборите приключват със следните резултати: 24001 гласоподаватели; в тях участват 23976 души, които представляват 99,90%. От тях за

кандидатите на ОФ гласуват 23918 души или 99,76%. Избрани са 101 съветници.

Изпълнителният комитет е в състав от 10 души.

Председател - инж. Хараламби Тодоров Куцаров

Зам.-председатели - Милчо Христов Мирчев, Димитър Петров Бръмбаров

Секретар - Йордан Тодоров Кирвиков

Членове - Радул Минчев Радулов, Душко Петков Душков, Илия Савов

Томов, Асен Енев Пашов, Добри Ангелов Радославов, Димитър Илиев

Петков.

ГОНС провежда 8 сесии. На тях е разгледана работата на културните учреждения, здравеопазването, опазването на социалистическата законност, изпълнението на строителната програма, наличния жилищен фонд и неговото използване.

Териториалните промени са свързани с отделянето на с. Дебелец от община Търново и присъединяването му към община Килифарево. В състава на ГОНС са включени пълномощничесвата Арбанаси, Шереметя, Малък чифлик, Чолаковци, Буковец, Момин сбор и Пушево. Създава се традиция на кръглите годишнини от 9.09.1944 г. да се провежда тържествена сесия съвместно с ГК на БКП, ГК на ОФ, на които се отбелязват постиженията в развитието на града.

Построена е и пусната в експлоатация търговската мелница в м. Дълга лъка.

Създава се млекоцентрала "Сердика" и начално училище "В. Левски", което е закрито през 1971 г.

Културно събитие в града е честването на 90-годишнината от основаването на първото читалище в града "Надежда", което е наградено по този повод с орден "Кирил и Методий" - първа степен.

Жителите на града са 26334 души.

1960 година

ГОНС в проведените 12 сесии насочва вниманието си по въпросите на строителството, работата с поръченията на избирателите и жалбите на гражданите, чистотата, хигиената и озеленяването на града. Особено внимание се обръща на опазването на паметниците на културата и подобряване на учебно-възпитателната работа в училищата. Обсъжда се състоянието и перспективите за развитие на местната и кооперативна промишленост.

На 30 март за член на ИК е избран Йордан Йорданов Василев, а е освободен Душко Петков Душков. Село Присово се отделя от община Дебелец и се включва в състава на Търновската община.

На 5 април е прието ПМС за създаване на Държавен дървообработващ завод "Димитър Благоев".

През април приема първите си посетители експозицията на затвора-музей.

В развитието на промишлеността започва нов етап. Полагат се основите на отрасъл "Машиностроене". Със създаването на Завода за малки радиоприемници на 5 май 1960 г. започва развитието на радиопроизводството в града. На 15 ноември е произведен първият радиоприемник "Комсомолец".

Втора политехническа гимназия "Васил Друмев" влиза в нова учебна сграда.

Започва строителството на сграда на Аптечно предприятие.

Построява се сградата на Българските професионални съюзи.

В ОТКЗСТърново се внедрява модерна селскостопанска техника, използват се високопродуктивни сортове семена и химически торове.

На 11 ноември се създава Държавният екарисаж.

Жителите на града са 27988 души.

1961 година

Годината започва с изпълнение на Четвъртия петгодишен план. В Отчетния доклад на ГОНС за мандата 1958 г.- 1961 г. се посочва пускането в експлоатация на 20 октомври на паркетния цех на ДДЗ "Д. Благоев". Построеният за една година Държавен екарисаж е открит на 12 октомври. Започва производствена дейност и цехът за нишесте. Открит е цех за каучукови и пластмасови изделия, леярна, направено е разширение на пресово-тенекеджийския цех на Градския комбинат. Завършени са разширенията на Месокомбината, предачния цех на фабрика "В. Мавриков", ДИП "Балкан", ДИП "Първи май" и нов цех на ТПК "Масив".

В проведените 12 сесии се обсъждат въпросите на промишлено-битовото обслужване на населението, жилищното строителство, художествената самодейност.

Резултатите от извършеното индивидуално жилищно строителство през периода 1951-1955 г. показват цифрата 1600 кв. м площ. За 1956-1958 г. кооперативното строителство се извършва на площ от 3726 кв. м, а индивидуалното на 5339 кв. м. Сесията взема решение да се подготвят и одобряват квадратно-застроителните планове. ИК на ГОНС провежда обсъждане на проекта за жилищни сгради със специалисти и граждани.

На сесия се обсъждат постиженията, слабостите и значителните проблеми в работата на градските читалища.

На 30 ноември инж. Димитър Петров Бръмбаров е освободен от поста зам.-председател и член на ИК на ГОНС.

В чест на 70-годишнината от провеждането на първата социалистическа сбирка на 5 май е открита музейна експозиция в парк "Никола Габровски".

През септември е открит Летният театър, построен с дарения, по проект на арх. Живко Драгомиров.

Създава се творческа група на художниците от града.

Жителите са 29835 души.

1962 година

Годината започва с подготовка на изборите за Четвърто народно събрание, народни съвети, съдии и съдебни заседатели. На 25 февруари от 26242 гласоподаватели в изборите участват 26156 души или 99,67%. За кандидатите на ОФ гласуват 26146 или 99,96%. Избраният Изпълнителен комитет е в състав от 11 души.

Председател - инж. Хараламби Тодоров Куцаров

Зам.-председатели - Милчо Христов Мирчев, инж. Димитър Стоянов
Здравков

Секретар - Магдалена Тужарова

Членове - Радул Минчев Радулов, Илия Савов Томов, Ганчо Христов,
Асен Енев Пашов, Йордан Йорданов Василев, Димитър Маринов Кръстев,
Величко Митев Денев

Новоизбраният общински съвет е от 117 съветници.

За народен представител е избран Енчо Стайков Стайков.

На проведените 10 сесии се разглеждат въпросите на строителството, озеленяването и хигиенизирането, дейността на читалищата. Грижите за увеличаване прираста на населението намира израз в обсъждане въпроса за раждаемостта и състоянието на детските заведения.

Открива се детска градина "Евгения Кисимова".

Основно училище "П.Р.Славейков" влиза в нова учебна сграда.

На 1 март се създава ДИП "Деню Георгиев" за детско-юношеска конфекция.

Пуснати са в експлоатация шперплатовият, фурнирният и цехът за конфекция при Градският промкомбинат.

Започва основно разширение и реконструкция на ПЗ "Балкан".

На 27 септември се приема Постановление No 162 на ЦК на БКП и Министерския съвет за създаване на Висш педагогически институт.

Съвместната работа на ГОНС и ГК на ОФ, постигнатите резултати и перспективите на дейността им се обсъждат на сесия на съвета. Внушително тържество за гражданите е проведеният на 25 май Празник на народното творчество и бит.

На 25 септември летецът космонавт на СССР Герман Титов посещава град Търново. ИК на ГОНС го удостоява със званието "Почетен гражданин" на Търново.

Установяват се дружески връзки между град Търново и град Полтава, УССР и на 22 октомври делегация отпътува за Полтава.

1963 година

ГОНС провежда през година 12 сесии, на които обсъжда архитектурното и благоустройствено изграждане на града, неговото озеленяване и хигиенизиране. Пристъпва се към блоково строителство с използване на индустриални методи. Разгледана е работата на детските заведения и борбата с противообществените прояви на непълнолетните. За първи път се обсъжда ролята на общественото начало в работата на общинския съвет. Състоянието

на културните институти и художествената самодейност е разгледана на базата на постигнатото и перспективното развитие. Музейните експозиции и паметниците на културата са посетени от над 40000 наши и чужди гости.

Влизат в действие цехове на ДДЗ "Д. Благоев" и фабрика "Д. Георгиев". От с. Буковец в Търново се премества предприятието за фини домакински прибори "Сърп и чук".

На 15 септември започва занятия първият випуск на Висшия педагогически институт "Братя Кирил и Методий" с 4 специалности - българска филология, история, руска филология и изобразително изкуство.

Открита е детска градина "Първи юни".

Създава се Окръжна художествена галерия.

ИК на ГОНС удостоява със званието "Почетен гражданин" на Търново писателя Емилиян Станев.

Жителите на града са 32760 души.

1964 година

Общинския съвет провежда 8 сесии, като разглежда изпълнението на стопанските планове от предприятията за територията на общината, строителната програма, дейността на ДСК, на отдел "Народна просвета" и резултатите от учебната 1961/1964 г. и други.

Извършват се персонални промени. От ИК са освободени Радъл Минчев, Милчо Христов, Йордан Йорданов и инж. Димитър Здравков. За членове на ИК са избрани Димитър Петров Димитров, Мария Стефанова Манева и Стефан Цонев Михов за зам.-председател.

След създаването през годината на Националния институт за паметниците на културата - София, основаната през 1953 г. възстановителна група в града, наречена по-късно "Културстрой", полага началото на Филиала на НИПК.

Колективът на Държавно търговско предприятие "Народен магазин" е първият в страната, който спечелва за пети пореден път първо място в социалистическото съревнование и получава преходното червено знаме на Министерския съвет и ЦС на БСП.

Създава се Професионално-техническо училище по радиотехника и СПТУ по обществено хранене "Д-р Васил Берон".

През октомври е учреден клон на Съюза на научните работници.

Установяват се дружески връзки между ГОНС и скупщината в Ниш - СФРЮ.

С решение от 14 ноември ИК на ГОНС удостоява Алексей Андреевич Лукьянов, един от тримата съветски журналисти, влезли в града на 11.09.1944 г. със званието "Почетен гражданин" на Търново.

Жителите на града са 34536 души.

1965 година

1965 година е паметна в развитието на град Търново. С указ № 501 от 27 юли на Държавния съвет той е преименуван на Велико Търново.

На 1 юни в ИК на ГОНС се извършват персонални промени. От председател и член на ИК е освободен инж. Хараламби Тодоров Куцаров и секретаря Магдалена Тужарова. Инж. Недялко Маринов Калпакчиев е избран за член на ИК и председател на същия, а за секретар Невяна Христова Цанкова.

ИК провежда осем сесии. Разглежда се състоянието на строителството, озеленяването и хигиенизирането на града, спазването на социалистическата законност, работата с жалбите на трудещите се, състоянието на търговията и услугите и други.

На 19 септември се провежда съвместна сесия на ГОНС с Окръжния народен съвет. На нея се разглежда доклад за състоянието и развитието на Велико Търново като важен исторически, културен и туристически град в НРБ. На сесията присъства първият секретар на ЦК на БКП и председател на Министерския съвет Тодор Живков. Сесията завършва с избирането на Общонароден комитет за развитието на Велико Търново под патронажа на Т. Живков и председател акад. Тодор Павлов.

Влизат в редовна експлоатация новия тъкачен цех на фабрика "В. Мавриков" и сушилната на месокомбинат "Родопа". Започнатото през 1960 г. разширение на мебелната фабрика "Победа" завършва през 1965 г. Промисленото строителство се свързва и с изграждането на производствени сгради на ГПП "Хлебна промишленост" и цех за плочи от дървесни частици към ДДЗ "Д. Благоев". Създава се ДЗС В. Търново със задача отглеждане на основни култури - зърнено-хлебни, фуражни и някои технически култури, снабдяване на населението с мляко, зеленчуци и плодове.

От 1 януари започва да функционира Медико-физкултурен диспансер.

На 12 март е учредено Дружеството на архитектите.

Май месец е обявен за Месец на културата и е изпълнен с многобройни прояви на професионални и самодейни състави от страната и града.

На 6 юни на Царевец пред Балдуиновата кула се провежда културен празник "Поглед към вековете". В него вземат участие с откъси от исторически пиеси Народният театър - София, и Драматичен театър - В. Търново. Проф. Г. Димитров написва музиката, изпълнена от фанфари, за откриването на спектакъла, която е запазена и днес. Н.а. Константин Кисимов рецитира стихове във възхвала на Търновград, написани за случая от К. Зидаров. Заражда се идеята в бъдеще да се организират прегледи на историческата драма.

На 8 юни се открива Първият международен фестивал на камерната музика.

На 19 септември вечерта по повод създаването на Общонародния комитет за развитие на В. Търново се провежда на Царевец пред Балдуиновата кула културно тържество "Поглед към вековете", с откъси от историческите пиеси "Иванко" и "Иван Шишман", представени съответно от Великотърновския и Народния театър в София.

Открита е детска градина "Осми март".

Основно училище "Д. Благоев" приема първите си ученици.

На 28 май ИК на ГОНС удостоява със званието "Почетен гражданин" на В. Търново летците космонавти на СССР полк. Павел Беляев и подполк. Алексей Леонов по време на посещенияето им в града.

Жителите на града се увеличават с 6000 и достигат 40389 души в резултат на бързото икономическо развитие на В. Търново.

1966 година

"Наш синовен дълг е да запазим и разхубавим самобитния облик на древния град, да разкрием напълно и да възстановим най-ценните му паметници."

Из "Въззвание към българския народ"

Създаването на Общонародния комитет за развитие на Велико Търново е последвано от приемането на Постановление No 6 на МС на 10 февруари с.г. След публикуването на възванието към българския народ се открива всенародна подписка за събиране на парични средства, в която участват хиляди българи от страната, държавни институти, организации, вестник "Велико Търново", както и българи, живеещи в чужбина. В резултат са събрани 6 млн. лева. Приетите годишни програми се отнасят до социално-икономическото и културно развитие на града, а в провежданите археологически разкопки основната задача е да се проучи крепостта Царевец от центъра към периферията, крепостните стени и съоръжения. Взема се решение за ежегодно издаване на вестник "Велико Търново".

Постиженията в икономическото и културно развитие на града се използват като предизборна платформа на проведените на 27 февруари избори за Пето народно събрание и народни съвети. От 31914 гласоподаватели в тях участват 99,84% или 31863 души. За кандидатите на ОФ гласуват 31830 души, които представляват 99,89%. Избрани са 142 съветници. Изпълнителният комитет е в състав от 11 души.

Председател - инж. Недялко Маринов Калпакчиев

Зам.-председатели - Стефан Цонев Михов, Ненчо Христов Нейков

Секретар - Невяна Христова Цанкова

Членове - Димитър Петров Димитров, Ганчо Христов Ганев, Мария Стефанова Манева, Илия Савов Томов, инж. Димитър Стоянов Здравков, Асен Енев Пашов, Димитър Маринов Кръстев

За народни представители са избрани Енчо Стайков Стайков и Иван Ганчев Врачев.

В сесии на съвета се разглежда перспективното развитие на града за периода 1966-1970 г. Обсъждат се поръченията на избирателите. Предвиждат се строително-ремонтни работи по уличната мрежа, по водоснабдяването и канализацията. Вземат се решения във връзка с подобряване на състоянието и решаване на проблемите в сферата на културата и изкуството, жилищното строителство, комунално-битовото обслужване на населението.

С решение на ИК на ГОНС от 1 юли се създава Промислен комбинат "Етър" с предмет на дейност спортни топки, каучукови и пластмасови изделия.

На 1 февруари ОТКЗС преминава към ДЗС.

На 25 февруари приема първите си посетители музейната експозиция "Велико Търново - столица на Втората българска държава" на Окръжния исторически музей.

На 19 септември се изнася поетичен рецитал "Легенди при Царевец".

На 11 ноември е открита новопостроената сграда на автогара В. Търново.

Установяват се дружески връзки с Краков, Полша.

Жителите на града са 41302 души.

1967 година

ИК на ГОНС провежда 6 сесии. Обсъжда се развитието на промишлеността и изпълнението на годишните планове. Ежегодно нарастват основните производствени фондове, които достигат 3684000 лв. Произведената промишлена продукция е за 124380000 лв. На вниманието на съветниците са състоянието и проблемите на местната промишленост и комуналната дейност. Промислено-производственият персонал в отрасъла достига 2274 души. Решенията, взети след обсъждане на работата на отделите "Народна просвета" и "Изкуство и култура" по патриотичното възпитание, се отнасят до поставяне в училищата на бюстове на патроните на учебните заведения и подобряване на дейността на културните институти сред трудещите се.

В изпълнение на своята социална програма ГОНС ежегодно отпуска около 26000 лв. на самотни, нетрудоспособни граждани, войнишки семейства, самотни майки, многодетни семейства и други.

Мария Стефанова Манева е освободена като нещатен член на ИК.

На 15 юли се създава Електронноизчислителният център.

Поставя се началото на телевизионния преглед "Мелодия на годината".

Под шефството на в. "Борба" се провежда международният крос "Ивайло", който става ежегоден.

Професионално-техническото училище по радиотехника "А.С.Попов" прераства в Средно професионално техническо училище по електропромишленост "А.С.Попов".

На 25 септември се откриват културни празници "Поглед към вековете" на хълма Света гора със сборен спектакъл от исторически пиеси. На втория ден е изнесен рецитал "Легенди при Царевец", на третия ден е литературното четене с участие на български поети и писатели. Празниците завършват с премиерата на Драматичния театър във В. Търново "Към пропаст".

На 2 ноември Министерският съвет приема Разпореждане No 319 за създаване на Завод за телферни електродвигатели.

На 12 декември промкомбинат "Етър" прераства в Държавно предприятие за производство на пластмасови и каучукови изделия.

Създава се организация на Българския автомобилен и туринг клуб.

Жителите на града са 43252 души.

1968 година

ГОНС ръководи успешно социално-икономическото и културно развитие на града. Основните въпроси, обсъдени на проведените 6 сесии се отнасят до разглеждане и приемане на градоустройствения план на града, състоянието на автотранспорта и безопасността на движението, социалистическия бит и култура, състоянието на паметниците на културата и тяхното използване за патриотичното възпитание на трудещите се и младежта.

Индустриалното развитие на града довежда до създаването на промишлените зони "Дълга лъка" и "Качица". В жилищната площ на градоустройствения план се включва западната част - Пишмана.

На 1 януари започва производствена дейност Заводът за телферни електродвигатели и на 19 март е произведен първият конусет електродвигател.

На 13 април е рождената дата на Завода за палети, създаден на базата на ТПК "Метал".

Министерският съвет приема постановление за създаването на Завод за запаметяващи устройства.

Общата промишлена продукция на града е увеличена 17,5 пъти в сравнение с 1947 година. За 20 дни се произвежда продукция, равна на тази през 1947 г.

В ДЗСВ. Търново се прилага комплексна механизация. Средните добиви от основните хлебни и технически култури достигат: пшеница - 180 кг, ечемик - 223 кг, царевица - 250 кг, слънчоглед - 125 кг, захарно цвекло - 840 кг. Стопанството разполага с техника от 49 трактора, 12 зърнокомбайна, 3 силажомелачки, 3 царевични комбайна, 6 сламопреси и 31 редосеялки. Развива се животновъдството.

Извършва се значително жилищно строителство. Оформят се кварталите "Д. Иванов", "Балванска битка", "Искра", "Н. Габровски", "Ивайло".

В областта на търговията работата на ГОНС се изразява в разширяване и подобряване на търговската мрежа. В града има 60 магазина и заведения за обществено хранене, но с доста остаряла материална база.

Увеличава се автомобилният парк, който има състав от 194 товарни, 36 лекотоварни, 72 автобуса и 60 леки коли.

Просветната и културна дейност се осъществява от 20 учебни заведения, 6 учебно-възпитателни заведения, 11 целодневни детски градини, 17 културни института.

От 15 до 22 юни се провежда първият Национален преглед на историческата драма и театър "Поглед към вековете", който има статут и получава професионален и състезателен характер.

Извършените персонални промени се отнасят до избирането на Радка Иванова Неделчева /Ангелова/ за нещатен член на ИК. Невяна Христова Цанкова е освободена от длъжността секретар на ИК и е избран Петър Христов Деков за член на същия и негов секретар.

Започва изграждането на язовир "Йовковци".

На 22 октомври са обсъдени прогнозите за развитие на град В. Търново през периода 1971-1975 г.

Жителите на града са 45628 души.

1969 година

Състоянието на благоустрояването, хигиенизирането, озеленяването и образованието се разглеждат на сесии на съвета. Нови въпроси, които се обсъждат, са проблемите на младежта, спорта и туризма, както и поликлиничното обслужване на населението.

На 7 септември се провежда тържествена сесия в чест на 25-годишнината от 9.09.1944 г.

В ИК на ГОНС се извършват персонални промени. Димитър Петров Димитров и инж. Димитър Стоянов Здравков са освободени като нещатни членове на ИК. За нещатен член е избран Никола Николов Цонев и за член на ИК и зам.-председател Иван Стефанов Генджов.

Открита е Стоматологичната поликлиника.

Създава се основно училище "Вела Пискова".

Открита е детска градина "Параскева Енева - Соня".

Въвежда се безкондукторно обслужване.

Телефонните постове в града от 240 през 1944 г. нарастват на 3829 през 1969 г.

На 18 април се открива общата национална изложба "Велико Търново през погледа на художника".

На 29 април се открива разширението на фабрика "В. Мавриков".

ИК на ГОНС с протоколно решение от 28 май именува на Емил Попов, участник в антифашистката борба, предприятието по металообработване и улицата, на която се намира родната му къща.

На 9 юни започва изграждането на Панорамния път.

На 29 август е открит Хлебозаводът.

Открит е клубът на дейците на културата.

Започва строителството на производствените сгради на Завода за запаметяващи устройства.

На 16 август ИК на ГОНС взема решение да удостои за "Почетен гражданин" на Велико Търново Василий Иванович Гавура от Киев, УССР, журналист, влязъл в града на 11.09.1944 г. Заедно с него като гости на града са Алексей Лукьянов и Фрида Стояновски, сестра на загиналия при Виена кинооператор Семьон Абрамович Стояновски.

Жителите на града са 47961 души.

1970 година

През годината са проведени 6 сесии. Обсъден е "Правилник за задачите на ГНС и неговите органи", административно-техническото обслужване на населението и други.

На сесия на ГОНС е освободен от ИК Никола Николов Цонев, За член на ИК е избран Петър Иванов Яламов.

От 30 януари с. Чолаковци се включва като квартал на В. Търново.

На 10 януари е открит Музеят на Възраждането и етнографията във Великотърновския край в хана на хаджи Николи.

На 1 април влиза в експлоатация инструменталният цех на ЗЗУ, започва строителството на сградата на Териториалния изчислителен център.

На 26 април отваря врати туристическият дом "Трапезица".

На 28 април е открит Битовият комбинат на ул. "Възрожденска".

На 28 май е открита административно-битовата сграда на Управление "Електромонтажи".

От 1 до 6 юни се провежда националният преглед на историческата драма и театър "Поглед към вековете".

На 19 юни е завършен пробивът на тунел "Велчова завера" от Панорамния път.

Заводът за телферни електродвигатели започва строителство на нови производствени сгради в Западната промишлена зона.

На 27 юли е открит бюст-паметник на Димитър Н. Иванов.

През юли се създава Стопанска дирекция "Местна, държавна и кооперативна промишленост и комунално-битови услуги".

Открит е бюст-паметник на Деню Георгиев и разширението на читалище "Искра".

На 7 септември е открита новата сграда на Окръжния психоневрологичен диспансер.

На 15 септември СПТУ "А.С.Попов" предоставя на своите възпитаници новопостроената училищна сграда.

ИК на ГОНС избира за "Почетен гражданин" на Велико Търново писателя и общественика Стефан Мокрев.

Жителите на града са 50572 души.

1971 година

"Народните съвети осъществяват държавната политика на своята територия. Те развиват дейност за изпълнение на общодържавните задачи и решават въпроси от местно значение."

Чл. 112 от Конституцията на НРБ, 18.05.1971 г.

Шестият петгодишен план за социално-икономическо развитие на страната /1971-1975/ определя развитието на икономиката да се осъществява по интензивен път. На 7 май Петото народно събрание одобрява проекта за нова Конституция на НРБ. На 16 май чрез всенародно гласуване /референдум/ тя е приета от XVI сесия на Народното събрание, проведена на 18 май.

На 27 юни се провеждат избори за Шесто народно събрание, народни съвети, съдии и съдебни заседатели. От 37803 избиратели от В. Търново в тях участват 37789 души или 99,96%. За кандидатите на ОФ гласуват 37722 души или 99,82%. За народни представители са избрани Димитър Константинов Косев, Венелин Тодоров Коцев, Ботьо Минев Михайлов. Избраните 150 съветници на 6 юли гласуват за ИК в състав от 11 души.

Председател - Иван Стефанов Генджов

Зам.-председатели - Стефан Цонев Михов, Петър Христов Деков, инж.

Димитър Стоянов Здравков, Стефан Петров Тодоров

Секретар - Диана Христова Поптодорова

Членове - Петър Иванов Яламов, Радка Иванова Неделчева /Ангелова/

Ганчо Христов Ганев, Илия Савов Томов, Асен Енев Пашов

На проведените през годината 6 сесии се разглежда дейността на търговските организации, състоянието на образованието, постиженията и перспективите на развитие на културата и изкуството, работата на съвета с жалбите на трудещите се и спазването на законността. Продължава развитието на материално-техническата база на промишлеността.

На 30 март фабрика "Д. Георгиев" влиза в нова производствена сграда.

Полагат се основите на фабриката за пластмаси, която се отделя от ДИП "Етър".

Базата за техническо развитие на местната промишленост на 21 май получава нова сграда.

На 4 юни се обявява създаването на Драматично-музикалният театър "Константин Кисимов".

На 30 юли се открива музейната експозиция "История на капитализма и работническото революционно движение във Великотърновски окръг", посветен на 80-годишнината на БКП.

Създават се Математическа гимназия и Професионално-техническо училище по комунално-битови услуги.

На 9 октомври ножарската фабрика "Сърп и чук" влиза в нова сграда.

С указ на Държавния съвет No 586 от 13 октомври 1971 г. Висшият педагогически институт е обявен за Университет.

Провежда се първият международен симпозиум "Търновска книжовна школа".

На 21 декември се създава фабрика "Свежест".

На 21 декември Окръжният исторически музей чества 100-годишнината от създаването си. Открита е обновената експозиция в родната къща на П.Р.Славейков.

1972 година

ИК на ГОНС разширява кръга от въпроси, които обсъжда на проведените 7 сесии. Заедно с грижите за благоустрояването на града и създаването на по-добри условия за културния отдих на гражданите се вземат решения за спазване на обществения ред и осигуряване безопасността на движението, подобряване на антирелигиозната пропаганда, внедряването на новите граждански ритуали. Развитието на промишлеността налага обсъждането на трудовите ресурси и баланса на работната сила. Едновременно с нарастване на промишления персонал нараства и жилищната криза.

На 31 март ХЕИ влиза в нова сграда.

Електронноизчислителният център също разширява материалната си база.

От 24 до 30 юни се провежда националният преглед "Поглед към вековете". Открива се сградата на Изложбени зали на ул. "В. Мавриков" No 1, Националната изложба на историческа тема и Националният преглед на историческата драма и театър.

На 6 юли започва изграждането на новата сграда на ГОНС.

От 11 до 18 септември се провеждат Краковски дни във В. Търново.

На 15 септември приема първите си ученици създаденото спортно училище "Г.С.Раковски".

Открити са детска градина "Мария Габровска" и детска ясла.

Започва изграждането на жилищните комплекси "Чолаковци" и "Колю Фичето".

На 5 октомври при разкопки в църквата "Св. 40 мъченици" е открит златен пръстен печат с надпис "Калоянов пръстен", притежание на българския цар Калоян /1197-1207/.

От 1972 до 1979 г. се извършват археологически разкопки в м. Качица от археолога Петър Ив. Станев от Историческия музей. Разкритите находки датират първото поселение на територията на града от 52 век преди н.е. То е съществувало около 1000 години.

От 6 декември ДМТ "К. Кисимов" гостува в гр. Ниш, СФРЮ.

На 28 декември с премиерата на оперетата "Службогонци" започва дейността на музикалния състав на ДМТ "К. Кисимов".

ИК обявява Димитър Панов /артист/ и Никола Николов /архитект/ за "Почетен гражданин" на В. Търново.

Жителите на града са 55 467 души.

1973 година

Дейността на ИК на ГОНС и ръководените от него отдели намира конкретно изражение в проведените 6 сесии. На тях се разглежда състоянието и борбата с противообществените прояви, престъпността, задачите по опазването на околната среда и природните ресурси. В града се поставя началото на комплексното търговско обслужване на населението. Обсъждат се перспективите за развитието на изкуството и културата до 1990 г. На отделна сесия съветниците разглеждат преустройството на образователното дело.

От 1 януари ТПК "Пчела" преминава към СД "Търговия" - клон "Хлебопроизводство и сладкарство".

Строителната програма е много интензивна. Построени са сградите на Предприятието за елмонтажни заготовки, на Комбинат за всестрани услуги, на цеха за подсладени напитки.

На 29 юни е открита новата сграда на Първостепенна окръжна болница "Д-р Стефан Черкезов".

На 21 септември Районната проектантска организация получава нова сграда.

На 18 декември се създава Филиалът на Археологическия институт и музей при БАН във връзка с проучването на средновековния град. Завършва първият етап от археологическите разкопки и проучвания на хълма Царевец. Той дава възможност да се изясни градоустройственият облик на крепостта, историята на културните наслоявания, да се придобият ценни находки. Започва експонирането на крепостта.

Жителите на града са 58385 души.

1974 година

На 13 януари в страната се провеждат избори за народни съвети. Във В. Търново от 45042 избиратели гласуват 99,91% или 45001. От тях за кандидатите на ОФ гласуват 44 868 души или 99,95%. Състав от 150 народни съветници избира ИК от 9 души.

Председател - Иван Стефанов Генджов

Първи зам.-председател - Стефан Петров Тодоров

Зам.-председатели - инж. Димитър Стоянов Здравков, инж. Ангел

Николов Шишков, Стефан Христов Стефанов

Секретар - Радка Иванова Неделчева /Ангелова/

Членове - Пенчо Ангелов Първанов, Пенка Илиева Николова

На 30 септември Стефан П. Тодоров е освободен от ИК, а е избран Господин Ненов Господинов.

Новоизбраният съвет обсъжда социално-икономическото развитие на общината, преустройството на образованието, културния отдих на гражданите, жилищното и комунално-битово строителство.

На 22 март е открита нова сграда на Централния военен архив. Медицинското училище "Д-р Върбан Генчев" влиза в нова сграда.

Открива се детска ясла на ул. "Роза Люксембург".

В навечерието на 9 септември кино "Полтава" приема първите си зрители.

ДСК и Застрахователният институт се настаняват в нова сграда.

Жителите на града са 61025 души.

1975 година

ИК на ГОНС провежда 5 сесии за разглеждане на комунално-битовото обслужване на населението, състоянието и перспективите на развитие на жилищното строителство, изпълнението на Шесто постановление на МС за развитие на В. Търново като исторически, културен и туристически град, състоянието на административно-техническото обслужване на населението и други.

На 27 юни за член на ИК е избрана Мария Илиева Бакалова.

В отрасъл "Промисленост" на градската икономика рязко нараства относителният дял на електрониката, който достига 21%. Заводът за телевизори и радиоприемници пуска в експлоатация нови мощности.

С цел задоволяване на потребностите на гражданите са открити 12 обекта на комунално-битовото обслужване. За високи постижения и предсрочно изпълнение на Шестата петилетка ДП "Народен магазин" е награждено с "Народен орден на труда".

Националният преглед "Поглед към вековете" прераства в Национален преглед на историческата тема в изкуствата. От 21 до 29 юни се провежда Националният преглед на историческата драма и театър. От 21 юни до 30 октомври е общата художествена изложба "В. Търново през погледа на художника". От 4 до 10 октомври са празниците на музикалното изкуство с участието на оперни театри, балет, симфонични оркестри и камерни състави. През октомври са литературните четения за наградата "Велико Търново". От 15 до 21 декември е празникът на българския художествен и късометражен филм на историческа тема. Провеждат се и съпътстващи прояви.

На 10 юли е открит паметникът "Димитър Благоев и Никола Габровски", скулптор Ив. Блажев, арх. Г. Кривошиев, и музейната експозиция "Мемориална къща "Н. Габровски".

В системата на предучилищното възпитание са обхванати 75% от децата в града. Открита е детска градина към фабрика "Д. Георгиев".

На 4 октомври учениците от ЕСПУ "Проф. д-р Асен Златаров" влизат в нова сграда.

Жителите на града са 62982 души.

1976 година

На 30 май се провеждат избори за Седмо народно събрание, народни съвети, съдии и съдебни заседатели. От 47858 гласоподаватели в тях участват 47821 или 99,92%. За кандидатите на ОФ гласуват 47749 души или 9986%. За народни представители са избрани Милена Ганчева Петкова, Мако Петров Даков, Димитър Иванов Стоянов.

На 8 юли на учредителната сесия 120 съветници избират ИК в състав от 11 души.

Председател - Иван Стефанов Генджов

Първи зам.-председател - Господин Ненов Господинов

Зам.-председатели - инж. Димитър Стоянов Здравков, инж. Ангел

Николов Шишков, Стефан Христов Стефанов

Зам.-председател на общ. начала - Драгни Стефанов Драгнев

Секретар - Радка Иванова Неделчева /Ангелова/

Членове - Пенчо Ангелов Първанов, Мария Илиева Бакалова, Петър

Савов Тодоров, Божанка Симеонова Борисова

На проведените през годината 6 сесии са разгледани въпросите за опазване на социалистическата законност, състоянието и задачите на транспорта и съобщенията, основни проблеми на синтеза на архитектурата с монументалното изкуство и други.

В икономическото развитие на общината през Седмата петилетка /1976-1980/ продължава концентрацията и специализацията на основните подотрасли. Целта е чрез модернизация, реконструкция и разширяване на предприятията да се постигне обновление на значителна част от основните производствени фондове.

Открити са детска градина "Райна княгиня" и детска ясла "Мария Габровска".

Влиза в експлоатация парк-хотел "Стадион".

ТПК "Масив" получава нова производствена сграда.

Основава се нумизматичноо дружество "Цар Иван Асен II".

Провежда се вторият международен симпозиум "Търновска книжовна школа".

На 4 декември е открит Панорамният път ГП-3.

По повод 10-годишнината от създаването на Общонародния комитет за развитие на В. Търново ИК на ГОНС удостоява Т. Живков със званието "Почетен гражданин" на В. Търново.

Жителите на града са 65034 души.

1977 година

ГОНС провежда 5 сесии и разглежда социално-икономическото развитие на общината. Формирането и ефективното използване на трудовите ресурси, състоянието на образованието, развитието на художествената самодейност и благоустрояването. На основата на положителните народни традиции и необходимостта от въвеждане на нови ритуали ГОНС разработва и приема Програма за утвърждаване на социалистическите граждански ритуали.

В ИК се извършват персонални промени. На 25 март инж. Димитър Здравков е освободен от длъжността щатен член на ИК и зам.-председател и е избран Драгни Стефанов Драгнев. Със закриване на длъжността на 31 май е освободен и инж. Ангел Николов Шишков. На 30 ноември за член на ИК и главен архитект на града е избран арх. Иван Ненов Чолаков.

На 6 юли на тържествена сесия е отбелязана 100-годишнината от освобождението на В. Търново от турско робство.

Открити са детските градини "Рада войвода" и "Великият октомври".

На 5 септември съдебните учреждения влизат в нова сграда.

На 23 декември е открит Партийният дом, арх. Данаил Кънев. Жителите на града са 66581 души.

1978 година

През годината се извършва ново териториално-административно деление. Изграждат се селищни системи като нов тип административно-стопански единици. Великотърновската селищна сиситема се създава с Указ No 2295 от 26 декември 1978 г. на Държавния съвет. В нейния състав са включени селищата Велико Търново, Дебелец, Беляковец, Арбанаси, Буковец, Леденик, Малък чифлик, Момин сбор, Присово, Пушево, Шереметя, Балван, Ветренци, Емен, Ново село, Ресен, Никюп, Дичин, Водолей, Самоводене, Хотница, Русаля, Церова кория, Пчелище, Миндя, Капиново.

В проведените 5 сесии се обсъжда общественно-икономическото развитие на общината, безопасността на движението и битовото обслужване на населението. Извършената работа по изпълнение на Шесто постановление на МС се отчита ежегодно. Вземат се решения по изпълнението на 76-то постановления на МС, което се отнася до самозадоволяването на населението с хранителни продукти. На сесия се приема Програма за честване на 1300-годишнината от създаването на българската държава. Разработена комплексно, тя е с краен срок на изпълнение 1994 г. и се предвиждат мащабни археологически проучвания, консервационни и реставрационни работи на Царевец, широка строителна и културна програма. Определено място заемат и задачите от социалната сфера.

От 1 януари ТПК "Хигиена" преминава към СП "Всестранни услуги".

На 1 март се провежда тържествена сесия по случай 100-годишнината от освобождението на България.

На 13 март влиза в експлоатация сградата на БНБ.

На 18 април е открита новата сграда на Пионерския дом.

На 8 май е открит паметникът на Патриарх Евтимий.

На 22 май се основава Дружеството на писателите. Негов печатен орган е литературният алманах "Янтра".

От 26 юни до 3 юли се провежда национален преглед на историческата тема в изкуствата "Поглед към вековете". Проявите

са : национална изложба "Традиции и съвременност" на Съюза на архитектите в България, Обща художествена изложба на историко-революционна тема и Преглед на българската историческа драма и театър.

Открити са детска градина "Васил Левски" и детска ясла "К. Фичето".

Започва изграждането на жилищен комплекс "Бузлуджа".

ИК на ГОНС удостоява със званието "Почетен гражданин" на В. Търново летецът космонавт на СССР Валери Николаевич Кубасов.

През октомври ГОНС влиза в нова сграда.

Жителите на града са 68238 души.

1979 година

ГОНС от 1 януари се преименува на Общински народен съвет на селищна система В. Търново.

На 25 март се провеждат избори за окръжни, общински и районни народни съвети, кметове и народни съветници в кметствата. От 65829 гласоподаватели в изборите участват 65721 или 99,84%. За кандидатите на ОФ гласуват 65563 души или 99,76%.

На 3 април е избран ИК в съставот 10 души.

Председател - Драгни Стефанов Грагнев

Първи зам.-председател - Господин Ненов Господинов

Зам.-председатели - Стефан Христов Стефанов, арх. Иван Ненов

Чолаков, Велико Живков Великов

секретар - Радка Иванова Неделчева /Ангелова/

Членове - Мария Илиева Бакалова, Иван Велков Иванов, Марин Димов

Гайнуров, Еленка Маринова Георгиева

На 26 декември Радка Иванова Неделчева /Ангелова/ е освободена от заеманата длъжност.

В своята едногодишна дейност ОБНС провежда 5 сесии и об - съжда благоустрояването, хигиенизирането и озеленяването на гра да, търговското обслужване и работата с жалбите на трудещите се.

С Решение No 426 на МС от март се създава Телевизионно студио "Велико Търново".

На 16 април се провежда тържествена сесия по повод 100-годишнината от заседанията на Учредителното събрание и приемането на Търновската конституция и полагане основите на Третата българска държава. Присъстват народни представители начело с Бюрото на Народното събрание.

На 15 септември са открити новите корпуси на ВНВУ "В. Левски".

На 11 май под халите се появи свлачище, което разрушава 19 жилища и 9 магазина.

Жителите на града са 70612 души.

1980 година

Сесията на ОБНС от 8 февруари обсъжда Отчетен доклад за дейността на ОБНС през 1979 г. и задачите по плана за социално-икономическото развитие и селищната система за 1980 г. и бюджета на ОБНС и кметовете за 1980 г. Дейността на отделите и службите допринася за изпълнение на Седмата петилетка.

Промишлената характеристика на града се определя от 38 предприятия с 26190 души ППП и произвеждана продукция за 2400000 лв. Водещ отрасъл е хранително-вкусовата промишленост с 47%, следвана от машиностроенето - 19,1%, и електрониката - 15,6%. Най-големите предприятия са: комбинатите "Родоп", Зърнено-фуражен комбинат "Тр. Саралиев", "Булгарплод", Завод за запаметяващи устройства, Комбинат за радио-техническа апаратура, Машиностроителен завод "Червена звезда" и Млечна промишленост. Сравнителните данни показват, че за един ден и половина през 1980 г. се произвежда цялата продукция за 1944 г., а за 17 дни тази, произвеждана през 1956 г. През петилетката влизат в експлоатация нови мощности на ПЗ "Балкан", ЗФК "Тр. Саралиев", ДП "Д. Найденов", фабрика "В. Левски", ЗТЕ, ТПК "Масив" и други.

На 16 април в сесия се разглежда доклад "За нов икономически подем на движението за изграждане, благоустрояване и хигиенизиране на Великотърновската селищна система". В работата на сесията взема участие председателят на ИК на Общонародния комитет за развитие на В. Търново Пенчо Кубадински, член на ПБ на ЦК на БКП, председател на НС на ОФ.

От 20 март за член на ИК и секретар е избран Йордан Ангелов Грънчаров.

Създава се ЕСПУ "Владимир Комаров" в жилищен комплекс "Чолаковци" и на 15 септември учениците влизат в нова сграда.

На 8 юли е учредено Дружеството на преводачите.

От 12-15 ноември се провежда третият международен симпозиум "Търновска книжовна школа" - "Григорий Цамблак - живот и творчество".

През декември служителите на ОУ на МВР се устройват в новата си административна сграда.

Жителите на града са 71562 души.

1981 година

Българският народ се труди и живее през 1981 г. под знака на честване на 1300-годишнината от основаването на българската държава.

За Великотърновската селищна система Осмият петгодишен план /1981-1985/ означава по-нататъшно задълбочаване на процеса на интензификация на промишленото производство. За водещи подотрасли се определят електрониката и машиностроенето.

На 7 юни се провеждат избори за Осмо народно събрание, народни съвети, кметове, съветници към клетствата, съдии и

съдебни заседатели. От 66042 гласоподаватели в изборите участват 65974 или 99,89%. За кандидатите на ОФ гласуват 65859 или 99,83%. За народни представители са избрани Димитър Яков Станишев, Димитър Иванов Стоянов, Андрей Стоянов Гуляшки, Магдалина Иванова Бумова.

На 15 юни е избран ИК в състав от 13 души.

Председател - инж. Димитър Стоянов Здравков

Първи зам.-председател - Господин Ненов Господинов

Зам.-председатели Стефан Христов Стефанов, арх. Иван Ненов Чолаков, Велико Живков Великов

Зам.-председател на общ. начала - Стоян Михайлов Острев

Секретар - Пенка Христова Янчева

Членове - Мария Илиева Бакалова, Иван Велков Иванов, Никола

Атанасов Калбанов, Недялка Стефанова Парашкевова, Кръстю Христов

Кръстев, Петър Цонев Митев

На втората сесия, свикана на 29 юни, се разглеждат въпросите на образованието.

На 19 и 20 юни дипломатическият корпус, акредитиран в България, посещава Велико Търново.

Открива се детска градина "Ивайло".

От 12 до 21 септември се провежда националният театрален преглед "1300 години България" в рамките на националния преглед на историческата тема в изкуствата "Поглед към вековете". Общата художествена изложба е организирана от 25 декември до 25 март 1982 г.

На 29 септември във В. Търново се чества деветият от тринайсетте юбилейни дни на българската държава, наречен "Словото на България".

На 17 октомври се провежда тържествена сесия съвместно с ОНС, ОК на БКП, ОБК на БКП, окръжните и общински ръководства на БЗНС, ОФ, ДКМС, посветени на 13-вековния юбилей на българската държава. Приема се послание на съвременниците до гражданите на Велико Търново от 2081 г. Същото е вградено в сградата на съвета. Открити са обектите: западен транспортен възел, интерхотел "Велико Търново", етнографски комплекс "Самоводска чаршия", музейна експозиция за градския бит в Сарафкината къща, реставрираната църква "Рождество Христово" и "Св. Атанас" в Арбанаси, църквата "Св. св. Петър и Павел" във В. Търново, Владишкият мост и странноприемницата. На стадион "Ивайло" се изпълнява масова гимнастическа композиция "1300 години България".

На 28 октомври е открита сграда на Държавна печатница "Димитър Найденов".

На 30 ноември на съвместна сесия пленум с ОБК на БКП се чества 90-годишнината от основаването на Великотърновската градска организация на БКП.

ИК взема решение и обявява за "Почетен гражданин" на В. Търново както следва:

Антоанета Иванова Тодорова - майстор на спорта, за постигнат световен рекорд за жени /71,88 м/ в дисциплината копие на европейския шампионат в Загреб, СФРЮ, 1981 г.

Деню Маринов Чоканов - художник, за 60-годишната му творческа дейност и художествено пресъздаване на великия Търновград.

Н.х. Иван Христов - художник, Герой на социалистическия труд, за неуморната му 55-годишна творческа дейност.

Марияна Трифонова Паунова - оперна певица, родена в с. Капиново през 1945 г., солистка на Метрополитен опера, Ню Йорк.

На 31 декември преустановява дейност фабрика "В. Коларов". Жителите на града са 73065 души.

1982 година

В дейността на ОБНС основна задача за годината е изпълнението на плана за социално-икономическото развитие на селищната система. Предвижда се да се усвоят 90 изделия и 100 технологии.

В ИК са извършени персонални промени. От заеманите длъжности са освободени Стефан Христов Стефанов и Велико Живков Великов. За членове на ИК и зам.-председатели са избрани Любен Георгиев Цончев, Димо Минчев Кютюрев и инж. Петко Николов Ангелов.

Динамичното териториално разрастване на града и специфичното му разположение създават определени проблеми в осигуряване на транспортните и съобщителни връзки. Това налага ОБНС на сесия да обсъди този въпрос.

Във връзка с предстоящото честване на 800 години от въстанието на Асеновци и обявяването на Търновград за столица на България ОБК на БКП и ОБНС приемат специална програма. Тя представлява втори етап от програмата "Велико Търново - 1300". В нея са предвидени мащабни археологически проучвания, реставрации и експониране на обекти на Царевец, изграждане паметник на Асеновци, откриване на музейни експозиции, широка строителна и социална програма. Съществено място заемат и мероприятията, които открояват приноса на Втората българска държава в общонационалната и европейска култура.

В новопостроения квартал "К. Фичето" е открита сграда на училище "Ем. Станев".

Влиза в експлоатация новата Градска поликлиника.

От 27 септември започват Дни на Полтава във В. Търново.

На 10 ноември се открива първият преглед на младата художествено-творческа интелигенция "Търновград 82".

Жителите на града са 74116 души.

1983 година

На сесия ОбНС отчита своята дейност за изминалата година и обсъжда задачите за комплексно социално-икономическо развитие на селищната система и бюджета за 1983 г. Приема се комплексна програма за подобряване здравното обслужване на населението през следващите две години. Разглежда се битовото и административно обслужване на гражданите. Утвърден е план за нов център на В. Търново.

От 27 април от длъжност е освободен първият зам.-председател Господин Ненов Господинов.

На сесия ИК отчита своята дейност през мандата 7 юни 1981 - 4 декември 1983 г.

На 4 декември се провеждат избори. В тях от 66947 гласоподаватели участват 66929 души или 99,93%. За кандидатите на ОФ гласуват 99,82%. На 12 декември избраните 150 общински съветници гласуват за ИК в състав от 13 души.

Председател - инж. Димитър Стоянов Здравков

Първи зам.-председател - арх. Иван Ненов Чолаков

Зам.-председатели - Димо Минчев Кютюрев, Любен Георгиев Цончев, инж. Петко Николов Ангелов, Атанас Тодоров Атанасов

Секретар - Пенка Христова Янчева

Членове - Иванка Асенова Младенова, Йордан Ангелов Грънчаров,

Йордан Димитров Йорданов, Любомир Петров Величков, Никола Атанасов

Калбанов, Мария Стефанова Кръстева

Продължава изпълнението на програмата за 800-годишнината.

На 14 юни се учредява фонд "Благоустрояване на Велико Търново".

Установяват се дружески връзки с Толедо /Испания/.

Жителите на града са 75646 души.

1984 година

През годината ОбНС провежда 6 сесии, като на първо място обсъжда социално-икономическото развитие на общината и бюджета за 1984 г., внедряването на постиженията на техническия прогрес, интелектуализацията и усъвършенстването на териториалната структура и организация на производството. Работата на държавните органи, стопанските ръководства и обществени организации по опазването, възстановяването и обогатяването на природната среда е актуална, като се има предвид динамичното развитие на града. Разглежда се работата на държавните, профсъюзни и стопански ръководства за подобряване качеството на произвежданата продукция и се приемат конкретни решения.

Възстановява се честването на празника на В. Търново на 22 март.

В навечерието на 9 септември е открит търговският комплекс "Славяни".

Създава се национален дендрариум "Царевград Търнов".

С решение от 23 февруари ИК обявява за "Почетен гражданин на В. Търново" проф. Теофил Кръстев Иванов - археолог, ръководител на обект Никополис ад Иструм, и н.х. Любен Зидаров.

Жителите на града са 77455 души.

1985 година

За В. Търново и неговото население 1985 г. е юбилейна година. Цялостният общественно-политически, стопански и културен живот се посвещава на честване на 800-годишнината от въстанието на братята Асен и Петър, освобождаването на България от византийско иго, създаването на Втората българска държава и обявяването на Търновград за столица.

На сесия на ОБНС през февруари се оценява, че изпълнението на юбилейната програма "В. Търново - 85" изостава. В следваща сесия се отчита комплексната програма на ОБК на БКП и ИК на ОБНС за развитието на образователното дело в селищната система за периода 1981-1985 г. Недостатъчно работят общинските съветници по изпълнение на поръченията на избирателите. Разглеждането на особено важни за населението въпроси като търговското обслужване и жилищното строителство се обсъждат на сесия с участието на народните представители, председателите на кварталните комитети на ОФ, кметовете на селищната система и др. Обособява се самостоятелно звено "Жилищно настаняване" от м. октомври.

От началото на годината започват разнообразни национални и местни културни прояви, посветени на 800-годишнината.

На 18 януари се учредява Дружество на музикалните дейци и Дружество на педагозите музиканти.

Националният преглед на историческата тема в изкуствата "Поглед към вековете" започва на 25 февруари с премиерата на българския филм "Борис I".

На 2 март се откриват музикалните празници с балета "Козият рог" от Кр. Кюркчийски в изпълнение на Софийската народна опера.

През март започва прегледът на радиотеатрите на историческа тема.

На 18 март се открива прегледът на телевизионните театри.

От 1 април градът е домакин на националния пионерски рецитал и изложба "Салют, мир".

Провежда се XXIII лекоатлетическа щафета за купата на Полтавска област.

От 12 до 20 юни е националният преглед на българската драма и театър на историческа тема "Поглед към вековете - 85".

Създава се "Сцена на вековете" на Царевец. Тя се открива на 7 юли с операта "Ивайло" от н.а. проф. Марин Големинов.

На 2 август първата великотърновска самостоятелна алпийска експедиция "Памир -85" покорява вр. Комунизъм /7495 м/, СССР.

На 5 септември се открива националната изложба "Традиция и съвременности в българската архитектура".

От 20 септември до 10 октомври се провежда първият международен пленер по живопис "В. Търново - 85".

От 21 до 27 септември са Дните на международния фотопленер. На 27 септември се открива Домът на фотографа.

От 14 до 20 октомври се провеждат Дни на българския игрален и късометражен филм.

През септември КРТА произвежда първия телевизионен приемник за цветно изображение ТЦ 4201 "Велико Търново - 84".

На 16 октомври се провежда научна конференция "800-годишнината от въстанието на Асен и Петър и възстановяване на българската държава", както и четвъртият международен симпозиум "Търновград, Търновската живописна школа и културата в Югоизточна Европа".

На 19 октомври на стадион "Ивайло" се провежда физкултурен празник с масова гимнастическа композиция "800 години от въстанието на Асеновци".

Обявяват се резултатите от литературния конкурс за роман, повест, новела, разказ и поезия, посветен на юбилея.

На 1 ноември се открива седмата обща художествена изложба "В. Търново през погледа на художника".

На 3 ноември се открива разширението и модернизацията на Хлебозавода. Фабрика "В. Мавриков" чества 75 години от основаването си, а завод "Сърп и чук" - 60 години.

Открита е Мебелната къща.

На 5 ноември са открити ЕСПУ "В. Благоева", новият учебно-производствен корпус на СПТУЕ "А.С.Попов" и ЕСПУ "Е. Станев".

Издадена е юбилейна монета от 2 лева.

На 9 ноември започва осмият национален конкурс "Строева песен- 85".

На 15 и 16 ноември се провежда националното честване на 800-годишнината от въстанието на Асеновци. На 15 ноември е тържественото заседание на Общонародния комитет за развитие на В. Търново като исторически, културен и туристически град и се отчита 20-годишната дейност на комитета. Същият е обявен за закрит. В Двореца на културата и спорта "В. Левски" се изнася юбилеен концерт за гостите и гражданството. Вечерта за първи път се излъчва светлинно-звуковият спектакъл "Царевград Търнов", реализиран от чехословашката организация "Арт Центрум".

На 16 ноември са открити юбилейните обекти: реставрираната църква "Св. Димитър" - проект арх. Теофил Теофилов; реставрираната крепост Царевец и патриаршеската църква "Св. Възнесение" - проект арх. Боян Кузупов и стенописана от колектив на з.х. Теофан Сокеров; музейните експозиции "Възраждане и Учредително събрание" и "Велико Търново - столица на България - XII-XIV в." Митингът по случай юбилея се провежда на паметника

"Асеновци", последван от неговото откриване, както и художествената галерия "Велико Търново през погледа на художника". Паметникът на Асеновци е творба на з.х. Крум Дамянов.

В края на годината се чества и 100-годишнината от обявяването на независимостта на България.

От 4 до 12 декември в страната се извършва преброяване на населението и жилищния фонд.

Жителите на града са 78089 души.

1986 година

Работата на ИК на ОБНС, неговите отдели и служби е насочена през годината към подобряване на административно-правното обслужване, създаване на по-голям контакт с избирателите, обръща се внимание на проблемите на социално-икономическото развитие на населените места с жители до 500 души. Освен отчет за изпълнение на решенията на сесиите на ОБНС се утвърждава Програма за изпълнение на поръченията на избирателите за мандата 1986-1988 г. Чрез референдум се определя самооблагане в размер на 2% върху месечния доход на гражданите. Активна дейност се разгръща около провеждането на изборите и разширяване на представителството на по-голям брой избиратели в органите на изпълнителната и съдебна власт.

Обсъждането на доклада за социално-икономическото развитие на селищната система и бюджета за годината е придружено с основните показатели на плана и съдоклад по състоянието на производителните сили. Провеждат се следсесийни срещи в избирателните райони по икономическото развитие на общината.

На 8 юли се провеждат избори за Девето народно събрание, за окръжни съветници, кметове и народни съветници в кметствата, за съдебни заседатели в окръжния и районните съдилища. Избрани са 367 избирателни комисии с 2562 представители на политическите и обществени организации и движения. Издигнати са кандидатури на народните представители Светла Анчева Цветкова, монтьор в КРТА, кандидат за народен представител от 59 избирателен район Велико Търново и Килифарево, ДКМС; ген.-полковник Митко Киров Митков, началник на Главно политическо управление на БНА, БКП и народен представител от 56 избирателен район В. Търново; Христо Нейков Нейков, художник, председател на СБХ, БКП, народен представител от 57 избирателен район В. Търново; Георги Митев Караманев, зам.-председател на МС и председател на Социалния съвет при МС, БКП, от 59 избирателен район В. Търново. Издигнати са кандидатурите и на 35 окръжни народни съветници, 150 общински народни съветници, 24 кметове, 1468 народни съветници в кметствата, 40 съдебни заседатели в окръжния съд и 120 съдебни заседатели в районния съд. Предложените кандидатури са избрани. От 68195 гласоподаватели в изборите участват 67956 или 99,66%. За кандидатите на ОНС са гласували

99,76%, за ОБНС - 99,87%, за кметове - 99,82%, за народни съветници в кметствата 99,83%.

Избраният ИК е в състав от 15 души.

Председател - арх. Теофил Петков Теофилов

Първи зам.-председател - арх. Иван Ненов Чолаков

Зам.-председатели - Атанас Тодоров Атанасов, Любен Георгиев Цончев,

Манол Стефанов Манчев, инж. Стефан Тончев Караиванов

Секретар - Никола Христов Пуйчев

Членове - Йордан Ангелов Грънчаров, Йордан Димитров Йорданов,

Иванка Асенова Младенова, Любомир Петров Величков, Никола Атанасов

Калбанов, Петър Йорданов Петров, Димитър Георгиев Димитров,

Красимира Николова Христова

Утвърждава се нова структура на социалното управление по местоживеене, като се изграждат обществени съвети в кварталите.

На последната за годината сесия освен отчета и плана за 1987 год. се обсъжда изпълнението на комплексна програма за издигане социалната ефективност на културната дейност, приема се програма за изграждане на тролейбусно движение в града, утвърждава се структура на съвета съгласно Закона за народните съвети.

Освен обсъжданите въпроси на сесии в заседания на ИК се разглежда единна комплексна програма "В. Търново - 1300" трети етап, от 1986 до 1994 г. Приема се статут за празник на В. Търново.

На 13 февруари КРТА завършва нулевата серия на телевизор за цветно изображение "В. Търново - 85".

На 31 март е открит Дворецът на културата и спорта "В. Левски".

На 5 май влиза в действие станцията за трансплантация на ембриони при Окръжния селекционен център по животновъдство.

На 19 юни е открито обединено детско заведение "Ален мак" в квартал "Бузлуджа".

На 3 юли градът е домакин на републикански игри "В. Търново - 86", най-крупната проява на масовия спорт за годината.

През юли се провежда четвъртият Международен летен есперантски университет.

През август с редица инициативи се отбелязва 40-годишнината от организираното бригадирско движение.

На 25 септември е открит бюст-паметник на публициста Д. Найденов.

От 20 до 25 октомври се отбелязват "Полтавски дни на дружбата".

На 5 декември е открит туристически дом в м. Ксилифор.

На 7 декември населението преживява земетресение с епицентър Старжица и Попово.

В чест на търговския празник /19 декември/ в квартал "Бузлуджа" е открит комплекс за търговия и услуги.

Жителите на града са 79867 души.

1987 година

ИК на ОБНС и неговите специализирани органи съсредоточават усилията си към разширяване на държавно-общественото и обществено-държавното начало в управлението на общината, за повишаване на инициативата, творчеството и научността в работата на отделните звена. Стремешът е да се повиши ефективността и качеството на организационно-масовата работа, да се обогатяват формите за пряко участие на населението в управлението, за разширяване на съвместната работа с обществените организации, за утвърждаване на кметствата като пълновластни органи на държавната власт и народното самоуправление. ИК провежда заседания на територията на кметствата с цел по-оперативното решаване на проблемите. На проведените сесии се обсъжда работата и задачите на съвета и стопанските ръководители на предприятията по техническото превъоръжаване и обновяване на производството, за качествено нов растеж на икономиката и социалното развитие през Деветата петилетка, състоянието на здравеопазването и социалната дейност, резултатите от изпълнението на програмата за благоустрояване и хигиенизиране на общината през последните две години, по работата на ОбК за Държавен и народен контрол, за противопожарното състояние. Приема се организационно-функционална структура за изпълнително-разпоредителни органи на съвета.

1987 г. е обявена за Година на пешеходаца.

На 9 януари КРТА се преобразува в СО "Битова електроника" с център В. Търново.

Открит е рехабилитационен блок на болницата "Д-р Ст. Черкезов".

На 26 март е открит нов Спортно-информационен център на Българския спортен тотализатор.

На 1 май започва XXX европейско първенство по свободна борба в Двореца на културата и спорта "В. Левски".

На 5 май се чества 80-годишнината от рождението на писателя Емилиян Станев. Открит е негов паметник пред родната му къща, автор е н.х. Величко Минеков. Къщата музей "Ем. Станев" приема първите си посетители.

От 8 до 21 август се провежда вторият летен фестивал "Сцена на вековете" на Царевец. В него са включени операта "Калоян" от П. Владигеров, оперни концерти и балетът "Козият рог" от Кр. Кюркчийски.

В началото на август е създаден телевизионен приемник за цветно изображение "Велико Търново 872".

На 7 юли се провежда общоградско честване на 110-годишнината от освобождението на града от турско робство.

Чества се 150-годишнината от рождението на Васил Левски.

На 29 август се създава Ловешка област. Велико Търново е в нейния състав.

През октомври се провеждат "Краковски дни на дружбата" в града.

На 30 и 31 октомври медицинските работници отбелязват 120-годишнината от основаването на болница в града.

На 30 октомври е открита сградата на Диспансера по спортна медицина.

През декември в Двореца на културата и спорта "В. Левски" се провежда Световното първенство по хандбал - жени.

Жителите на града са 80863 души.

1988 година

Годината започва с предизборна дейност на общинския, кварталните и селски комитети на ОФ при политическото ръководство на ОбК на БКП с участието на ОбР на БЗНС, ОС на БПС, ОбК на ДКМС, на обществените организации и движения и трудовите колективи. Според избирателния закон се предоставят възможности за обсъждане и издигане на кандидатури на повече от един народен съветник и кметове за едно място. В образуваните 150 избирателни района за ОбНС се състезават 182 кандидати от 35 района, за кметове се състезават 40 кандидати, а в 220 района за народни съветници в кметствата - 241 кандидати.

На 28 февруари се провеждат избори за областни и общински народни съвети, кметове и народни съветници в кметствата от общината: От 76699 избиратели в тях участват 98,73%. В общината са избрани 14 народни съветници за Областния народен съвет в Ловеч, 148 народни съветници за ОбНС В. Търново, 35 кметове и 218 народни съветници в кметствата. В кметство Капиново нито един от кандидатите не е получил при първия тур необходимия брой гласове. Избраните кандидати са представители на всички слоеве от населението в общината.

На сесията на 7 март е избран ИК в състав от 15 души.

Председател - Иван Димитров Иванов

Зам.-председател - инж. Петко Атанасов Петков

Секретар - Никола Христов Пуйчев

Членове - Марин Колев Черкелиев, Димо Йорданов Димов, Петко

Николов Ангелов, Николай Димов Николов, Кънчо Илиев Бояджиев,

Димитър Боянов Обретенчев, Теофил Петков Теофилов, Георги Илиев

Георгиев, Димитър Николов Димитров, Екатерина Лазарова Щиркова,

Колю Ангелов Колев, Илия Косев Михов

Утвърждават се съставите на комисиите като обществено-държавни и разпоредителни органи. Избират се и секретари на кметствата.

Обсъжданите в сесиите въпроси се отнасят до научно-техническото и социално-икономическо развитие на общината и бюджета за годината, приемане план за работата за мандата 1988-1990 г., приемат се програми за изпълнение поръченията на избирателите и за самозадоволяване на населението със

селскостопанска продукция, по внедряване на семейните празници и обреди в бита на населението. Разглеждането на програмата за ускорено централизирано топлоснабдяване на общината до 2005 г. показва, че до 1 октомври са топлофицирани 5337 жилища, 5 детски заведения, 3 училища, 5 обществени сгради, което за В. Търново е добро социално постижение. Проведената шеста сесия в края на декември приема решения относно състоянието и перспективите за търговско обслужване на населението през следващите две години. СДТ "Нармаг" се реорганизира като основно предприятие на общинско подчинение. Отчитат се резултатите от Националния преглед по изграждане, благоустрояване и хигиенизиране на населените места за 1987 г. Създава се отдел "Социални и стопански дейности".

Есперантското дружество чества 100 г. от основаването си. То е първото в страната.

На 25 май ВТУ "Кирил и Методии" отбелязва 25-годишен юбилей.

През май се учредява сдружение за съвместна стопанска дейност "Сдружение за изследване и внедряване "Академия".

От 8 до 27 юли се провежда летният фестивал "Сцена на вековете" на Царевец. В програмата са включени операта "Мисия до Драч" от Жул Леви, "Хамлет" от Шекспир, балета "Нестинарка" от М. Големинов и концерти.

От 24 юли градът е домакин на XIII Европейско първенство по баскетбол за девойки.

Провежда се XI международен летен семинар по българистика.

На 20 септември започва третият международен пленер по живопис "В. Търново - 88". С творби от него се обогатява международният фонд на експозицията "Велико Търново през погледа на художника".

В началото на октомври се установяват дружески връзки и сътрудничество с гр. Серес /Гърция/.

На 17 ноември се чества 160-годишнината от рождението на Отец Матей Преображенски в с. Ново село.

На 17 ноември е открито предприятие за безалкохолни напитки "Янтра".

Жителите на града са 81622 души.

1989 година

В развитието на В. Търново и страната годината се характеризира с учредяване на кметството Стара част в града, внедряването на акордната система в селското стопанство, създаване на фирмената организация на производството. Основното политическо събитие е че на 10 ноември Т. Живков си подава оставката. В страната започват радикални демократични промени

На основание чл. 78 и чл. 80, ал. II от Избирателния закон ИК на ОбНС с решение No 2 от 16 януари 1989 г. насрочва частични

избори на 12 март в 33 и 71 избирателен район на ОБНС за кмет и народни съветници в кметство Стара част. При издигнати две кандидатури за кмет е избран арх. Иван Ненов Чолаков с 66,89%. На 28 март кметът и народният съветник Иван Стефанов Топалов полагат клетва. За секретар на кметството е избран Димитър Давидов Киров, а от 23 юни той е сменен от Иваничка Милчева Стоянова. За зам.-кмет е избран инж. Цанко Иванов Марков. Приема се Правилник за дейността и функциите на кметството. Извършват се организационни промени за освобождаване и избиране на секретарите на кметствата в селата Ново село, Емен, Буковец. Кметството в Килифарево се обособява като самостоятелен ОБНС.

Внедряването на акордната система в селското стопанство /Указ No 922/ се обсъжда на базата на състоянието на отрасъла, перспективите за развитието му и изпълнението на програмата за самозадоволяване на населението с продукти. В решението е записано, че системата обхваща основната и обслужваща дейност в селското стопанство. На акорд и под аренда се отдават земя и селскостопански животни както на граждани, така и на предприятия. Деветата сесия разглежда плана за отглеждането и прибирането на реколтата в общината. Състоянието на говедовъдството и перспективите за неговото развитие са конкретизирани в приетата програма за периода 1990-1995 г.

Въвежда се фирмената организация на производство с Указ No 56 и Правилника за неговото прилагане. Освен фирмите в материалното производство се учредяват такива и в сферата на търговията, услугите, местната промишленост и общественото хранене.

Дванадесетата сесия, последна за годината, преминава под знака на демократичните промени. На нея се обсъждат становища, които произтичат от приетите резолюции на проведените в града митинги и събрания. Създава се държавна комисия от народни съветници за разглеждане на деформации и нарушения на закона в държавния и стопанския живот. За официален говорител на ОБНС е избран Марин Черкелиев. Сесията изразява становище да се преразгледат програмите и се приемат реални показатели за работа на предприятията, за производството на стоки за народно потребление. Рязко да се съкрати обемът на капиталното строителство и свободните ресурси се насочат за изграждане на жилищни, детски и здравни заведения, техническа, здравна и инженерна инфраструктура в общината.

През февруари се чества 110 години от провеждането на Учредителното събрание и приемането на Търновската конституция.

От 3 до 5 март се провежда XXVIII международен турнир "Дан Колов" в Двореца на културата и спорта "В. Левски".

На 15 март е открит бюст паметник на писателя Е. Станев в училището, което носи неговото име и разширението на къщата музей.

На 12 април се провежда учредително заседание на новоизбраното кметство Стара част в музея "Възраждане и Учредително събрание". 15 кметски съветници полагат клетва.

На 12 май започват изявиите на Националния радиоконкурс за детска песен "Да запеем дружно".

Провежда се Третата национална среща на младите учители.

На 4 юни футболният отбор на "Етър" е награден като бронзов медалист в шампионата на "А" РФГ.

През юни първото читалище в града "Надежда" чества 120 години от основаването си.

През юли се провежда "Сцена на вековете - 89" на Царевец с операта "Хан Крум ювиги" от Ал. Йосифов.

В края на юли се установяват дружески връзки с Асти, Италия.

На 1 август се открива XII летен семинар по български език и култура за чуждестранни българи и слависти с участието на 130 души от 24 страни.

От 6 до 8 септември се провежда V международен симпозиум "Търновска книжовна школа" на тема "Паметници. Поетика. Историография."

През септември на входа на Царевец за първи път в страната по инициатива на Историческия музей и кметството на стария град се поставя дарителница, дело на скулптора Панайот Димитров.

В началото на октомври В. Търново е домакин на IV конгрес на Българското географско дружество.

През ноември се честват 100 години от основаването на народната библиотека "П.Р.Славейков".

Жителите на града са 83647 души.

ЗА КОНСЕРВАЦИЯТА НА СЪДОВЕ, ПОКРИТИ С КАЛАЙ

ИВАН ЧОКОЕВ

Известно е, че калят, намиращ днес широко приложение като легиращ елемент в много сплави, предназначени за машиностроенето и електротехниката, е използван от човечеството още през IV хил. пр. Хр.¹ Открит остава обаче въпросът за металургията на калая по онова време, тъй като метален калай не е бил използван тогава, а по същество е бил нужен за получаването на бронз. Остава да се предполага, че тази сплав се е получавала чрез стапяне в определени пропорции на мед и руди, съдържащи калай.² Все пак относително простият начин на получаване на калая от съответните минерали /обикновено каситерит SnO_2 / е направил възможен добива на чист метал, който вече през I хилядолетие пр. Хр. намира широко приложение в металообработката. В Четвъртата книга на Мойсей калаят се споменава под названието *bedil*, като предмет на военна плячка, а в древноиндийските Веди той е известен под името *traru*. Гърците /Омир/ са го наричали *κασσιτερος*, но все пак не е ясно дали под това название не са разбирали и олово, тъй като по онова време не са различавали строго калая от оловото.³

Поради ниската си точка на топене /231,9° C/ калаят се е използвал за получаване на нискотопими припои, нужни за припояване на отделните части на бронзовите съдове. Освен това лесното окисляване на медните и бронзови съдове, необходими за приготвяне на храни, а и голямата устойчивост на калая при нормални условия са довели доста рано до използването му като защитно покритие.

Днес у нас нерядко се откриват антични бронзови съдове с остатъци по повърхността от фини слоеве калай. Тези екземпляри безспорно са дело на много добри гръцки майстори и се датират в общи линии от V в. пр. Хр. насетне. Следите от калай не само по съдовете, но и по други бронзови предмети подсказват, че покриването с този метал е имало не само обикновено практическо значение, но е целяло и определен зрителен ефект, приближаващ калайдисаните вещи до сребърните.

Такива съдове са използвани по нашите земи и през следващите столетия, но масовото им навлизане в българския бит става през XVIII-XIX в. Самата им употреба продължава до първите десетилетия на XX в., когато започва широкото разпространение на

порцеланови и емайлирани метални изделия. От него време са останали богати колекции от различни по форма и предназначение покалаени съдове, които днес съставляват една голяма част от етнографските фондове на нашите музеи.

Отдавна се е наложило мнението, че разрушаването на калая се дължи на алотропното му преминаване от β - в α - кристална модификация. При това явление, известно като "калаена чума", металът се превръща в сив прах. На практика този процес твърде рядко протича, тъй като освен ниските температури и необходимостта от зародишни центрове от кристали на α -модификацията, определени примеси от някои метали като бисмут, антимон, олово забавят и дори спират превръщането.⁴

Всъщност разрушаването на калая се дължи на ред други причини. По принцип металният калай притежава сравнително висока корозионна устойчивост в различни химически активни среди. Ако въздухът е сух, окисляването на калая до калаен окис $/\text{SnO}/$ и калаен двуокис $/\text{SnO}_2/$ протича много бавно и металната повърхност дълго време остава блестяща. Калаят не потъмнява в присъствието на сероводород, серен двуокис и нискоконцентрирани киселини, в т.ч. и ред органични киселини. Повишаването на относителната влажност предизвиква отначало пожълтяване на метала, а по-късно по повърхността му се появяват и сиви корозионни продукти. Хигроскопичният прах ускорява този процес.⁵

Проведените от колектив научни сътрудници при Института по неорганична химия към АН на бившата Латвийска ССР изследвания на фазовия и химически състав на корозионните продукти и на самия метал на редица старинни калаени предмети $/$ най-вече църковни от Рундалския дворец музей $/$ не са показали наличие на преход от β -в α -модификация, в нито една проба не е бил открит α -калай. В продуктите от процеса на разрушаването са били открити 4 кристални фази: SnO , β -калаена киселина $(\text{SnO}_2 \cdot \text{H}_2\text{O})$, PbCO_3 и остатъци от непрореагирал β -калай.⁶

Калаеният окис $/\text{SnO}/$ е черен или червенокафяв на цвят, а чистият калаен двуокис $/\text{SnO}_2/$ е бял. Като цяло старите калайдисани съдове изглеждат тъмносиви, на места с черни петна. Трябва да се добави, че тъй като в голяма част от тях се е приготвяла храна, днес те изглеждат твърде захабени от осмолените остатъци на органични продукти, а доста често по външната си повърхност поради продължителното им излагане на открит огън $/$ в огнище $/$ имат дебел, здраво прилепнал към медната ламарина, приличащ на глазура слой сажди.

Освен това в участъците, където калаеното покритие липсва или е силно протрито, показващата се мед вследствие на окислението е придобила тъмнокафяв цвят, а често е покрита и със синьозелени основни карбонати. При по-стари калайдисани съдове целият покривен слой зеленее.

Обикновено разтворите, използвани за почистване на калаени предмети, съдържат солна киселина или пък нейни продукти. Освен това с тези състави се третират предмети, имащи тънки корозионни слоеве, а в случай на по-дебели наслаги се препоръчва обработка в разтвори на разрежена солна киселина /1:2 или 1:1/.⁷ Калайдисаните съдове са медни или от медни сплави, а хлорните йони предизвикват корозията на медта.⁸ Така че, ако горните разтвори бъдат приложени за почистването на такива съдове, допълнително ще се наложи отстраняването на хлоридите чрез дълготрайни процедури, които предвид големината на предметите са много трудно осъществими.⁹

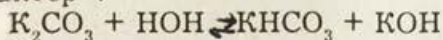
За почистването на изцяло калаените предмети като блюда, кани, монети и медали Плендърлейт препоръчва електрохимична редукция в студен разтвор на натриева основа /10%/ с добавка на цинк или магнезий на прах, а също и електролиза в 5% разтвор на натриева основа с постоянен ток /12V/.¹⁰

По този начин могат сравнително лесно да бъдат почистени по-малките покалени предмети като чинии например, но третирането на по-големи и по-сложни по форма съдове /тави, медници и др./ определено е свързано с труднопреодолими технически затруднения, като покриване на обработените предмети с редуциращия метал, нужда от използване на промишлени високоамперажни токоизправители, ефекта на екраниране при електролизните процеси и др.

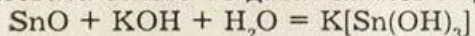
В търсене на метод, с който успешно да се избегнат тези, а и по-горе цитираните неудобства, ние се обърнахме към традиционния за българския бит начин за почистване на калайдисаните съдове. В миналото голям съд /котел, харания/ се е напълвал с вода и в нея се е насипвала дървесна пепел в съотношение 1 кг за 10 л вода. Съдовете, които е трябвало да се почистят, са били поставяни в разтвора, нагриван на огън. След завиране предметите са били изваждани и изтърквани с парцал.¹¹

Всъщност активната, почистваща съставка на пепелта в този процес се явява калиевият карбонат - поташът, чието съдържание в пепелта от дървесните видове варира в границите на 20-30%, т.е. концентрацията на калиевия карбонат в работния разтвор е между 2,5-3%.

Известно е, че при хидролиза на сол на слаба киселина и силна основа, в случая K_2CO_3 , водният разтвор придобива основен характер¹²:

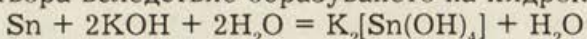
От своя страна каленият окис и каленият хидроокис са амфотерни и взаимодействат както с киселини, така и с основи. В случая с калиевата основа те дават калиев хидроксостанит¹³:

β -калаената киселина $/SnO_2 \cdot nH_2O/$ е химически силно инертна и не взаимодейства с алкални разтвори.¹⁴ Но цветът и е бял, а в

тънък филм по-точно белезникав и придава на калайдисаните съдове един леко сив, по-старинен цвят.

Съдовете, определени за почистване, поставяхме в голяма вана /6/6/6 дм/ от неръждаема стомана, с мощни нагреватели, съдържаща 5% разтвор на калиев карбонат. За предпочитане е да се поддържа температурата на работния състав до около 70-80° С, тъй като при нагриване и най-вече кипене калаят преминава в разтвора вследствие образуването на хидроксостанити¹⁵:

Съдовете престояваха при посочената температура около 30 мин. Освен малко по-горе описаното действие на калиевата основа тя разтваря и осмолените органични продукти от повърхността на съдовете и разрушава "глазурата" от сажди и смолисти вещества. Почистването на корозиралите медни участъци, непокрити с калай, се дължи на разтварянето на основните медни карбонати в алкални разтвори вследствие образуването на комплекса $\text{K}_2[\text{Cu}(\text{CO}_3)_2]$.¹⁶

След изваждане от разтвора съдовете се изтъркват с парче текстил и сода бикарбонат. В случай че в някои участъци корозионните наслаги трудно се отстраняват, може да се приложи електрохимична редукция. Върху упоритите петна се закрепва алуминиево фолио и предметът се потапя в работния разтвор на калиевия карбонат, като температурата му по време на процеса се поддържа 35-45°С /при по-ниски температури алуминиевото фолио реагира много слабо, а при по-високи се разтваря много бързо/.

Трябва да се каже, че ако съдовете се обработват в използван вече разтвор, по-малките участъци гола мед се покриват с калай. Този страничен ефект вероятно се дължи на обстоятелството, че станитите от работния разтвор при 70-100°С се диспропорционират до β-калай и калай /IV/.¹⁷

След изплакване с дестилирана вода и изсушаване съдовете се покриват с 4% разтвор на Паралоид В-72 в ксилол.

В заключение трябва да се каже, че този метод за почистване на калайдисани съдове се препоръчва само за етнографски предмети. Слоевете калай върху археологическите бронзови находки са твърде крехки и корозирали, а в голяма степен и напълно разрушени от корозията на медните сплави под калай. За тези предмети се препоръчва внимателно механично почистване и укрепване.¹⁸

БЕЛЕЖКИ

1. Витиня, А.Е., Г.В.Озолинъш, А.Я.Круминя, В.Р.Рубене, Г.К.Булия, В.Л.Белмане, Б.А.Пурин. Фазовый переход металлического олова при низких температурах и процессы разрушения на старинных оловянных изделиях, Известия Академии наук Латвийской ССР, 1988, 2/487/, с. 110

2. Джуга, М. История химии, Москва, 1975, с. 18

3. Реми, Г. Курс неорганической химии, т. I, Москва, 1972, с. 510

4. Витиня, И.А. и кол., цит. съч., с. 111
5. Коррозия. Справочник под ред. на Л.Л.Шрейер, Москва, 1981, с. 156-162
6. Витиня, И.А. и кол., цит. съч., с. 112-113, табл. 1,2
7. Hucke, J. Bleck R.D. Chemikalien und Rezerte. Restaurierung und Museumtechnik, Weimar, 1981, s. 96; И.А.Витиня и кол., цит. съч., с. 114
8. Подробно за корозията на медта и сплавите и вж. Х. Плендърлейт. Консервация и реставрация на старинни предмети и художествени творби. С., 1971, с. 205-207; В. Инкова. Рецидивна корозия на археологически предмети от мед и сплавите и, МПК, 1975, 1-2, с. 44-57
9. За отстраняването на хлоридите вж. В. Инкова. Методи и средства за борба с рецидивното корозионно разрушаване на археологически предмети от мед и сплавите и, МПК, 1975, 4, с. 32-43
10. Плендърлейт, Х., цит. съч., с. 233
11. За важните подробности от традиционния начин за почистване на калайдисани съдове дължа благодарност на г-н В. Чанев, уредник в отдел Етнография при ИМ - В. Търново.
12. Некрасов, Б.В. Основы общей химии, т. 1, Москва, 1973, с. 196
13. Ахметов, Н.С., Общая и неорганическая химия, Москва, 1981, с. 430
14. По химическа активност β -калаената киселина наподобява SnO_2 , който взаимодейства само с алкални основи, и то при стапяне. Вж. Н.С.Ахметов, цит. съч., с. 427
15. Реми, Г., цит. съч., с. 512; Н.С. Ахметов, цит. съч., с. 424
16. Некрасов, Б.В., цит. съч., т.2, с. 273. Освен това тези разтвори след взаимодействието с SnO съдържат станити и се явяват силни редуктори. За последното вж. Ф. Котън, Дж. Уилкинсън. Съвременна неорганична химия, т. 1, С., 1977, с. 415
17. Пак там
18. Плендърлейт, Х., цит. съч., с. 232-233

ON THE CONSERVATION OF COPPER UTENSILS COATED WITH TIN

/summary/

Iv. Chokoev

The paper surveys the conservation of ethnographic matter coated with tin. The traditional practice for cleaning such utensils is a solution of wood ash, containing 5% K_2CO_3 . The utensils are kept for about 30 minutes at 70° - 80° C, afterwards they are rubbed manually. The worst stains could be removed by reduction: an aluminium folio sheet is placed on the inside of the utensils, and the same working solution is heated up to 35° - 45° C. An attempt was made at highlighting of the patina of the on-going processes.

IN MEMORIAM

ВЪЛО ЦАНКОВ ВЪЛОВ /1932-1994/

Въло Цанков Вълов е роден на 15.IX.1932 г. във видинското село Цар Петрово. През 1959 г. завършва история с археология и музейно дело в Историческия факултет на СУ "Св. Климент Охридски". Една година е уредник в Историческия музей в Нова Загора, а след това е уредник на музей "Алеко Константинов" в Свищов. От 1964 г. постъпва в новосъздадения Висш педагогически институт "Братя Кирил и Методий" като сътрудник в катедрата по археология.

През 1966 г. Въло Вълов преминава на работа в ОИМ - В. Търново, като уредник в отдел Археология и същата година започва проучването на терасата при Балдуиновата кула и южната крепостна стена. По-късно проучва главния вход на Царевец /втората и третата порта/ и западната крепостна стена до Малката /Аснева/ порта. С това време съм емоционално свързан, тъй като разкопките ми във В. Търново започнаха заедно с Въло Вълов и много от наученото дължа на него. Наред с разкопките на Царевец той участваше в българо-полския археологически екип, който проучва ранносредновековното селище при с. Стърмен, Русенско. През пролетта на 1970 г. е избран за научен сътрудник и същата година започва проучването на църквата "Св. 40 мъченици". Той успя да изясни архитектурния план и строителната история на този забележителен исторически паметник. При проучването на северната галерия на църквата откри гроб No 39, станал по-късно известен като "Калояновото погребение".

През 1974 г. Вълов преминава на работа в ИМ - Видин, където работи до пенсионирането си.

Въло Вълов беше добросъвестен музеен специалист, свързал активните си творчески години с проучването на паметниците на столичния Търнов, а след това и в престолнината на цар Срацимир. Последните години в поредица статии той публикува и интерпретира откритите от него данни за съдбата на северозападните български земи през средновековието.

Откритото и написаното от В. Вълов ще остане като неподвластен на времето и забравата паметник, който той приживе си издигна.

Библиография на трудовете на Вълло Вълон

- Първият паметник на писателя Алеко Константинов. ИОИМ - В. Търново, I, Варна, 1962, с. 121-125
- Разкопките на Калето в Свищов. Археология, 1962, 4, с. 7-15
- Антични некрополи в Свищовско. Археология, 1965, 1, с. 27-34
- Пещ за керамика от Нове. Археология, 1966, 1, с. 46-51
- Три каменни фигурки от музея в Свищов. Археология, 1966, 4, с. 36-39
- Скулптурни портрети от Нове /в сбирката на Свищовския музей/, МПК, 1967, 2, с. 12-16
7. Надгробни паметници от римската епоха в Свищовския музей. Археология, 1968, 1, с. 48-53
8. Новите разкопки на църквата "Св. 40 мъченици" във В. Търново /предварително съобщение/. Археология, 1974, 2, с. 37-54
- "Калояновият" пръстен или надписът на Иван Асен II ИПр, 1974, 3, с. 84-91
- Скалният манастир в местността Алботин, Видинско. ИМСЗБ II, С., 1975, с. 83-86
- Valo Valov. Production du verre dans la capitale medievale Bulgare V. Tarnovo de la fin du XII la fin de XIV s. В: Средновековно стакло на Балкану /V-XV в./, Београд, 1975, с. 126-141
- Водоснабдяването на средновековните български градове и крепости /VII-XIV в./. Археология, 1977, 1, с. 14-30
- Въпроси около двата среднобългарски надписа на Светослава и Светослав от с. Градец, Видински окръг, ИМСЗБ, IV, 1980, с. 85-112
- Средновековна черква в замъка "Баба Вида". МПК, 1980, 4, с. 13-14
- Археологически проучвания в югозападната част на ранносредновековното укрепено селище при Стърмен /сектор II/. В: Ст. Михайлов, Г. Джингов, В. Вълон, В. Димова. Ранносредновековното селище при с. Стърмен. РП, VII, С., 1982, с. 70-113
- Ранни заселвания на славяни в придунавските области на Балканския полуостров. В: България 1300. Институции и държавна традиция. Доклади на III конгрес на БИД, 1981, С., 1982, т. 2, с. 169-177
- Из историята на Северозападна България през ранното средновековие. ИМСЗБ, VIII, 1983, с. 119-142
- Тимочаните и Бдинската област в началото на IX в. ИМСЗБ, XI, 1986, с. 25-42
- Средновековният Бдин и его замок "Баба Вида". В: Труды пятого народного конгреса славянской археологии, Москва, 1987, т. III, вып. 2а, с. 44-46
- "Баба Вида" - замък на владетелите на средновековния Бдин. В: Средновековният замък в българските земи XII-XIV в. Спот, 1987, с. 47-57
- Археологически разкопки и проучвания на крепостната стена на х. Царевец 1966-1969 /Царевград Търнов, 5/, С., 1992, 198 с.
- Сравнителни данни за замъците през Първата българска държава /VIII-XI в./. В: Историко-археологически изследвания. В памет на проф. д-р Станчо Ваклинов, ВТ, 1994, с. 35-44

Въстанието на Асен и Петър, в. "Велико Търново", юли 1968, с. 17 /същото В: Прослава на В. Търново, С., 1978, с. 216-220/

Славният град Трапезица, в. "В. Търново", септ. 1969, с. 10 /същото В: Прослава на В. Търново, С., 1978, с. 122-125/

Крепостната система /Царевец разкрива тайните си/, в. "В. Търново", юли 1968, с. 5

При третата порта на главния вход на Царевец, в. "В. Търново", ноември 1970, с. 2

Великотърновският музей и развитието на музейното дело в България. Сто години Окръжен исторически музей - юбилеен в-к, 1971, с. 2

Подробности по разкопките на църквата "Св. 40 мъченици", в-к "В. Търново", юли 1973, с. 7

Царевград Търнов. Дворецът на българските царе през Втората българска държава, т. 1, С., БАН, 1973; т.2, С., БАН, 1974 /рецензия/, ИМСЗБ, I, 1974, с. 293-308

Бележки и съображения във връзка с една публикация, ИМСЗБ, XVIII, Враца, 1992, с. 217-229

Разкопки на скалния манастир в м. Албптин, Видински окръг, АОР, С., 1977, с. 142-144

Разкопки на замъка "Баба Вида" във Видин през 1978, АОР, С., 1979, с.187-188

Разкопки на средновековния български замък "Баба Вида" във Видин, АОР, 1980, с. 225-227

Разкопки на българския средновековен замък "Баба Вида" във Видин, АОР за 1980, С., 1981, с. 164-166

Разкопки на средновековни обекти във Видински окръг, АОР през 1982, Плевен, 1983, с. 141-142

Разкопки на замъка "Баба Вида", АОР за 1987, Благоевград, 1988, с.183-184

Разкопки на българския средновековен замък "Баба Вида" във Видин, АОР за 1988, Кърджали, 1989, с. 141-142

Съкращения

АОР - Археологически открития и разкопки

ИОИМВТ - Известия на Окръжния исторически музей - Велико Търново

ИМСЗБ - Известия на музеите в Северозападна България

ИПр - Исторически преглед

МПК - Музеи и паметници на културата

РП - Разкопки и проучвания

Йордан Алексиев

